

ಕುವೆಂಪು ಭಾಷಾ ಭಾರತಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರದ ಪ್ರಕಟಣೆ - ೧೮೦

ಸಾಹಿತ್ಯ ಮಾಲೆ - ೮೩

ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರು
ಡಾ. ಪ್ರಧಾನ್ ಗುರುದತ್ತ

ಎರಡು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು

ಎರಡು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು

Blank

ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮೂಲ :
ಡಾ. ಪಿ.ವಿ. ಕಾಣೆ

ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ :
ಪ್ರೊ|| ಎಚ್.ಎಸ್. ಹರಿಶಂಕರ್

ಕುವೆಂಪು ಭಾಷಾ ಭಾರತಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ

ಕಲಾಗ್ರಾಮ, ಜ್ಞಾನಭಾರತಿ

ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಆವರಣದ ಹಿಂಭಾಗ, ಮಲ್ಲತ್ತಹಳ್ಳಿ
ಬೆಂಗಳೂರು - ೫೬೦ ೦೫೬

ERADU MAHAKAVYAGALU (Two Epics) ; by **Dr. P.V. Kane**; Kannada Translation by **Prof. H.S. Harishankar**; Editor-in-Chief : **Dr. Pradhan Gurudatta** ; Published by **Sri P. Narayana Swamy, Registrar, Kuvempu Bhasha Bharathi Pradikara** ; Kalagrama, Jnana Bharathi, Behind Bangalore University Campus, Mallattahalli, Bangalore - 560 056 ; 2013; Pp. xxviii + 73; Price : Rs. 50/-

© ಹಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಕಾದಿರಿಸಿದೆ

ಮುದ್ರಣ : ೨೦೧೩
ಪುಟಗಳು : xxviii + ೭೩
ಬೆಲೆ : ರೂ. ೫೦/-

ಪ್ರಕಾಶಕರು :

ಪಿ. ನಾರಾಯಣಸ್ವಾಮಿ

ರಿಜಿಸ್ಟ್ರಾರ್

ಕುವೆಂಪು ಭಾಷಾ ಭಾರತಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ

ಕಲಾಗ್ರಾಮ, ಜ್ಞಾನಭಾರತಿ

ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಆವರಣದ ಹಿಂಭಾಗ

ಮಲ್ಲತಹಳ್ಳಿ, ಬೆಂಗಳೂರು - ೫೬೦ ೦೫೬

ದೂ. : ೨೩೧೮೩೩೧೧, ೨೩೧೮೩೩೧೨

ಮುಖಪುಟ ವಿನ್ಯಾಸ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರ : ಶ್ರೀ ವಿಶ್ವನಾಥ್ ಶೆಟ್ಟಿಗಾರ್

ISBN : 978-93-80415-10-9

ಮುದ್ರಕರು :

ಮೆ|| ಮಯೂರ ಪ್ರಿಂಟ್ ಆಡ್ಸ್

ನಂ. ೬೯, ಸುಭೇದಾರ್ ಭದ್ರಂ ರೋಡ್

ಬೆಂಗಳೂರು - ೫೬೦೦೨೦ ದೂ : ೨೩೩೪೨೨೨೪

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ

ಸಿದ್ಧರಾಮಯ್ಯ
ಮುಖ್ಯ ಮಂತ್ರಿಗಳು

ವಿಧಾನಸೌಧ
ಬೆಂಗಳೂರು - ೫೬೦ ೦೦೧

ಮುನ್ನುಡಿ

ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಅತ್ಯುಚ್ಚ ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ ಸಾಧನೆಯ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿರುವ ಶ್ರೀ ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಕುವೆಂಪು ಭಾಷಾ ಭಾರತಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ, ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಮತ್ತು ತಾಂತ್ರಿಕ ಮಹತ್ವದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಹೊರತರುವ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೊಸ ವಿಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತ ಮುನ್ನಡೆಯುತ್ತಿರುವುದು ಸಂತೋಷದಾಯಕ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ.

ವಿವಿಧ ವಿದೇಶೀ ಮತ್ತು ಭಾರತೀಯ ಭಾಷೆ-ಸಾಹಿತ್ಯಗಳ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಇತರ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೊರತರುತ್ತಿರುವ ಕುವೆಂಪು ಭಾಷಾ ಭಾರತಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕೃತ ಲೇಖಕರ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡದ ಇತರ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಲೇಖಕರ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಪ್ರಾತಿನಿಧಿಕ ರಚನೆಗಳ 'ಸಂಚಯ'ಗಳನ್ನು ಹೊರತರುತ್ತಿರುವುದು ಶ್ಲಾಘನೀಯವಾಗಿದೆ. ಈಗಾಗಲೇ ಕುವೆಂಪು, ಪುತಿನ ಮತ್ತು ಜಿ.ಎಸ್.ಶಿವರುದ್ರಪ್ಪ ಅವರ ಸಂಚಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ ಜ್ಞಾನಪೀಠ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಮತ್ತು ಸರಸ್ವತೀ ಸಮ್ಮಾನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕೃತರ ಸಂಚಯಗಳನ್ನೂ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಹೆಮ್ಮೆಯ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳ ಹಿಂದಿ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಆವೃತ್ತಿಗಳು ಪ್ರಕಟವಾದಾಗ ಕನ್ನಡದ

ಹಿರಿಮೆ-ಗರಿಮೆಗಳು ಸಾರಸ್ವತ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ವೃದ್ಧಿಸಲಿವೆ. ಭಾರತೀಯ ಇತಿಹಾಸ, ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ-ಸಾಹಿತ್ಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಮಹತ್ವದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಹೊರತಂದಿರುವ ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ಯಾ ಭವನದ 'ಮುಸ್ತಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ' ಮಾಲೆಯ ೨೫ ಗ್ರಂಥಗಳು ಈಗಾಗಲೇ ಹೊರಬಂದಿದ್ದು, ಇನ್ನೂ ೨೫ ಗ್ರಂಥಗಳು ಅಚ್ಚಿನಲ್ಲಿರುವುದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖನೀಯ. ಜ್ಞಾನ-ವಿಜ್ಞಾನ-ತಂತ್ರಜ್ಞಾನ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೂ ಕೊಡುಗೆಯಾಗಿ ನಿಲ್ಲಬಲ್ಲಂತಹ ಮಹತ್ವದ ಮೌಲಿಕ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಧಿಕಾರ ಹೊರತರುತ್ತಿರುವುದು ಎಲ್ಲರ ಮೆಚ್ಚಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಲ್ ಡ್ಯೂರಾಂಟ್ ಅವರ ವಿಶ್ವಕೋಶ ಸದೃಶವಾಗಿರುವ 'ನಾಗರಿಕತೆಯ ಇತಿಹಾಸ'ದ ಸಂಪುಟಗಳು ಹಾಗೂ ಜೆ.ಡಿ.ಬರ್ನಾಲ್ ಅವರ 'ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನ' ಸಂಪುಟಗಳು ಇದೇ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಭಾರತೀಯ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿರುವುದು ಮತ್ತು ಆ ಹೆಮ್ಮೆ ಕನ್ನಡದ್ದಾಗಿರುವುದು ವಿಶೇಷತೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷತೆಯಾಗಿದೆ. 'ಭಾರತರತ್ನ ಡಾ.ಬಿ.ಆರ್.ಅಂಬೇಡ್ಕರ್' ಅವರ ಅನುವಾದಿತ ಕೃತಿಗಳ ಪರಿಷ್ಕರಣ ಯೋಜನೆ, ಇನ್ನೂ ಅನುವಾದಿತವಾಗದಿರುವ ಅವರ ಇತರ ಸಂಪುಟಗಳ ಅನುವಾದದ ಪ್ರಕಟಣೆ, 'ಕನಕದಾಸರ ಕೃತಿ'ಗಳ ಅನುವಾದ ಯೋಜನೆ, ಮುಂತಾದವು ಪ್ರಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೊಸ

ಮೈಲಿಗಲ್ಲನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಿವೆ.

ಪ್ರಾಧಿಕಾರದ ಧೈಯೋದ್ದೇಶಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿ, ನಾಡಿನ ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಸಲಹೆ-ಸೂಚನೆ-ಸಹಕಾರಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತ, ಪ್ರಾಧಿಕಾರ ಬಹುಮುಖೀ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ನೆರವಾಗುತ್ತಿರುವುದೂ, ಪ್ರಾಧಿಕಾರದ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು, ತರಬೇತಿ ಶಿಬಿರಗಳನ್ನು, ವಿಚಾರ ಸಂಕಿರಣಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿರುವುದು, ಜೊತೆಗೆ ಇಂತಹ ಎಲ್ಲ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿಂದಾಗಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರವು 'ಸಂಶೋಧನ ಕೇಂದ್ರ' ಎಂದು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳ ಮಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿರುವುದು - ಇವೆಲ್ಲವೂ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಹರ್ಷವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದೆ.

ಪ್ರಾಧಿಕಾರದ ಎಲ್ಲ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಜನತೆ ಆಸಕ್ತಿಯಿಂದ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳಲಿ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಧಿಕಾರದ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳನ್ನು ಪ್ರೀತಿ-ವಿಶ್ವಾಸಗಳಿಂದ ಸ್ವಾಗತಿಸಲಿ ಎಂದು ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹಾರೈಸುತ್ತೇನೆ.

(ಸಿದ್ದರಾಮಯ್ಯ)

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ

ಉಮಾಶ್ರೀ

ಮಹಿಳಾ ಮತ್ತು ಮಕ್ಕಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ,
ವಿಕಲಚೇತನರ, ಹಿರಿಯ ನಾಗರಿಕರ ಸಬಲೀಕರಣ
ಹಾಗೂ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಸಚಿವರು

ವಿಧಾನಸೌಧ
ಬೆಂಗಳೂರು - ೫೬೦ ೦೦೧

ಸಂದೇಶ

ರಾಷ್ಟ್ರಕವಿ ಶ್ರೀ ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವ ಕುವೆಂಪು ಭಾಷಾ ಭಾರತಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ ಇದು ವಿಜ್ಞಾನ - ತಂತ್ರಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ನೂರಾರು ಮಹತ್ವದ ಮೌಲಿಕ ಹಾಗೂ ಅನುವಾದಿತ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಹೊರತಂದಿರುವುದು ತುಂಬ ಶ್ಲಾಘನೀಯ ವಿಚಾರವಾಗಿದೆ. ಇದು ಈಗಾಗಲೇ ಹಲವು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳ ಮಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಗಳಿಸಿರುವುದು ಹಾಗೂ ಸಂಶೋಧನೆ ಕೇಂದ್ರವೆಂಬ ಹಿರಿಮೆಯೂ ಲಭಿಸಿರುವುದು ಗೌರವಾರ್ಹ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ. ಕನ್ನಡ ನೆಲ-ಜಲಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತವಾಗಿರುವ ಈ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ ಈಗಾಗಲೇ 'ಕಾವೇರಿ ನ್ಯಾಯಾಧಿಕರಣದ ತೀರ್ಪಿನ' ಕನ್ನಡ ಆವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊರತಂದಿದ್ದು, ಈಗ 'ಕೃಷ್ಣಾ ನ್ಯಾಯಾಧಿಕರಣದ ತೀರ್ಪಿನ' ಕನ್ನಡ ಆವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊರತರಲು ಮುಂದಾಗಿರುವುದು ಪ್ರಶಂಸನೀಯ ವಿಚಾರವಾಗಿದೆ. ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಭಾರತೀಯ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮಹತ್ವದ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಿ ಕೊಡುವ ಕಾರ್ಯಗಳ ಜೊತೆಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ-ಪುರಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿರುವ ನಮ್ಮ ಲೇಖಕರ ಪ್ರಾತಿನಿಧಿಕ ಸಂಕಲನಗಳನ್ನು ಹೊರತಂದು, ಅವುಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿರುವುದು ತುಂಬ ಮಹತ್ವದ ಕಾರ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಈ ರೀತಿಯ ಉತ್ತಮ ಕಾರ್ಯಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಾಧಿಕಾರವು ಮುಂದಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಅಂತರರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲೆಂದು ಹಾರೈಸುತ್ತೇನೆ.

(ಉಮಾಶ್ರೀ)

vi

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ

ಬಸವರಾಜು, ಭಾ.ಆ.ಸೇ.
ಸರ್ಕಾರದ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳು
ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಹಾಗೂ
ವಾರ್ತಾ ಇಲಾಖೆ

ವಿಧಾನಸೌಧ
ಬೆಂಗಳೂರು - ೫೬೦ ೦೦೧

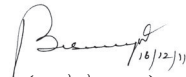
ಹಾರೈಕೆ

ರಾಷ್ಟ್ರಕವಿ ಶ್ರೀ ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಕುವೆಂಪು ಭಾಷಾ ಭಾರತಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ, ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಆಶಯದಂತೆ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನ-ವಿಜ್ಞಾನ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಗೆ ಮಹತ್ವದ ಕೊಡುಗೆಯಾಗಬಲ್ಲಂಥ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಹೊರತರುತ್ತಿರುವುದು ತುಂಬ ಮಹತ್ವದ ಸಂಗತಿಯೇ ಆಗಿದೆ. ಇತರ ಯಾವ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲೂ ಇನ್ನೂ ಹೊರಬರದೇ ಇರುವ ವಿಲ್ ಡ್ಯೂರಾಂಟ್ ಅವರ 'ನಾಗರಿಕತೆಯ ಕಥೆ', ಜಿ.ಡಿ. ಬರ್ನಾಲ್ ಅವರ 'ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನ'ದಂಥ ಮಹತ್ವದ ಸಂಪುಟಗಳನ್ನೂ, ಜ್ಞಾನಪೀಠ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕೃತರ ಮಹತ್ವದ ರಚನೆಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡ ಸಂಚಯಗಳನ್ನೂ ಹೊರತರುತ್ತಿರುವುದೂ, ನಾಡಿನ ಇತರ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಮಹತ್ವದ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಬೆಳಕಿಗೆ ತರುತ್ತಿರುವುದೂ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ಕನ್ನಡ ಜನತೆಗೆ ಹೆಮ್ಮೆಯನ್ನು ತರುವಂಥ ಸಂಗತಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ನಂಬಿದ್ದೇವೆ.

ಇದುವರೆಗೆ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ಡಾ. ಬಿ.ಆರ್. ಅಂಬೇಡ್ಕರ್ ಅವರ ಕೃತಿಗಳ ಆಂಶಿಕ ಪರಿಷ್ಕರಣ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು, ಅವುಗಳನ್ನು ಹೊಸ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೊರತರುತ್ತಿರುವುದು ಹಾಗೂ ಇದುವರೆಗೆ ಪ್ರಕಟವಾಗದಿರುವ ಅಂಬೇಡ್ಕರ್ ಅವರ ಚಿಂತನೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಇತರ ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಹೊರತರುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹಮ್ಮಿಕೊಂಡಿರುವುದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸ್ತುತ್ಯರ್ಹವಾದ ಕಾರ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಕುವೆಂಪು ಭಾಷಾ ಭಾರತಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ತನ್ನನ್ನು ಸೀಮಿತಗೊಳಿಸಿಕೊಳ್ಳದೆ, ಭಾರತೀಯ ಭಾಷೆಗಳ ಮತ್ತು ವಿದೇಶಿ ಭಾಷೆಗಳ ಅನುವಾದ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಇಂಬುಕೊಡಲಿರುವ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು, ಸಂಶೋಧನ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲು ಮುಂದಾಗುತ್ತಿರುವುದು ಮತ್ತು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳ ಮಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವುದು ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿಯೂ ನನಗೆ ವಿಶೇಷ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಿದೆ.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯ-ಸಂಸ್ಕೃತಿ-ವಿಜ್ಞಾನ-ತಂತ್ರಜ್ಞಾನಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಯೊಂದಿಗೆ ಆದರ್ಶ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ ಹೆಜ್ಜೆಹಾಕುತ್ತಾ ಮುನ್ನಡೆಯಲೆಂದೂ, ಹೊಸ-ಹೊಸ ವಿಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲೆಂದೂ ಹಾರೈಸುತ್ತೇನೆ.

(ಬಸವರಾಜು)

vi

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ

ಕೆ.ಆರ್. ರಾಮಕೃಷ್ಣ, ಭಾ.ಆ.ಸೇ.
ಆಯುಕ್ತರು
ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆ

ಕನ್ನಡ ಭವನ, ಜಿ.ಸಿ. ರಸ್ತೆ
ಬೆಂಗಳೂರು - ೫೬೦ ೦೦೨

ಪ್ರಾಸ್ತಾವಿಕ ನುಡಿ

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ 2005ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ಅನುವಾದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯನ್ನು ಕುವೆಂಪು ಭಾಷಾ ಭಾರತಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಲೀನಗೊಳಿಸಿ, ಸಾಹಿತ್ಯ-ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ಹೊಸ ಆಯಾಮಗಳನ್ನು ನೀಡಿದೆ. ಭಾರತೀಯ ಮತ್ತು ವಿದೇಶೀಯ ಭಾಷೆಗಳ ನಡುವಣ ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡು ಬರುವುದರ ಹಾಗೂ ಆ ಭಾಷೆಗಳ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತರುವುದರ ಮೂಲಕ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಸಂವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಇತರ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವುದು ಹಾಗೂ ಮಾನವಿಕ, ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಮತ್ತು ತಾಂತ್ರಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದ ಬಳಕೆಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡುವಂಥ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಹಮ್ಮಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಪ್ರಕಟಣೆಗಳನ್ನು ಹೊರತರುವುದು ಈ ಪ್ರಾಧಿಕಾರದ ಮುಖ್ಯ ಧ್ಯೇಯೋದ್ದೇಶವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಮತ್ತು ಪೋಷಕವಾಗಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ವಿಚಾರಗೋಷ್ಠಿಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುವುದು, ಭಾಷಾಂತರದ ವಿವಿಧ ಮುಖಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ತರಬೇತಿಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುವುದು ಈ ಧ್ಯೇಯಗಳ ಅಂಗವೇ ಆಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಯೋಜಿಸುತ್ತಿರುವ ಹಾಗೂ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳ ಮಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡು ಈ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿರುವ ವಿಚಾರ ನನಗೆ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿಯೂ ತುಂಬ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದೆ.

ಈ ಕೆಲವೇ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಅನುವಾದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಮತ್ತು ಕುವೆಂಪು ಭಾಷಾ ಭಾರತಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ ಹೊರತಂದಿರುವ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳು ತುಂಬ ಮಹತ್ವದವೇ ಆಗಿವೆ. ವಿಲ್ ಡ್ಯೂರಾಂಟ್ ಅವರ 'ನಾಗರಿಕತೆಯ ಕಥೆ', ಜಿ.ಡಿ.ಬರ್ನಾಲ್ ಅವರ 'ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನ' ಸಂಪುಟಗಳು ಯಾವುದೇ ಭಾಷೆಗೆ ಗೌರವಪ್ರಾಯವಾದ ಕೃತಿಗಳೇ ಆಗುತ್ತವೆ. ಅಂಥ ಸಾಹಸವನ್ನು ಭಾರತೀಯ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಆಗುವಾಡುತ್ತಿರುವುದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಭಿನಂದನೀಯವಾದ ಕಾರ್ಯವಾಗಿದೆ. ಭಾರತರತ್ನ ಡಾ.ಬಿ.ಆರ್.ಅಂಬೇಡ್ಕರ್ ಅವರ ಅನುವಾದಿತ ಕೃತಿಗಳ ಪರಿಷ್ಕರಣ ಯೋಜನೆ ಮತ್ತು ಅವರ ಇತರ ಸಂಪುಟಗಳ ಹೊಸ ಅನುವಾದದ ಪ್ರಕಟಣೆ ಯೋಜನೆ, ಕನಕದಾಸರ ಕೃತಿಗಳ ಅನುವಾದ ಯೋಜನೆ, ಪಂಡಿತ್ ದೀನ್ ದಯಾಳ್ ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ಅವರ ಸಮಗ್ರ ಕೃತಿಗಳ ಕನ್ನಡದ ಅನುವಾದದ ಯೋಜನೆ, ಕೃಷ್ಣಾ ಐತೀಖಿನ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ ಯೋಜನೆ

ಮುಂತಾದವು ಹೊಸ ವಿಕ್ರಮವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಿವೆ.

ಕುವೆಂಪು ಭಾಷಾ ಭಾರತಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರವು ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ಯಾಭವನದಂತಹ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಮತ್ತು ಇತರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳೊಡನೆ ಜಂಟಿ ಪ್ರಕಟಣ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಹಮ್ಮಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವುದು, ಇಂಥ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ನಾಡಿನ ಖ್ಯಾತ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವುದು ಕನ್ನಡಿಗರೆಲ್ಲ ಹೆಮ್ಮೆಪಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಹುದಾದ ಬೆಳವಣಿಗೆಗಳೇ ಆಗಿವೆ ಎಂದು ನಂಬಿದ್ದೇನೆ. ಮುಂದೆಯೂ ಕುವೆಂಪು ಭಾಷಾ ಭಾರತಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ ಇಂಥ ವಿಶಿಷ್ಟ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು, ಮಹತ್ವದ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳನ್ನು ಹೊರತರುವ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರಲಿ, ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಮೆಚ್ಚಿನ ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ-ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲಿ ಎಂದು ಹಾರೈಸುತ್ತೇನೆ.

(ಕೆ.ಆರ್. ರಾಮಕೃಷ್ಣ)

ಪೀಠಿಕೆ

ಶ್ರೀ ಕುವೆಂಪು ಅವರು ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಹೆಮ್ಮೆಯ ರಾಷ್ಟ್ರಕವಿ. ಕನ್ನಡದ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ವರಕವಿಗಳಾದ ಬೇಂದ್ರೆಯವರಿಂದಲೇ ಯುಗದ ಕವಿ, ಜಗದ ಕವಿ ಎಂದು ಕೀರ್ತಿತರಾಗಿದ್ದಂಥವರು. ಕನ್ನಡದ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮತ್ತು ಅಂತರರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸ್ತರಗಳಲ್ಲಿ ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದ ಮಹಾಚೇತನವೂ ಅವರಾಗಿದ್ದರು. ಸಾಹಿತ್ಯದ ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರಗಳಿಗೆ ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣ ಕೊಡುಗೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿರುವ ಹಿರಿಮೆಯೂ ಅವರದಾಗಿದೆ. ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಜ್ಞಾನಪೀಠ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯವರೆಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದ ಬಹುತೇಕ ಗೌರವ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳೆಲ್ಲ ಅವರದಾಗಿವೆ. ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದ ಈ ಗೌರವ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳೆಲ್ಲ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಅವರನ್ನು ಅರಸಿಬಂದವು. ದೇಶ-ವಿದೇಶಗಳ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳ ಹಾಗೂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಗೌರವಾದರಗಳಿಗೂ ಅವರು ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದರು.

ಶ್ರೀ ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ-ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ ಹಿರಿಮೆ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ, ಅವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯವೊಂದನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶ್ರೀ ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಮಹಾಕಾವ್ಯವಾದ 'ಶ್ರೀ ರಾಮಾಯಣ ದರ್ಶನಂ' ಸೇರಿದಂತೆ ಅವರ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಬಹುಶಃ ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಂಥ ವಿದೇಶಿ ಭಾಷೆಗೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಹಿಂದಿಯಂಥ ಇತರ ಭಾರತೀಯ ಭಾಷೆಗಳಿಗೂ ಅನುವಾದಗೊಂಡಿದೆ ಎಂಬುದು ಗಮನಾರ್ಹ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ. ಶ್ರೀ ಕುವೆಂಪು ಅವರ ಈ ಹೈಮಾಚಲೋಪಮ ಸಾಧನೆಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಹತ್ವದ ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ-ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಯೊಂದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಬೇಕೆಂಬುದು ಮತ್ತು ಅದು ಭಾರತೀಯ ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಲೋಕದ ಹೆಮ್ಮೆಯ ಪ್ರತೀಕವಾದ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಬೇಕೆಂಬುದು ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಮಹತ್ವಾಕಾಂಕ್ಷೆಯ ಯೋಜನೆಯಾಗಿದೆ. 'ಕುವೆಂಪು ಭಾಷಾ ಭಾರತಿ'ಯ ಅಂಗವಾಗಿ ಆರಂಭಿಸಲಾಗಿದ್ದ ಅನುವಾದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿಯನ್ನು ಈಗ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ 'ಕುವೆಂಪು ಭಾಷಾ ಭಾರತಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ'ದಲ್ಲಿ ವಿಲೀನಗೊಳಿಸಲಾಗಿದ್ದು, ಅದರ ಎಲ್ಲ ಕಾರ್ಯಚಟುವಟಿಕೆಗಳೂ ಇನ್ನಷ್ಟು ವ್ಯಾಪ್ತಿ-ವೈವಿಧ್ಯಗಳೊಂದಿಗೆ ಮುಂದುವರಿಯಲಿವೆ. 'ಕುವೆಂಪು ಭಾಷಾ ಭಾರತಿ' ಕುವೆಂಪು ಸಾಹಿತ್ಯದ ಪ್ರಚಾರ-ಪ್ರಸಾರಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಮೀಸಲಾದ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿರದೆ, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಹಿರಿಮೆ-ಗರಿಮೆಗಳನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ-ಅಂತರರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಮೆರೆಸುವ, ಭಾರತೀಯ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಸಾಹಿತ್ಯದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಕೃತಿಗಳಿಂದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಸಮೃದ್ಧಗೊಳಿಸುವ ಮಹದಾಶಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ವಿಲ್ ಡ್ಯೂರಾಂಟ್ ಅವರು 'ನಾಗರಿಕತೆಯ ಕಥೆ' ಹಾಗೂ ಜೆ.ಡಿ. ಬರ್ನಾಲ್ ಅವರ 'ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನ'ದಂಥ ಕೃತಿಗಳ ಕನ್ನಡ ಆವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೊರತರುತ್ತಿರುವುದಲ್ಲದೆ,

ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ಯಾಭವನ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ ಜಾನಪದ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದಂಥ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸಹಯೋಗದೊಂದಿಗೆ ಮಹತ್ವದ ಕೃತಿಗಳ ಅನುವಾದದ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನೂ ಹಮ್ಮಿಕೊಂಡಿದೆ. ಹೀಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಮತ್ತು ತಾಂತ್ರಿಕ ಕಾರ್ಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಅನುವಾದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿವಿಧ ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ರಮಗಳನ್ನೂ ಏರ್ಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅನುವಾದಿತ ಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಅನುವಾದ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತರ ಸೇವೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿರುವ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಪುರಸ್ಕಾರ, ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಅನುವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಪೂರಕವಾಗುವಂಥ ವಿಚಾರ-ಸಂಕೀರ್ಣಗಳನ್ನೂ, ಕಾರ್ಯಶಿಬಿರಗಳನ್ನೂ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ, ಪ್ರಾಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಹೊಸ ಹೊಸ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನೂ ವಹಿಸಿಕೊಂಡುತಿದೆ. ಡಾ. ಬಾಬಾ ಸಾಹೇಬ್ ಅಂಬೇಡ್ಕರ್ ಅವರ ಸಮಗ್ರ ಕೃತಿಗಳ ಅನುವಾದದ ಪರಿಷ್ಕರಣೆ (ಸಂಪುಟ ೧ ರಿಂದ ೧೪) ಮತ್ತು ಉಳಿದ ಕೃತಿಗಳ (ಸಂಪುಟ ೧೫ ರಿಂದ ೨೨) ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದದ ಪ್ರಕಟಣೆ, ಕನಕದಾಸರ ಕೃತಿಗಳ ಅನುವಾದ, ಕಾವೇರಿ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣ ಜಲವಿವಾದದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ, ಜ್ಞಾನಪೀಠ ಮತ್ತು ಇತರ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕಾರ ಆಯ್ಕೆ (ಸಂಚಯ) ಕೃತಿಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆ ಮತ್ತು ಅನುವಾದ - ಇವುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹೆಸರಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಭಾರತರತ್ನ ಡಾ. ಪಿ.ವಿ. ಕಾಣೆ ಅವರು ವಿದ್ವತ್ತಿನ ಹೊಸ ಜಲಚಿಹ್ನೆಯನ್ನೇ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದಂಥ ಮಹಾ ಪ್ರತಿಭಾವಂತರು. ಭಾರತೀಯ ಧರ್ಮ, ಇತಿಹಾಸ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಅಧಿಕಾರಿಕವಾಗಿ ಹೇಳಬಲ್ಲಂಥ ನಾಡಿನ ಕೆಲವೇ ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಅವರು ತಲೆವಣಿಯೇ ಆಗಿ ಇದ್ದವರು. ಅವರು ಐದು ಬೃಹತ್ ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿರುವ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದ ಇತಿಹಾಸ ವಿಶ್ವಕೋಶ ಸದೃಶವಾದ ಕೃತಿ. ಇದರಲ್ಲಿನ ಅವರ ಅಧ್ಯಯನದ ಆಳ ಅಗಲಗಳು, ಚಿಂತನೆಯ ಘೌಡತೆ, ವಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕ ದೃಷ್ಟಿಕೋನದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳು ಬೆರಗಾಗಿಸುವಂಥವು. ಭಾರತೀಯ ಸಾಹಿತ್ಯೇತಿಹಾಸದ ಅಜರಾಮರ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣ ಮತ್ತು ಮಹಾಭಾರತಗಳೂ ಸೇರುತ್ತವೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ವದವೂ ಆಗಿವೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿವಿಧ ಮುಖಗಳನ್ನು ಕಾಣೆ ಅವರು ಇಲ್ಲಿ ಅನಾವರಣಗೊಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವುಗಳ ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಮತ್ತು ಐತಿಹಾಸಿಕ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳನ್ನು ಮನಗಾಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗಾಗಿ, ಈ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ವಿದ್ವಲ್ಲೋಕ ತಪ್ಪದೆ ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗಿರುವ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ ಇದಾಗಿದೆ.

ಇದನ್ನು ಪ್ರೊ|| ಎಚ್.ಎಸ್. ಹರಿಶಂಕರ್ ಅವರು ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದು, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ವಿದ್ವತ್ ಪತ್ರಿಕೆ 'ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ನಾಟಕ'ದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದರು. ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಹೊರತಂದಿದ್ದರು. ಅಲಭ್ಯವಾಗಿದ್ದ ಈ ಕೃತಿಯ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಕುವೆಂಪು ಭಾಷಾಭಾರತಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ ಇದನ್ನು ಮತ್ತೆ ಹೊರತಂದಿದೆ. 'ಮಹಾಭಾರತ'ವನ್ನು ಕುರಿತ ಯಾವುದೇ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಸ್ತೋತವಾಗಬಲ್ಲಂಥ ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ಪ್ರಾಧಿಕಾರದ ಮೂಲಕ ಹೊರತರಲು ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿರುವ ಪ್ರೊ|| ಹರಿಶಂಕರ್ ಅವರಿಗೆ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ ಕೃತಜ್ಞವಾಗಿದೆ. ಕನ್ನಡ ಸಹೃದಯ ವೃಂದಕ್ಕೂ ಇದು

ಪ್ರಿಯವಾಗುತ್ತದೆಂದು ನಂಬಿದ್ದೇವೆ.

ಪ್ರಾಧಿಕಾರದ ಕೆಲಸ-ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಪ್ರಕಟಣೆಯ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಪ್ರಾಧಿಕಾರದ ರಿಜಿಸ್ಟ್ರಾರ್ ಪಿ. ನಾರಾಯಣಸ್ವಾಮಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಸಿಬ್ಬಂದಿವರ್ಗದವರಿಗೂ, ಸುಂದರವಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸುವಲ್ಲಿ ಸಹಕರಿಸಿರುವ ವೆಂ|| ಮಂಯೂರ ಪ್ರಿಂಟ್ ಆಡ್ಸ್‌ನ ಶ್ರೀ ಬಿ.ಎಲ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಮತ್ತು ಅವರ ಸಿಬ್ಬಂದಿವರ್ಗದವರಿಗೂ ನಮ್ಮ ವಂದನೆಗಳು.

ಕುವೆಂಪು ಭಾಷಾ ಭಾರತಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ
ಬೆಂಗಳೂರು ೫೬೦ ೫೬

ಪ್ರಧಾನ್ ಗುರುದತ್ತ
ಅಧ್ಯಕ್ಷ

ಅವಲೋಕನ

ಒಂದು ಅಜ್ಞಾತಕವಿ ಕೃತ, ಪ್ರಾಚೀನ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶ್ಲೋಕ, ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ: “ಸರಸ್ವತೀ ಭಂಡಾರದ ರತ್ನಗಳೆಲ್ಲ ಕಳವಾಗಿ ಹೋಗಿವೆ. ಈಗ ಅದು ಬರಿದಾಗಿರಬಹುದು. ನೋಡೋಣ ಎಂದು, ಒಬ್ಬ ಕವಿ, ಆ ಭಂಡಾರದೊಳಕ್ಕೆ ಹೋದನಂತೆ, ಒಳಗೆ ಹೋಗಿ ನೋಡಿದರೆ ಮೂಲೆ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಗ್ರಂಥರತ್ನಗಳು ರಾಶಿರಾಶಿಯಾಗಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದುವಂತೆ, ಅವುಗಳಿಗೆಲ್ಲ, ಮಕುಟಮಣಿಯಾಗಿ, ನಾಯಕರತ್ನಗಳಾಗಿ ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತಗಳು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದುವಂತೆ”.

ರಾಮಾಯಣ ಮಹಾಭಾರತಗಳು, ಭರತವರ್ಷದ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠ, ಆರ್ಷೇಯ ಗ್ರಂಥಗಳು ಪ್ರಪಂಚದ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಮಾನ್ಯ ಪಂಕ್ತಿಗೆ ಸೇರಿದವು. ಇವು ಸೃಷ್ಟಿಯಾದಂದಿನಿಂದ ಇಂದಿನವರೆಗೆ ಭಾರತೀಯ ಆಧ್ಯಾತ್ಮ ಸಂಪತ್ತುಗಳಾಗಿ ನಮ್ಮ ಜೀವನವನ್ನು ರೂಪಿಸಿ, ಎಂತಹ ಕಷ್ಟಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ-ನಾವು ಪಾರತಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಹ-ನಮ್ಮ ಆತ್ಮಾಭಿಮಾನ ಸ್ವಾಭಿಮಾನ ಸ್ವಾವಲಂಬನೆ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಮೇಲ್ವಿಳಿಗಳನ್ನು ಉಳಿಸಿ, ನಮ್ಮನ್ನು ಒಂದು ಮಹಾನ್ ರಾಷ್ಟ್ರವಾಗಿ ರೂಪಿಸಿ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿವೆ. ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಆ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು ನಮ್ಮವಾಗಿರುವುವೋ, ನಮ್ಮದನ್ನಾಗಿ ನಾವು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅವುಗಳಿಂದ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ಪಡೆಯುವೆವೋ, ನಮ್ಮತನವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವೆವೋ, ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಯಾವ ಕೆಡಕೂ ಮುಟ್ಟದು. ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ನಾವು ಪ್ರಾಪಂಚಿಕ ಐಶ್ವರ್ಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ರಿಕ್ತರಾದರೂ, ನಾವು ಮೂಲಭೂತವಾಗಿ ಶಕ್ತಿಹೀನರಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಮಾಯಣ ಭಾರತಗಳು ಗಂಗೆ ಯಮುನೆಯರಂತೆ ನಮ್ಮ ಜನಜೀವನ ನಾಡಿಯ ಅಮೃತ ಬಿಂದುಗಳು. ಗಂಗೆ ಯಮುನೆಯರ ಪುಣ್ಯಸಲಿಲದ ಪ್ರಭಾವ, ನಮ್ಮ ದೇಶಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತವಾದರೆ ಭಾರತ ರಾಮಾಯಣಗಳ ಪ್ರಭಾವ ಈ ರಾಷ್ಟ್ರದ ಮೇರೆಯನ್ನು ಮೀರಿ-ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಏಷಿಯಾ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳು-ಅಮೆರಿಕ ಈ ದೇಶಗಳ ಜನಜೀವನದಲ್ಲಿ ಸಹ ಹರಡಿ ಭಾರತ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಅರಿವನ್ನು ಅವರಿಗೆ ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕವಾಗಿವೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾರತ ಮತ್ತು ರಾಮಾಯಣಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಒಂದೊಂದು ಪ್ರೌಢ ಪ್ರಬಂಧಗಳಿವೆ. ಮೂಲ ಲೇಖಕರು ಮಹಾ ಮಹೋಪಾಧ್ಯಾಯ ಡಾ. ಕಾಣೆ ಅವರು. ಡಾ. ಕಾಣೆ ಅವರ ಹೆಸರನ್ನು ಕೇಳದೆ ಇರುವ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಅಪರೂಪ. ಐವತ್ತು ವರುಷಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಅವರು ವಿದ್ವತ್ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸೇವೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರು ಮರಾಠಿ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಣತರು, ಅವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಗಣನೀಯ ಪಾಂಡಿತ್ಯವಿದೆ. ಅವರ ಅಭ್ಯಾಸ ಅಧ್ಯಯನ ದೀರ್ಘಕಾಲದ್ದು ಮತ್ತು ತುಂಬ

ಆಳವಾದುದು. ಅವರನ್ನು ವಿದ್ಯಾಸಮುದ್ರ, ವಿದ್ಯಾದಿಗ್ಗಜ, ಪ್ರಕಾಂಡಪಂಡಿತ ಎಂದೆಲ್ಲ ವರ್ಣಿಸಿದವರಿದ್ದಾರೆ. ಅವರು ವೇದಗಳನ್ನೂ, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳನ್ನೂ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಸಂಹಿತೆ, ಪುರಾಣಗಳು, ಖಗೋಳಶಾಸ್ತ್ರ, ಆಗಮಗಳು, ತಂತ್ರಶಾಸ್ತ್ರ, ಧರ್ಮ ಶಾಸ್ತ್ರ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಅಲಂಕಾರ ಗ್ರಂಥಗಳು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಕೂಲಂಕಷವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅವರು ಓದದೆ ಇರುವ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲವೆಂದೇ ನಾವು ತೀರ್ಮಾನಿಸಬಹುದು. ಜೊತೆಗೆ ಭಾರತೀಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಜೀವನ ದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಜಗತ್ತಿನ ನಾನಾ ಭಾಗದ-ಜರ್ಮನಿ, ಹಾಲೆಂಡ್, ಇಟಲಿ, ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್, ಅಮೆರಿಕ, ಸಿಂಹಳ, ಚೀನ, ಜಪಾನ್, ಆಗ್ನೇಯ ಏಷ್ಯಾ, ಬಾಲಿ, ಜಾವಾ, ಥೈಲ್ಯಾಂಡ್-ಎಲ್ಲ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಭಾರತವನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆದಿರುವ, ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ, ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನೂ ಲೇಖನಗಳನ್ನೂ ನಿಬಂಧಗಳನ್ನೂ ವೀಕ್ಷಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ತಮ್ಮ ಪರಿಶೋಧನೆಗೆ ಗ್ರಂಥರಚನೆಗೆ ವಿನಿಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಸಾಧ್ಯವಾದ ಮಟ್ಟಿಗೆ ನಿರ್ಮುಷ್ಠವಾದ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಸಾಧಾರವಾಗಿ ಮಂಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ವಿಶಾಲ ವಿದ್ವತ್ತು, ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಎಲ್ಲ ದಾಖಲೆಗಳನ್ನೂ ಪಟ್ಟಿಮಾಡಿಕೊಡುವ ರೀತಿ, ಪುಟದಲ್ಲಿ ಅರ್ಧಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ ಸಣ್ಣಕರದ ಅಡಿಪುಟಗಳು ಯಾರನ್ನಾದರೂ ಬೆರಗುಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ಮಹಾಮಹೋಪಾಧ್ಯಾಯರು ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು-ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮತ್ತು ಮರಾಠಿಯಲ್ಲಿ-ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಮುಖ್ಯವಾದುದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ ಎಂದರೆ ಅವರ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದ ಚರಿತ್ರೆ ಎಂಬ ಬೃಹತ್‌ಗ್ರಂಥ. ಇದು ಆರು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ-ಮೂರು ಸಾವಿರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ. ಇದು ಶ್ರೀ ಕಾಣೆಯವರ ಶಕ್ತಿ, ವಿದ್ವತ್ತು, ವ್ಯಾಸಂಗ, ಬಹುಶ್ರುತತ್ವ ಮತ್ತು ಸಾಧನೆಗಳ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ, ಅವರ ಜೀವಮಾನದ ಮುಖ್ಯಕಾಲದ ಸಂಕೇತವಾಗಿ, ಅವರಿಗೆ ಅಂತರರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಡಾ. ಕಾಣೆ ಅವರ ಜೀವನವೆಲ್ಲ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದ ಶೋಧವೇ ಆಯಿತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದ ಮೂಲ, ಅದರ ಉಗಮ, ಅದು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ-ವೇದ ಸಂಹಿತೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಆರಣ್ಯಕ ಉಪನಿಷತ್ತು ಕಾವ್ಯ ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣ ಆಗಮ ತಂತ್ರಶಾಸ್ತ್ರ ಜನಜೀವನಗಳಲ್ಲಿ-ಹೇಗೆ ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಕಾಲ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅದು ಹೊಂದಿದ ಬದಲಾವಣೆ, ಅದರಿಂದಂಟಾದ ಫಲಗಳು, ಧರ್ಮದ ಅರ್ಥ, ವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಧರ್ಮಾಚರಣೆ ಅನ್ವಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಂದಿಗ್ಧತೆ, ಕ್ಲಿಷ್ಟತೆ, ಗೊಂದಲ ಇವುಗಳ ಪರಿಹಾರಮಾರ್ಗ, ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದ ಇತಿಹಾಸದ ಸರ್ವಸ್ವವನ್ನೂ ಪೂರ್ವಪರಗಳನ್ನೂ ಆದಿ ಅಂತ್ಯಗಳನ್ನು, ಕಾಣೆ ಅವರು ತಮ್ಮ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸಮ್ಯಕ್ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಿವೇಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಎಂದೆಂದಿಗೂ ಭಾರತೀಯರಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನವಾಗಿ ಉಳಿಯಬಲ್ಲ ಗ್ರಂಥ.

ಎರಡು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಪ್ರಕೃತ ಗ್ರಂಥದ ಎರಡು ‘ಉಪನ್ಯಾಸ’ಗಳಲ್ಲಿ ಡಾ. ಕಾಣೆ ಅವರು, ರಾಮಾಯಣ ಮತ್ತು ಮಹಾಭಾರತ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಸರ್ವದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ-ಉತ್ತಮ ವಿಮರ್ಶೆಯ ದಂಡದಿಂದಲೂ-ತೋಲನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಎರಡೂ ಕಾವ್ಯಗಳ ಕರ್ತೃಗಳು, ಕಾಲ, ದೇಶ, ಪಾತ್ರಸೃಷ್ಟಿ, ಅಂದಿನ ಸಮಾಜದ ಪರಿಸರ, ಛಂದಸ್ಸು, ಗ್ರಂಥಗಳ ಬಾಹುಳ್ಯ, ನಿಷ್ಕರ್ಷೆ, ಕಾವ್ಯಕರ್ತೃ ಒಬ್ಬನೇ ಅನೇಕರೇ, ಕಾವ್ಯಗಳ ಕಾಲ, ಭಾರತ ಮೊದಲನೆಯದೇ, ರಾಮಾಯಣ ಮೊದಲನೆಯದೇ,

ಒಂದು ಕಾವ್ಯದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದಕ್ಕೆ ಎರವಲಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ಅಂಶಗಳು, ಎರಡಕ್ಕೂ ಸಮಾನವಾಗಿರುವ ಅಂಶಗಳು, ಕಾವ್ಯಗಳ ಕಾಲ ಮತ್ತು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿರುವ ಸಂಗತಿಗಳ ಕಾಲ, ಅಪಾರವಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯ, ವೈದಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳ ರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವಮಾನ್ಯವೂ ಸರ್ವಕಾಲಿಕವೂ ಆದ-ರಾಮಾಯಣ ಭಾರತಗಳ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಪಾತ್ರಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪ, ರಾಮಾಯಣ ಭಾರತಗಳ ದೇಶೀಯ ಮತ್ತು ಪರದೇಶಗಳ ಟೀಕಾಕಾರರು, ಅನುವಾದಗಳು; ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾಗಿ ವಿವೇಕಯುತವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಮೌಲ್ಯಮಾಪನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಡಾ. ಕಾಣೆ ಅವರ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನೂ ನಾವು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಅವರ ಬುದ್ಧಿ ಮನಸ್ಸು ಶೋಧನೆಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದ ಮೇಲೆ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅವರು ಅದನ್ನೇ ತಮ್ಮ ಪ್ರಿಯವಾದ ವಸ್ತುವಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅವರು ಭಾರತ ರಾಮಾಯಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು, ಆಖ್ಯಾನಗಳು ನಡವಳಿಕೆಗಳು, ತತ್ವಬೋಧನೆ, ಆಚಾರ ಸಂಹಿತೆ, ಜೀವನ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ, ಉನ್ನತ ಆದರ್ಶಪ್ರೇರಿತ ಜೀವನ, ಇವುಗಳ ಅಡಿಪಾಯದ ಮೇಲೆ ರಚಿತವಾದ, ಮಹಾನ್‌ತ್ಯಾಗ ಮಹೋನ್ನತಮೌಲ್ಯ, ವಸುಧೈವಕುಟುಂಬಕ ಭಾರತವನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಅವರು ಭಾರತ ರಾಮಾಯಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಪರಿತವಾದ ಮೂಲಭೂತ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಅಂಗೀಕೃತವಾದ, ಅನೇಕ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನೂ ಉದ್ಧೃತಗಳನ್ನೂ ಶೋಧಿಸಿ ತೆಗೆದಿದ್ದಾರೆ. ಎರಡು ಕಾವ್ಯಗಳೂ ಹೇಗೆ ಧರ್ಮಪ್ರಚಾರವನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮಾಡಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುವುದೂ ಅವರ ಗುರಿ. ಈ ಗುರಿಯನ್ನು ಅವರು ಗರಿಷ್ಠ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಮಹಾಭಾರತ, ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲೇ ಅತಿ ದೊಡ್ಡಗ್ರಂಥ. ಅದು ಮಹತ್ವವೂ ಹೌದು; ಭಾರವೂ ಹೌದು, “ಮಹತ್ವಾತ್ ಭಾರವತ್ವಾತ್.” ಅದನ್ನು ವ್ಯಾಸರೇ ಐದನೆಯ ವೇದವೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಅದೊಂದು ವಿಶ್ವಕೋಶ. ಅದರಲ್ಲಿಲ್ಲದ ವಿಷಯಗಳೇ ಇಲ್ಲ. ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ, ಕಾಮಶಾಸ್ತ್ರ, ಮಹತ್ವಾದ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿರುವುದು ಬೇರೆ ಕಡೆಯೂ ಇದೆ. ಅದರಲ್ಲಿಲ್ಲದುದು ಬೇರೆಯೂ ಇಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದ್ದ ಕವನಗಳು ಪದ್ಯಗಳು ಲಾವಣಿ ಆಶುಕವನ ಎಲ್ಲವೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವ ಸಂಭವವುಂಟು. ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಶ್ಲೋಕವನ್ನೂ ಒಬ್ಬನೇ ವಿಧ್ವಾಂಸ ಮಾಡಿರುವುದು ಅಸಾಧ್ಯದ ಮಾತು. ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನೀತಿಕಥೆಗಳನ್ನೂ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಲು ಅವಕಾಶವಿತ್ತು. ಒಂದು ಲಕ್ಷವೆಂದೂ ಪೂರ್ಣಾಂಕಕ್ಕಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದಾದರೂ ಭಾರತದಲ್ಲಿರುವುದು ೯೬ ಸಾವಿರ ಶ್ಲೋಕಗಳು. ಅದು ಚಿರಕಾಲದಿಂದಲೂ ಭಾರತೀಯರಿಗೆ ಪರಿಚಿತವಾದ ‘ಇತಿಹಾಸ.’ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ಎರಡನೆಯ ಶತಮಾನದ ಹೆಲಿಯೊಡರಸ್‌ನ ಬೆಸ್‌ನಗರ ಸ್ತಂಭಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾರತ ಆಗಲೇ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದ್ದುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಭಾರತದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸರನ್ನೂ ತರ್ಪಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಭಾರತದ ವಿಷ್ಣು ಸಹಸ್ರ ನಾಮ ಕ್ರಿ.ಶ. ಎಳನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹಿಂದಲಿಂದಲೇ ಜನರ ನಿತ್ಯ ಪಠನೆಯ ಗ್ರಂಥವಾಗಿತ್ತು. ಬಹುಕಾಲದಿಂದ ಭಾರತ, ಭಾರತೀಯರ ಆಧ್ಯಾತ್ಮ ಜೀವನದ ಬುನಾದಿಯಾಗಿದ್ದಿತು.

ರಾಮಾಯಣ ಭಾರತಗಳ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ರಚನೆಯ ಕಾಲದ ಪ್ರಶ್ನೆ ತುಂಬ ತರ್ಕಕ್ಕೆ ಎಡಕೊಡುವುದಾಗಿದೆ. ಡಾ. ಕಾಣೆಯವರು ಅನೇಕ ಆಧಾರಗಳೊಂದಿಗೆ ಮಹಾಭಾರತವೇ ಮೊದಲ ಇತಿಹಾಸವೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಮಂಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರು ಇದಕ್ಕೆ ಅವಲಂಬಿಸುವ ಮುಖ್ಯ ಆಧಾರ, ಪಾಣಿನಿಯ ವ್ಯಾಕರಣ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಪತಂಜಲಿಯ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಉದಾಹರಣ ಸಂಗತಿಗಳು. ಪಾಣಿನಿಯು ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೪೦೦ ರಿಂದ ೪೫೦ ರವರೆಗೆ ಇದ್ದನು. “ಅವನು ಭಾರತದ ಕೇಂದ್ರ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಾದ ಯುಧಿಷ್ಠಿರ ಅರ್ಜುನರನ್ನು ಬಲ್ಲ. ಪಾಂಡವ ವೀರರ ಬಗ್ಗೆ ಕವಿತೆಗಳನ್ನೂ ಅವು ಕಂಸನು ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನೂ ಅವನು ಬಲ್ಲ; ಅವನು ಅಂಧಕ, ವೃಷ್ಣಿ, ಕುರುವಂಶ, ಉಗ್ರಸೇನ, ನಕುಲ, ಸಹದೇವ, ನಾಕುಲ, ಸಾಹದೇವ ಭೈಮಸೇನ ಇವರನ್ನೆಲ್ಲ ಬಲ್ಲ. ಮಹಾಭಾಷ್ಯ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಶ್ಲೋಕಗಳು, ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. ಮಹಾಭಾರತದ ತಿರುಳು ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೫೦೦ ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿತ್ತು. ಆದರೆ ರಾಮಾಯಣದತ್ತ ನಾವು ದೃಷ್ಟಿ ಹರಿಸಿದರೆ, ಆ ಮಹಾಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿರುವ ಉದಾತ್ತ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಾದ ದಶರಥ ರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಭರತ ಹನೂಮತ್ ಸುಗ್ರೀವ ವಿಭೀಷಣರಂತಹವರನ್ನು ಪಾಣಿನಿಯಾಗಲೀ ಇಲ್ಲವೆ ಮಹಾಭಾಷ್ಯವಾಗಲೀ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚೆಂದರೆ ರಾಮಾಯಣದ ತಿರುಳು ಕೇವಲ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೩೦೦-೨೫೦ರಷ್ಟು ಹಳೆಯದೆಂದು ಡಾ. ಕಾಣೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಭಾರತದ ಕಾಲ ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೩೧೦೧ ಎಂದು ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಮಹಾ ಮಹೋಪಾಧ್ಯಾಯರು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಖಗೋಳ ಶಾಸ್ತ್ರದ ರೀತಿಯಿಂದ ಲೆಕ್ಕಾಚಾರ ಹಾಕಿರುವ ಕಾಲ. ಇದು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಂಶಗಳ ಆಧಾರದಿಂದಲೇ ನಿರ್ಣಯವಾಗುವುದೆಂಬುದು ಖಗೋಳಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರ ಮತ. [ಶ್ರೀಮಾನ್ ಗೊರೂರು ಸಂಪತ್ತಯ್ಯಂಗಾರ್ ಬಿ.ಎಸ್‌ಸಿ ಅವರು ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ಖಗೋಳ ತಜ್ಞರು. ಅವರು ತಮ್ಮ ಕೆಲವು ಲೇಖನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವಂತೆ ಭಾರತದ ಯುದ್ಧ ನಡೆದುದು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೩೦೬೭. ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನ ಜನನ ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೩೧೧೨. ಗೀತೋಪದೇಶ ೩೦೬೭. ಭೀಷ್ಮನ ಮರಣ ೩೦೬೬. ಇದೇ ವಿಧ್ವಾಂಸರು ರಾಮಾಯಣದ ಕಾಲ ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೪೪೩೯ ಎಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸುತ್ತಾರೆ.] ಕಾಲದ ವಿಷಯವನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸುವಾಗ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಆಧುನಿಕರೂ, ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಶೋಧಕರೂ, ಸಾಧ್ಯವಾದ ಮಟ್ಟಿಗೆ ರಾಮಾಯಣ ಭಾರತಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಕಾಲವನ್ನು ನಮ್ಮ ಕಾಲದ ಹತ್ತಿರ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಜಗ್ಗುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಖಗೋಳಶಾಸ್ತ್ರವೂ ಒಂದು ವಿಜ್ಞಾನವಾಗಿ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಗ್ರಹಗಳು ಇವುಗಳ ಚಲನ ವಲನ ಗತಿ ಸ್ಥಿತಿಗಳ ಮೇಲೆ ಅವರ ಲೆಕ್ಕಾಚಾರ ಆಧಾರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಫಲಿತಾಂಶಗಳನ್ನು ಜಿಜ್ಞಾಸುಗಳು ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಲೋಕಮಾನ್ಯ ಬಾಲಗಂಗಾಧರ ತಿಳಿಕ್‌ರು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ ವೇದಗಳ ಕಾಲ ಮತ್ತು ಆರ್ಯರ ಮೂಲಸ್ಥಾನವನ್ನು ಗುಣಿಸಿ ನಿರ್ಣಯಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಮಹಾಭಾರತ ಎಲ್ಲ ವೇದಾಂತಗಳಿಗೂ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಸಮಾನವಾಗಿದೆ.

ಇದರ ನಾಯಕ ಯುಧಿಷ್ಠಿರ. ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಯಮಧರ್ಮನ ಮಗ. ಇದರ ಸೂತ್ರಧಾರ ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣ, ಗೀತಾಚಾರ್ಯ. ಭೀಷ್ಮ ದ್ರೋಣಾದಿಗಳೆಲ್ಲ ಧರ್ಮದ ಜಂಗಮಸ್ವರೂಪರು. ಕುಂತಿ, ಯುಧಿಷ್ಠಿರನಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿದ ಕೊನೆಯ ಸಂದೇಶದಲ್ಲಿ “ಧರ್ಮೇ ತೇ ಧೀಯತಾಂ ಬುದ್ಧಿರ್ಮನಸ್ತು ಮಹತ್ ಅಸ್ತು ಚ” ಎಂಬ ಶಾಶ್ವತ ಸತ್ಯವನ್ನು ಅರುಹುತ್ತಾಳೆ. ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಜಾತಿ ಮತಗಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದೆ ಜಗತ್ ಕಲ್ಯಾಣ ಸಂದೇಶ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. “ಸತ್ಯ ಆತ್ಮನಿಗ್ರಹ ತಪಸ್ಸು ದಾನ ಅಹಿಂಸಾ ಧರ್ಮನಿತ್ಯತೆ ಇವುಗಳೇ ಮಾನವನಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಸಾಧನಗಳು; ಜಾತಿಯಲ್ಲ ಕುಲವಲ್ಲ” ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಶಾಂತಿ ಪರ್ವದಲ್ಲಿ “ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಶ್ವವೇ ಬ್ರಹ್ಮ (ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದು). ಏಕೆಂದರೆ ಇದು ಈ ಮೊದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದು, ಅನಂತರ ಆಯಾ ವೃತ್ತಿಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಅದು ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗಗೊಂಡಿದೆ” ಎಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. “ಸತ್ಯ, ದಾನ ಮತ್ತರಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಕಪಟರಾಹಿತ್ಯ, ದೀನತ್ವ, ದಯಾಗುಣ ಮತ್ತು ತಪಸ್ ಈ ಗುಣಗಳು ಯಾವನಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುತ್ತವೆಯೋ ಆತನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. ಈ ಗುಣಗಳು ಶೂದ್ರನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದರೆ- ಈ ಗುಣಗಳು ದ್ವಿಜನಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರದಿದ್ದರೆ, ಶೂದ್ರನು ಶೂದ್ರನೆಂದೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೆಂದೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ.”

ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಎಂದೆಂದಿಗೂ ಕ್ಷಿಪ್ಪ ಪ್ರಶ್ನೆಯೇ ಆದ ಬಹುಪತಿತ್ವದ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಡಾ. ಕಾಣೆ ಚರ್ಚಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬಹುಪತಿತ್ವ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಸದಸ್ಯರು ಹೇಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ನಾಯಕರಾದರೆಂಬುದು ಒಗಟಿನ ಪ್ರಶ್ನೆ. ಇದನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಲೌಕಿಕವಾಗಿ, ಐತಿಹ್ಯದ ಕಥೆಗಳ ಮೂಲಕ (ಕನ್ಯೆಯೊಬ್ಬಳು ಶಂಕರನನ್ನು ತನಗೆ ಪತಿಯನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಬೇಕೆಂದು ಐದುಸಲ ಬೇಡಿಕೊಂಡುದು) ವಿವರಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಅಧರ್ಮವೆಂದೂ ವೇದಬಾಹಿರವೆಂದೂ ದ್ರುಪದನು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿದಾಗ ಧರ್ಮಮೂರ್ತಿಯಾದ ಯುಧಿಷ್ಠಿರನು “ಧರ್ಮವೆನ್ನುವುದು ಸೂಕ್ಷ್ಮ. ನಾವು ಕೇವಲ ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರ ಹಾದಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತೇವೆ. ನಾನು ಅಸತ್ಯವನ್ನು ಎಂದೂ ನುಡಿದಿಲ್ಲ. ಇವಳನ್ನೇ ನಾವು ಐದು ಜನರೂ ಹೆಂಡತಿಯಾಗಿ ಪರಿಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ನಮ್ಮ ತಾಯಿ ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ” ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ವ್ಯಾಸರು “ಮಾನವ ಮಿತಿಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಬಲವುಳ್ಳವರಿಗೆ ಎಲ್ಲವೂ ಪವಿತ್ರವೂ ಪರಿಶುದ್ಧವೂ ಆಗಿರುವುದೆಂದು” ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸರ್ವಂ ಬಲವತಾಂ ಸರ್ವಂ ಬಲವತಾಂ ಶುಚಿಃ |

ಸರ್ವಂ ಬಲವತಾಂ ಧರ್ಮಃ ಸರ್ವಂ ಬಲವತಾಂ ಸ್ವಕಂ ||

ಡಾ. ಕಾಣೆಯವರು “ಪಾಂಡವರ ಮೂಲವನ್ನು ಕುರಿತು ಯಾರಾದರೂ ಊಹಿಸಿದರೆ, ಇತ್ತೀಚಿನವರೆಗೆ ಬಹುಪತಿತ್ವ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಹಿಮಾಲಯದ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಿಂದ ಬಂದಿರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದೆಂದು” ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಮುಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ರಾಮಾಯಣ ಭಾರತಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ಜಟಿಲ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳು, ಎರಡೂ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಸಮಾನಾಂಶಗಳು, ಸಂಗತಿಗಳು, ಶ್ಲೋಕಗಳು;

ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳ ಟೀಕಾಕಾರರು, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಕುರಿತು ಸವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಿದ್ದಾರೆ. “ಎರಡೂ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಶ್ಲೋಕವೆಂದರೆ ಎಲ್ಲ ಸಂಗ್ರಹಗಳೂ ವಿನಾಶದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲ ಎತ್ತರದ ವಸ್ತುಗಳೂ ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವುದರಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಸಂಯೋಗ, ವಿಯೋಗದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಜೀವನ ಮರಣದಲ್ಲಿ ಪರ್ಮವಸಾನಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.” ರಾಮಾಯಣಕ್ಕಿಂತ ಮಹಾಭಾರತವೇ ನಮ್ಮ ದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಪರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಚಾರವೂ ಜನಪ್ರಿಯವೂ ಆಗಿದೆ ಎಂಬುದು ಲೇಖಕರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಆದಿಕಾವ್ಯವೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ರಾಮಾಯಣ ಆದರ್ಶಪುರುಷನ, ಆದರ್ಶ ಧರ್ಮಿಷ್ಠನ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಲೇ ಹೊರಟುದು. ರಾಮನು ಧರ್ಮಜ್ಞ ಸತ್ಯವಾಕ್ಯನಿರತ, ಕೃತಜ್ಞ, ವಿದ್ವಾನ್, ಸಮರ್ಥ, ದೇವರು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಅವತರಿಸಿದರೆ ಹೇಗೆ ನಡೆಯುವನೋ ಹಾಗೆ-ನಡೆದುದೇ ಧರ್ಮ, ನುಡಿದುದೇ ವೇದ-ಎಂಬಂತೆ ನಡೆದವನು. ರಾಮಾಯಣದ ಪಾತ್ರಗಳೆಲ್ಲ ಉದಾತ್ತ ಗುಣಗಳಿಗೂ, ಉನ್ನತ ಚಾರಿತ್ರ್ಯಕ್ಕೂ ಧರ್ಮಾಚರಣೆಯ ಮೇಲುಪಂಕ್ತಿಗೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿವೆ. ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಕವಿ ಅನೇಕ ಆದರ್ಶಗಳನ್ನು ಜನತೆಯ ಮುಂದೆ ಇಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಜೆಗಳ ಸಮ್ಮತಿಯನ್ನು ಪಡೆದೇ ಯುವರಾಜನನ್ನು ನಿಯಮಿಸಲು ಬಯಸಿದ ಆದರ್ಶರಾಜ ಸತ್ಯವನ್ನು ಪಾಲಿಸಲು ಮಗನನ್ನೇ ಕಾಡಿಗೆ ಅಟ್ಟಿ ಆ ಕೊರಗಿನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾಣಬಿಟ್ಟ ಆದರ್ಶತಂದೆ. ಕೈಗೆ ಬಂದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಕಾಡಿಗೆ ಹೋದ ಆದರ್ಶಪುತ್ರ, ಅವನನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದ ಆದರ್ಶಪತ್ನಿ ಮತ್ತು ಆದರ್ಶತಮ್ಮ, ಕೈಗೆ ಬಂದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಬೇಡವೆಂದು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದ ಭರತ, [ರಾಜ್ಯ ನನಗೆ ಬೇಡ, ನನಗೆ ಬೇಡ ಎಂದು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿದ ಅಣ್ಣ ತಮ್ಮಂದಿರು] ಆದರ್ಶ ಸೇವಕ ಆಂಜನೇಯ, ಆದರ್ಶಮಿತ್ರ ಸುಗ್ರೀವ, ಜಟಾಯು, ಗುಹ, ಊರ್ಮಿಳೆ-ಎಷ್ಟೊಂದು ಉದಾತ್ತ ಚರಿತರ ಕಾವ್ಯ! ಡಾ. ಕಾಣೆ ಅವರು “ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ನೇರ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಭಾರತದಲ್ಲಿರುವಷ್ಟು ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ” ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಉದ್ಧಕ್ಕೂ ರಾಮನೇ ಧರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ವೇದಗಳ ಪರಮಪುರುಷನಾದ ಮಹಾವಿಷ್ಣು ರಾಮನಾಗಿ ಜನಿಸಿ, ರಾಮಾಯಣದ ಆತ್ಮವಾದನು, ರಾಮನು ಧರ್ಮದ ವಿಗ್ರಹ, ಧರ್ಮ ದ್ರುಮದ ಬೀಜ, ರಾಮನಾಮ ಮುಮುಕ್ಷುಗಳಿಗೆ ಪಾಥೇಯ, ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಜೀವನ.

ರಾಮಾಯಣದ ಮುದ್ರಣದ ಇತಿಹಾಸ ಸಹ ತುಂಬ ಕುತೂಹಲಕಾರಿಯಾಗಿದೆ. ಐದು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ (ಮೊದಲನೆಯ ಸಂಪುಟ ೧೮೪೩ರಲ್ಲಿ ೧೮೩ ಪುಟಗಳ ಸುದೀರ್ಘ ಮುನ್ನುಡಿಯೊಂದಿಗೆ) ಇಟಲಿಯ ವಿದ್ವಾಂಸ ಶ್ರೀ ಜಿ. ಗೋರೇಷಿಯೋರಿಂದ ರಾಮಾಯಣದ ಪಾಠ, ಭಾಷಾಂತರಗಳ ಮುನ್ನುಡಿಗಳ ಮತ್ತು ಪದಸೂಚಿಗಳ ಇನ್ನೊಂದು ಸಂಪುಟ; ಬೊಂಬಾಯಿ ಗುಜರಾತಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯದಲ್ಲಿ ಏಳು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಣಯ ಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ, ಬರೋಡದ ಸಮಿತಿ ಈವರೆಗೆ ಮೂರು ಸಂಪುಟ; ವಾಯವ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ರಾಮಾಯಣ ಮೂರು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ; ರಾಮಾಯಣಕ್ಕೆ ಕೊನೆಯ ಪಕ್ಕ, ಹದಿನಾಲ್ಕು ಟೀಕಾಕಾರರು, ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿಯೇ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿಯೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ರಾಮಾಯಣವು

ಆಗ್ನೇಯ ಏಷಿಯಾದ ಎಲ್ಲ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ-ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಥೈಲಾಂಡ್, ಜಾವ, ಬಾಲಿ, ಬೋರ್ನಿಯೊ, ಸುಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲೆಲ್ಲ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದೆ. ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಕುರಿತ ಯಾಕೊಬಿ ಅವರ ಜರ್ಮನ್ ಗ್ರಂಥ, ಇಂಗ್ಲೀಷಿಗೆ ಭಾಷಾಂತರವಾಗಿದೆ. ರಾಮಾಯಣಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳು ಎಷ್ಟು ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾಗಿವೆ ಎಂದರೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸುವುದೇ ಅಸಾಧ್ಯವಾದಷ್ಟು ಎಂಬುದು ಡಾ. ಕಾಣೆಯವರ ಮತ. ಗೋವಿಂದರಾಜನ್‌ರ ಟೀಕೆ ತುಂಬ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಲಂಕೆ ಯಾವುದು? ಅದಕ್ಕೆ ಸುಗ್ರೀವ ಸೂಚಿಸಿದ ದಾರಿ ಸರಿಯೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಹ ಡಾ. ಕಾಣೆ ಅನೇಕ ಕುತೂಹಲಕಾರಿ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. “ರಾಮಾಯಣದ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಲಂಕೆಯ ಖಚಿತ ಮಾರ್ಗ ಗೊತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆತನು ನರ್ಮದಾಕ್ಕೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವನಾಗಿದ್ದು ಅವನಿಗೆ ಕೇವಲ ನದಿಗಳು ಊರುಗಳು ರಾಜ್ಯಗಳು ಇವುಗಳ ಹೆಸರು ಹೊರತು-ಉಳಿದ ಸ್ಪಷ್ಟವಿಚಾರಗಳು ತಿಳಿದಿರಲಿಲ್ಲ. ಲೇಖಕ ಸಿಲೋನ್ ದ್ವೀಪಕ್ಕೆ ಹೋದಂತೆ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೇ ಭಾರತಕ್ಕೂ ಸಿಲೋನ್‌ಗೂ ಇರುವ ದೂರವಾಗಲೀ, ಸಿಲೋನ್ ದ್ವೀಪದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಾಗಲೀ ಅವನಿಗೆ ತಿಳಿದಿರಲಿಲ್ಲ” ಎಂಬುದು ಅವರ ಮತ. ಆದರೆ ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಲಂಕೆ ಯಾವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ಅವರು ಖಚಿತವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿಲ್ಲ. (ಶ್ರೀಮಾನ್ ಗೊರೂರು ಸಂಪತ್ತಯ್ಯಂಗಾರರು “ಹನುಮಂತನು ಲಂಕೆಗೆ ಹೋದ ದಾರಿ” ಎಂಬ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ, ಇಂದಿನ ಸಿಂಹಳ ಲಂಕೆಯಲ್ಲವೆಂದೂ, ಹನುಮಂತನು ಕೇರಳ ಸಮುದ್ರ ತೀರದಿಂದ ಮಡಗಾಸ್ಕರ್ ಕಡೆಗೆ ೪೦೦ ಮೈಲಿ ದೂರ ಹೋದ ನಂತರ ಲಂಕೆ ಸಿಕ್ಕಿತೆಂದೂ, ಆ ಭಾಗ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೨೫೦೦ ದಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರದ ಪಾಲು ಆಯಿತೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ರಾಮಾಯಣದ ವಿಷಯವನ್ನು ಮನಸ್ಸುತಿ ಕೌಟಿಲ್ಯನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ರಾಮಾಯಣ ತನ್ನ ಪ್ರಧಾನ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತ ಆದರ್ಶಗಳನ್ನು ಮೂರ್ತಿಭವಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದೆ. ಹಾಗೂ ಧರ್ಮಸಂಗ್ರಹದ ಆಕರವೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶರಣಾಗತರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವನೆಂಬುದು ರಾಮನ ಧರ್ಮ, ಶರಣಾಗತರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸದೆ, ತನ್ನೆದುರಿಗೇ ಸಾಯಲು ಬಿಡುವವನ ಪುಣ್ಯ, ಸತ್ತವನಿಗೆ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಧರ್ಮಾಚರಣೆಯಿಂದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಆದರ್ಶಮಾನವನ ಬಾಳ್ವೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ಶ್ರೀರಾಮ ಧಾರ್ಮಿಕ ಮೂರ್ತಿ. ತನಗೆ ಧರ್ಮವೆಂದು ತೋರಿದುದನ್ನು ಅನುಸರಿಸಲು ಅವನು ತನ್ನ ಸರ್ವಸ್ವವನ್ನೂ ಅರ್ಪಿಸಿದನು. ಅದರಾಚೆಗೆ ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ರಾಮ, ಸೀತೆ, ಭರತ, ಲಕ್ಷ್ಮಣ, ಹನುಮಂತರಂತಹ ಸಚ್ಚಾರಿತ್ರ ಗುಣಗಳನ್ನು ಒಂದು ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಉಸ್ತನ್ ಧರ್ಮನಿಧಿಃ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಪಾತಿವ್ರತ್ಯಂ ತು ಯಸ್ಥಿತಂ |
ಭ್ರಾತೃಸ್ನೇಹೋಮಹಾನ್ಯತ್ರಗುರುಭಕ್ತಿಸ್ತಥೈವ ಚ ||

ಸ್ವಾಮಿಸೇವಕಯೋರ್ಯತ್ರ ನೀತಿಮೂರ್ತಿರ್ಮತೀ ಕಿಲ |
ಅಧರ್ಮಕರಶಾಸ್ತ್ರವೈಯತ್ರ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಾತ್ ||

ಈ ಎರಡೂ ಮಹಾನ್‌ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ವಿಶ್ವದ ಕಾವ್ಯಗಳಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದು. ಈ ಗ್ರಂಥಗಳು ಈ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದುದು ಭರತವರ್ಷದ ಪುಣ್ಯ. ಎರಡು

ಕಾವ್ಯಗಳ ಉದ್ದೇಶವೂ ಧರ್ಮಸ್ಥಾಪನೆ. ಅಧರ್ಮಿಷ್ಠನಾದ ರಾಜನು ಶಿಕ್ಷಾರ್ಹನೆಂದು ಎರಡು ಕಾವ್ಯಗಳೂ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಒಬ್ಬ ರಾಜ, ವಾದಿ ಪ್ರತಿವಾದಿಗಳಿಬ್ಬರ ದೂರನ್ನೂ ಬಹುಕಾಲ ಇತ್ಯರ್ಥಪಡಿಸದೆ ಇದ್ದುದರಿಂದ, ವಾದಿಪ್ರತಿವಾದಿಗಳಿಬ್ಬರೂ ಅವನನ್ನು ‘ಓತಿಕೇತವಾಗು’ ಎಂದು ಶಪಿಸಿದರೆಂಬುದನ್ನು ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ 'Justice delayed is justice denied' ಎಂಬುದು ಇಂದಿನವರು ಕಂಡುಹಿಡಿದ ಸತ್ಯ ಎಂದು ನಾವು ಹೆಮ್ಮೆಪಡಬೇಕಾದುದಿಲ್ಲ. ರಾಮಾಯಣ ಭಾರತಗಳು ಎಲ್ಲ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಉದಾತ್ತ. ಕಾವ್ಯಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಕುಚಿತ ಭಾವನೆಯಾಗಲೀ ಅಲ್ಪತನವಾಗಲೀ ಇಲ್ಲ. ಮಹಾಭಾರತ, ವೈಷ್ಣವಪಂಥದ ಗ್ರಂಥವಾದರೂ, ಅದರಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮದ ಅನರ್ಘ್ಯರತ್ನಗಳಾದ ಮತ್ತು ಜಗತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಭಗವದ್ಗೀತೆ, ವಿಷ್ಣು ಸಹಸ್ರನಾಮಗಳಿದ್ದರೂ ಶಿವಸ್ತುತಿಯೂ ಹೇರಳವಾಗಿದೆ. ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿಯೂ ಶಿವಸ್ತುತಿ ಶಿವಕಥೆ (ರಾವಣನೇ ಶಿವಭಕ್ತನಷ್ಟೆ!) ಸಮವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ರಾಮನಿಲ್ಲದೆ ಈಶ್ವರನಿಲ್ಲ, ಈಶ್ವರನಿಲ್ಲದೆ ರಾಮನಿಲ್ಲ (ರಾಮೇಶ್ವರ). ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಒಂದೆಡೆ ಕೃಷ್ಣನಿಂದಲೇ ಶಿವನನ್ನು ಕುರಿತ ಅದ್ಭುತ ಪ್ರಶಂಸೆ ಇದೆ.

ಭಾರತ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಸ್ವರೂಪವೂ ಫಲವೂ ಆದ ಭಾರತ, ರಾಮಾಯಣಗಳ ಈ ಎರಡು ಉಪನ್ಯಾಸಗಳು ನಮ್ಮ ಈಗಾಗಲೇ ಕ್ಷೀಣಿಸುತ್ತಿರುವ ಸ್ವಾಭಿಮಾನವನ್ನು ಕುದುರಿಸಲು ಸಾಧಕವಾಗುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಓದುವುದೇ ಗಂಗಾ, ಯಮುನೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಿಂದಂತೆ. ನಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಚುರುಕುಗೊಳಿಸಲು ಕುತೂಹಲಗೊಳಿಸಲು ಇವು ಪ್ರೇರಕಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿ, ನನ್ನ ಉತ್ಸಾಹಿ ತರುಣಮಿತ್ರರಾದ ಶ್ರೀ ಎಚ್.ಎಸ್. ಹರಿಶಂಕರ್ ಅವರು ಕನ್ನಡ ವಾಚಕರಿಗೆ ತುಂಬ ಉಪಕಾರ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಈಗಾಗಲೇ ಕೆಲವು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ ಇವರು ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ವಿಷಯ ಪ್ರೌಢವಾಗಿದೆ. ಇವರ ಶೈಲಿ, ಬಿಗಿಯಾದರೂ ತಿಳಿಯಾದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಕ್ಷಿಪ್ರ ಸಮಸ್ಯೆಗಳು ಸಹ ಸಾಧಾರಣ ವಾಚಕರಿಗೂ ಸುಲಭವಾಗಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತವೆ. ಮೂಲ ಲೇಖಕರ ಅಸಂಖ್ಯ ಉದ್ಧೇಶಗಳನ್ನು ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಇವರು ತೋರಿಸಿರುವ ಎಚ್ಚರಿಕೆ, ಇವರ ವಿಶಾಲ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನೂ ಬಹುಗ್ರಂಥಗಳ ಪರಿಚಯವನ್ನೂ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಗಾತ್ರದಿಂದ ಸಣ್ಣ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವ ಗಂಭೀರ ಬರವಣಿಗೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಇವರು ಅನುವಾದಿಸಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಾನು ಇವರನ್ನು ಅಭಿನಂದಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಡಾ. ಕಾಣೆ ಅವರ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಪ್ರೌಢ ವಿಮರ್ಶ ಮತ್ತು ಪರಿಶೋಧಕ ಗ್ರಂಥಗಳು ಇವರ ಲೇಖನಿಯಿಂದ ನಮಗೆ ಲಭ್ಯವಾಗುವುದನ್ನು ನಾವು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಬಹುದು. ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಕನ್ನಡಿಗರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವೂ ಮೆಚ್ಚುಗೆಯೂ ದೊರೆಯಲೆಂದು ಹಾರೈಸುತ್ತೇನೆ.

ಗೊರೂರು ರಾಮಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್

ಅನುವಾದಕರ ಮಾತು

ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕದ ಸಂಪಾದಕರಲ್ಲೊಬ್ಬರಾಗಿದ್ದ ಡಾ. ಎಚ್. ತಿಪ್ಪೇರುದ್ರಸ್ವಾಮಿಯವರು ನನ್ನ ಕೈಗೆ ಭಂಡಾರ್ಕರ್ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಸಂಶೋಧನಾಲಯ ಸಂಸ್ಥೆಯವರು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿರುವ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸಂಚಿಕೆಯೊಂದನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅದರಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಲೇಖನವನ್ನು ಅನುವಾದಿಸಿಕೊಡುವಂತೆ ಕೇಳಿದರು. ಆ ಲೇಖನ ಮಹಾಭಾರತ ಗ್ರಂಥದ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಪರಿಷ್ಕರಣದ ಬಿಡುಗಡೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಅದು ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕದ ವಸ್ತುಕೋಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು.

ಆ ಲೇಖನವನ್ನು ಅನುವಾದಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಕುತೂಹಲದಿಂದ ಆ ಸಂಚಿಕೆಯನ್ನು ತಿರುವಿ ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಭಾರತರತ್ನ ಡಾ. ಪಾಂಡುರಂಗ ವಾಮನ ಕಾಣೆಯವರ 'ಎರಡು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು' ಎಂಬ ಸುದೀರ್ಘ ಲೇಖನ ನನ್ನ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬಿತ್ತು. ಆ ಲೇಖನವನ್ನು ಓದಿದಾಗ ನನಗೆ ತುಂಬ ಆನಂದವುಂಟಾಯಿತಲ್ಲದೆ ಅದನ್ನು ಕನ್ನಡಿಸಬೇಕೆಂಬ ಹಂಬಲ ಉಂಟಾಯಿತು. ಹಾಗಾಗಿ ಅದನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದೇನೆ.

ಅನುವಾದ ಪೂರ್ಣಗೊಂಡ ಮೇಲೆ ಅದರ ಪ್ರಕಟಣೆಯ ಸಮಸ್ಯೆ ತಲೆದೋರಿತು. ಆಗ ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕದ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದ ಡಾ. ವೆಂಕಟಾಚಲಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾವಿಸಿದಾಗ ಅವರು ಇದರ ಪ್ರಕಟಣೆಗೆ ನೆರವಾಗುವುದಾಗಿ ಭರವಸೆಯಿತ್ತರು. ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕದ ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರೂ ನನ್ನ ಪೂಜ್ಯ ಗುರುಗಳೂ ಆದ ಡಾ. ಹಾ.ಮಾ. ನಾಯಕ ಅವರು ಇದರ ಪ್ರಕಟಣೆಗೆ ಸಮ್ಮತಿಸಿದರು. ಹಾಗಾಗಿ ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕದ ಎರಡು ಸಂಚಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಲೇಖನದ ಎರಡು ಭಾಗಗಳು ಪ್ರಕಟವಾದವು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ನಾನು ಅವರಿಗೆ ಋಣಿಯಾಗಿದ್ದೇನೆ.

ಈ ಮಧ್ಯೆ ೧೯೭೨ರ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ನಾನು ರಷ್ಯಾ ದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗಿ ಬಂದದ್ದರಿಂದ ಕಾರಣಾಂತರಗಳಿಂದ ಮುಂದಿನ ಭಾಗಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾಗಿ ಇದರ ಮುದ್ರಣ ಪೂರ್ಣಗೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ.

ಈ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಪುಸ್ತಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೊರತರುವಂತೆ ನನ್ನ ತೀರ್ಥ ರೂಪರವರು ನನ್ನನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಲೇಖನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಪ್ರಕಟಣೆಯ ಹಕ್ಕನ್ನು ಪಡೆಯುವಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರರಾದ ಶ್ರೀ ಪ್ರಧಾನ ಗುರುದತ್ತರು ನೆರವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ನಾನು ಕೃತಜ್ಞನಾಗಿದ್ದೇನೆ.

ಈ ಪುಸ್ತಕಕ್ಕೆ ಮುನ್ನುಡಿಯನ್ನು ಬರೆದು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಕರ್ಣಾಟಕದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಾಹಿತಿಗಳಾದ ಡಾ. ಗೊರೂರು ರಾಮಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಅವರನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ಅವರು ನನ್ನ ಕೋರಿಕೆಯನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ಮುನ್ನುಡಿಯನ್ನು

ಬರೆದುಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅವರಿಗೂ ನಾನು ಋಣಿಯಾಗಿದ್ದೇನೆ.

ಡಾ. ಕಾಣೆಯವರ ಪ್ರಸಕ್ತ ಕೃತಿ 'ಎರಡು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು' ಅವರ ಪಾಂಡಿತ್ಯದ ಫಲವಾಗಿದೆ. ಕಾಣೆಯವರ ಹೆಸರು ಕೇಳಿದಾಗಲೆಲ್ಲ ಅವರ ಅಮೋಘಕೃತಿ 'ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದ ಇತಿಹಾಸ' ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣೆದುರು ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಆ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ ಅವರ ಪಾಂಡಿತ್ಯದ ಆಳ ವಿಸ್ತಾರಗಳು ಎಂತಹವನ್ನೂ ಬೆರಗುಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ೧೯೬೨ರ ನವೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ 'ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದ ಇತಿಹಾಸ' ಗ್ರಂಥದ ಕೊನೆಯ ಸಂಪುಟದ ಬಿಡುಗಡೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಡಾ. ಎಸ್. ರಾಧಾಕೃಷ್ಣನ್ ಅವರು ಹೇಳಿರುವ 'ಕಾಣೆಯವರಂಥ ಪ್ರಕಾಂಡ ಪಂಡಿತರು ನಮ್ಮ ರಾಷ್ಟ್ರದ ಆಸ್ತಿ' ಎಂಬ ಮಾತುಗಳು ಮನೋಜ್ಞವಾಗಿವೆ. ಅವರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಿದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ವಿದ್ವತ್ತು ಮಡುಗಟ್ಟಿ ನಿಂತಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಈ 'ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದ ಇತಿಹಾಸ' ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಹೊರತರಲಿದೆ.

ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣ ಮತ್ತು ಮಹಾಭಾರತಗಳ ಕಾಲದ ಬಗ್ಗೆ ಡಾ. ಕಾಣೆಯವರು ಕೈಗೊಂಡಿರುವ ಸಂಶೋಧನೆ ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣವಾದುದು ಎಂದು ನಾನು ಭಾವಿಸಿದ್ದೇನೆ. ರಾಮಾಯಣಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮಹಾಭಾರತವೇ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು ಎಂಬುದನ್ನು ಅವರು ಸೋದಾಹರಣವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ತಮಗೆ ದೊರೆತಿರುವ ಆಧಾರ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿಂದ ಅವರು ತಮ್ಮ ವಾದವನ್ನು ಮಂಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ವಾದವನ್ನು ನಾವು ಒಪ್ಪಲಿ, ಬಿಡಲಿ, ಆದರೆ ಅವರ ಪಾಂಡಿತ್ಯಕ್ಕೆ ನಾವು ತಲೆದೂಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ತಮ್ಮ ವಾದ ಸಮರ್ಥನೆಗಾಗಿ ಅವರು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಂದಲೋ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಮಿಗಿಲಾಗಿ ಅವರ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಯಮ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಬೇರೆಯವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಾವು ಒಪ್ಪದಿದ್ದಾಗ ಅವರ ಖಂಡನೆಗೆ ತೊಡಗುವುದಿಲ್ಲ. ತಮ್ಮ ವಾದವನ್ನು ಅಷ್ಟೇ ವಿನಯವಾಗಿ ಆದರೆ ಅಷ್ಟೇ ದೃಢವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಬಹು ಅಪೂರ್ವ.

ಈ ಕೃತಿಯ ಪ್ರಕಟಣೆಗೆ ಅನುಮತಿ ನೀಡಿದ ಭಂಡಾರ್ಕರ್ ಪ್ರಾಚ್ಯವಿದ್ಯಾ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ, ಅದರಲ್ಲೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಡಾ. ಆರ್. ಎನ್. ದಾಂಡೇಕರ್ ಅವರಿಗೆ, ನಾನು ಋಣಿಯಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಇದನ್ನು ಅಂದವಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸಿಕೊಟ್ಟ ವೆಸ್ಲಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ನಾನು ಕೃತಜ್ಞನಾಗಿದ್ದೇನೆ.

ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ
ಮೈಸೂರು

ಎಚ್.ಎಸ್. ಹರಿಶಂಕರ್

ಪರಿವಿಡಿ

ಮುನ್ನುಡಿ	v
ಸಂದೇಶ	vii
ಹಾರೈಕೆ	viii
ಪ್ರಾಸ್ತಾವಿಕ ನುಡಿ	ix
ಪೀಠಿಕೆ Xi	
ಅವಲೋಕನ	xiv
ಅನುವಾದಕರ ಮಾತು	xxii
ಎರಡು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು	೧-೭೩

ಎರಡು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು

ಎರಡು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು

ಭಾರತದ ಎರಡು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳಾದ ಮಹಾಭಾರತ ಮತ್ತು ರಾಮಾಯಣಗಳಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿದ್ದು (ಅದರಲ್ಲೂ ಮೊದಲ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ), ಮಧ್ಯಕಾಲದ ಮತ್ತು ಆನಂತರದ ಕೃತಿಗಳು ಇವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಮಾಣಭೂತವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿವೆ. ವ್ಯಾಸ ಋಷಿಯು ಮಹಾಭಾರತವನ್ನು ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ, ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ (ರಾಜನೀತಿ ಮತ್ತು ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು), ಮೋಕ್ಷಶಾಸ್ತ್ರ ಹಾಗೂ ಕಾಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದಂತೆ ರಚಿಸಿರುವನೆಂದು ಮಹಾಭಾರತವೇ ಸಾರಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ^೧ (ಆದಿ ಪರ್ವ, ೨.೮೩). ತಾನು ಹೇಳಿರುವುದೆಲ್ಲಾ ಬೇರೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಗುತ್ತದೆ, ತಾನು ಹೇಳದೆ ಬಿಟ್ಟಿರುವುದು ಬೇರೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಮಹಾಭಾರತ ತನ್ನ ಕೊನೆಯ ಪರ್ವದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಅದೊಂದು ವಿಶ್ವಕೋಶವಾದಂತಾಯಿತು. ಹಾಗಾಗಿ ಆನಂತರದ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಇದಕ್ಕೆ ಮತ್ತಷ್ಟು ಹೊಸ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೇರಿಸುವಂತಾಯಿತು. ಉದ್ಯೋಗಪರ್ವ (೧೩೦.೧೮) ಹಾಗೂ ಆದಿಪರ್ವ (೨.೨೦)ದಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾರತವನ್ನು ಜಯ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ (ಜಯೋ ನಾಮೇತಿಹಾಸೋಯಂ ಶ್ರೋತವ್ಯೋ ವಿಜಿಗೀಷುನಾ). ಕೊನೆಯ ಪರ್ವ (ಸ್ವರ್ಗಾರೋಹಣಪರ್ವ)ದಲ್ಲಿ (೩.೩೧) ಈ ಮಹಾಕಾವ್ಯವನ್ನು ಸಂಹಿತಾ (೧.೧೬ ೬೩.೯೦), ಪುರಾಣ (೧.೧೭), ಆಖ್ಯಾನ (೨.೩೮೮-೩೮೯), ಇತಿಹಾಸ (೧.೧೯ ಮತ್ತು ೨೬ ಮತ್ತು ೨.೩೬, ೪೧ ಮತ್ತು ೬೨, ೧೮), ಇತಿಹಾಸೋತ್ತಮ

^೧ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರಮಿದಂ ಪೋಕ್ತಂ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಮಿದಂ ಮಹತ್ | ಕಾಮಶಾಸ್ತ್ರಮಿದಂ ಪೋಕ್ತಂ ವ್ಯಾಸೇನಾಮಿತಬುದ್ಧಿನಾ ||

(ಆದಿ ೨.೮೩ ಮತ್ತು ೬೨.೨೩;) ಆಚಮ್ಯುಃ ಕವಯಃ ಕೇಚಿತ್ಸಂಪ್ರತ್ಯಾಚಕೃತ್ ತೇ ಪರೇ | ಆಖ್ಯಾಸ್ಯಂತಿ ತಥೈವಾನ್ಯೇ ಇತಿಹಾಸಮಿಮಂ ಭುವಿ (ಆದಿ ೧. ೨೬)

ಧರ್ಮೇಚಾರ್ಥೇ ಚ ಕಾಮೇ ಚ ಮೋಕ್ಷೇಚ ಭರತರ್ಷ ಭ | ಯದಿಹಾಪಿ ತದನ್ಯತ್ರಯನ್ಯೇ ಹಾಪ್ಸಿನ ಕುತ್ರಚಿತ್ || (ಸ್ವರ್ಗ) ಮನ್ವಾದಿ ಭಾರತಂ ಕೇಚಿದಾಸೀಕಾದಿ ತಥಾಪರೇ | ತಥೋಪರಿಚರಾದ್ಯನ್ಯೇ ವಿಪ್ರಾಃ ಸಮ್ಯಗಧೀಯತೇ || ಆದಿ ೧.೩೨

(೨.೩೮೫ರಲ್ಲಿ), ಕಾವ್ಯ (೧, ೬೧ ಮತ್ತು ೭೩, ೨, ೩೯೦), ಕಾರ್ಷ್ವವೇದ (೧.೨೬೮ ಮತ್ತು ೬೨. ೧೮) ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಮಹತ್ತಿನಿಂದ ಮತ್ತು ಬೃಹತ್ತಿನಿಂದ (ಅದರ ಒಳತಿರುಳಿನಿಂದ) ಮಹಾಕಾವ್ಯವೆಂದು ತನ್ನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ಇದು (ಮಹತ್ವದಿಂದ ಹದಿನೆಂಟು ಪುರಾಣಗಳಿಗೆ ಸಮನಾಗಿದೆ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಎಲ್ಲ ಧರ್ಮ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ವೇದ ವೇದಾಂಗಗಳಿಗೂ ಸಮನಾಗಿದೆ (ಅಧ್ಯಾಯ ೫.೪೫-೪೬). ಇಡೀ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ೮೮೦೦ ಶ್ಲೋಕಗಳಿವೆಯೆಂಬುದಾಗಿ ಆದಿಪರ್ವವು (೧.೮೧) ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.^೨ ಅದರ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವನ್ನು ಕೇವಲ ವ್ಯಾಸರು ಮತ್ತು ಶುಕರು ಬಲ್ಲರು; ಸಂಜಯನಿಗೆ ಇದು ತಿಳಿದಿದ್ದಿರಬಹುದು ಇಲ್ಲವೆ ತಿಳಿಯದೇ ಇದ್ದರೂ ಇರಬಹುದು.^೩ ಭಾರತವೆಂದರೆ

ಮಹತ್ವಾಧಾರವತ್ತಾಚ್ಚ ಮಹಾಭಾರತಮುಚ್ಯತೇ | ನಿರುಕ್ತಮಸ್ಯೋ ವೇದ ಸರ್ವಪಾಪೈಃ
ಪ್ರಮುಚ್ಯತೇ ||

ಅಷ್ಟಾದಶ ಪುರಾಣಾನಿ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಾಣಿ ಸರ್ವಶಃ | ವೇದಾಃ ಸಾಂಗಾಸ್ತದ್ಯಕತ್ರ ಭಾರತಂ
ಚೈಕತಃ ಸ್ಥಿತಮ್ || (ಸ್ವರ್ಗ)

೫. ೪೫-೪೬ ; ಮಹತ್ವಾ.....ಮುಚ್ಯತೇ ಪದಗಳು ಆದಿ (೧.೨೬೪)ಯಲ್ಲೂ ಬರುತ್ತವೆ.

^೨ ಅಷ್ಟಶ್ಲೋಕ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಅಷ್ಟಶ್ಲೋಕ ಶತಾನಿ ಚ | ಅಹಂ ವೇದ್ವಿ ಶುಕೋವೇತ್ತಿ
ಸಂಜಯೋವೇತ್ತಿ ವಾ ನ ವಾ

ಇದಂ ಶತಸಹಸ್ರಂ ತು ಶ್ಲೋಕಾನಾಂ ಪುಣ್ಯಕರ್ಮಣಾಂ | ಉಪಾಖ್ಯಾಯೈಃ ಸಹ
ಜ್ಞೇಯ ಮಾದ್ಯಂ ಭಾರತಮುತ್ತಮಂ ||

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿಸಾಹಸ್ರೀಂ ಚಕ್ರೇ ಭಾರತಸಂಹಿತಾಮ್ || ಉಪಾಖ್ಯಾಯೈವಿನಾ

ತಾವದ್ಭಾರತಂ ಪೋಚ್ಯತೇ ಬುದ್ಧೈಃ (ಆದಿ ೧.೮೧, ೧೦೨-೧೦೩)

^೩ ಈ ೮೮೦೦ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಕೂಟವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ೮೮೦೦ ಎನ್ನುವ ಸಂಖ್ಯೆ ನಿಜಕ್ಕೂ ಉತ್ತೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಈ ಸಂಖ್ಯೆ ನಿಜವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮಹಾ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಶ್ಲೋಕ ಕೂಟವೆಂದಾಯಿತು. ವೈದ್ಯರು 'ಮಹಾಭಾರತ, ಒಂದು ವಿಮರ್ಶೆ' ಎನ್ನುವ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ (ಪರಿಶಿಷ್ಟ, iii ಪುಟ ೧೯೦-೧೯೩) ಕೂಟಶ್ಲೋಕಗಳ ೨೭ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಉದ್ಯೋಗಪರ್ವದ ಒಂದು ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು ; 'ಏಕಯಾ ದ್ವೆ ವಿನಿಶ್ಚಿತ್ಯ ತ್ರೀನ್ ಚತುರ್ಭಿರ್ವಶಂ ಕುರು | ಪಂಚ ಜಿತ್ವಾ ಷಡ್ ವಿದಿತ್ವಾ ಸಪ್ತ ಹಿತ್ವಾ ಸುಖೀಭವಾ || ಉದ್ಯೋಗಪರ್ವ ೩೩.೪೪. ಈ ಏಳರಲ್ಲಿ ಬಹುಪಾಲು ದ್ವಂದ್ವ ಅರ್ಥಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಒಂದು ರಾಜನೀತಿಗೂ ಮತ್ತೊಂದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಬಹುದು : ಏಕಯಾ.....ಬುಧ್ಯಾ (ಒಬ್ಬನ ಪ್ರತಿಭೆಯಿಂದ) ; ದ್ವೇ ಎಂದರೆ ಕಾರ್ಯ (ಯಾವುದನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದೋ ಅದು) ಹಾಗೂ ಅಕಾರ್ಯ (ರಾಜನೀತಿಯಲ್ಲಿ) ಮತ್ತು ನಿತ್ಯ (ಶಾಶ್ವತ) ಹಾಗೂ ಅನಿತ್ಯ (ಅಶಾಶ್ವತ) (ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ); ತ್ರೀನ್ (ಮೂರು ಎಂದರೆ ಮಿತ್ರ (ಸ್ನೇಹಿತ). ಉದಾಸೀನ

ಉಪಾಖ್ಯಾನಗಳಿಲ್ಲದ ಮಹಾಕಾವ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ೨೪೦೦೦ ಶ್ಲೋಕಗಳಿವೆ. ಉಪಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡ ಮಹಾಭಾರತ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಶ್ಲೋಕಗಳಿವೆ (ಆದಿ ೧. ೧೦೧-೨). ವ್ಯಾಸರು ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಮಹಾಭಾರತವನ್ನು ಐದನೆಯ ವೇದವೆಂಬುದಾಗಿ ತನ್ನ ನಾಲ್ವರು ಶಿಷ್ಯರಾದ ಸುಮಂತು, ಜೈಮಿನಿ, ಪೈಲ, ವೈಶಂಪಾಯನರಿಗೂ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಮಗನಾದ ಶುಕನಿಗೂ ಬೋಧಿಸಿದರೆಂದು ಆದಿಪರ್ವವು (೬೩. ೮೯-೯೦) ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.^೧ ಈ ಐವರು ಕಥೆಯ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಐದು ಪಾಠಾಂತರಗಳನ್ನು ಪ್ರಸಾರ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಶಾಂತಿಪರ್ವ ಕೂಡ (ಅಧ್ಯಾಯ ೩೨೭. ೨೬-೩೩ ಮತ್ತು ೩೪೯. ೧೦-೧೨) ವ್ಯಾಸರ ಐವರು ಶಿಷ್ಯರನ್ನು ಕುರಿತ ಕಥೆಯನ್ನೇ ಪುನರುಚ್ಚರಿಸುತ್ತದೆ. ಈಗ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿರುವ ಮಹಾಭಾರತವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿತನ ಮಗನಾದ ಜನಮೇಜಯನಿಗೆ ವೈಶಂಪಾಯನನು ನಿರೂಪಿಸಿದನೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪರೀಕ್ಷಿತನು ಅರ್ಜುನನ ವೂವ್ಯಗನೂ, ಅಭಿಮನ್ಯುವಿನ ಮಗನೂ ಆಗಿದ್ದನು. ಸೌತಿಯು ಜನಮೇಜಯರಾಯನಿಗೆ ನಿರೂಪಿಸಿದ ಕಥೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಅದನ್ನು ಶೌನಕಾದಿ ಮುನಿಗಳಿಗೆ ವಿವರಿಸಿದನೆಂದು ಆದಿಪರ್ವ (೧.೯-೧೦)ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಹಾಗಾಗಿ (ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಹೇಳಿಕೆಯಂತೆಯೇ) ಮೂರು ಘಟ್ಟಗಳಿವೆ. ಅವೇ (೧) ವ್ಯಾಸರು ಮಹಾಕಾವ್ಯವನ್ನು ಮೊದಲಿಗೆ ಐವರು ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದು.

(ತಾಟಸ್ಥ್ಯ). ಶತ್ರು (ವೈರಿ); ಇಲ್ಲವೆ 'ಕಾಮ' (ಆಸೆ), ಕ್ರೋಧ (ಕೋಪ), ಲೋಭ (ದುರಾಶೆ); ಚತುರ್ಭಿಃ (ನಾಲ್ಕು) ಎಂದರೆ ಸಾಮ, ದಾನ, ಭೇದ, ದಂಡ (ರಾಜನೀತಿಯಲ್ಲಿ) ಹಾಗೂ ಶಮ, ದಮ, ಉಪರಮ, ಶ್ರದ್ಧಾ (ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ); ಪಂಚ (ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯಗಳು, ರಾಜನೀತಿ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ); ಷಡ್ (ಆರು) ಎಂದರೆ ಮನು vii ೧೬೦ರಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಸಂಧಿ ಮತ್ತಿತರವು. ವೇದಾಂತದಲ್ಲಿಯವು 'ಅಶನಾಯಾ, ಪಿಪಾಸಾ, ಶೋಕ, ಮೋಹ, ಜರಾ, ಮೃತ್ಯು'; ಸಪ್ತ (ಏಳು) ಎಂದರೆ ವ್ಯಸನಗಳು-ಸ್ತ್ರೀ, ಜೂಜು, ಬೇಟೆ, ಕುಡಿತ, ವಾಕ್ಪಾರುಷ್ಯ, ದಂಡಪಾರುಷ್ಯ, ಅರ್ಥದೂಷಣ (ರಾಜನೀತಿಯಲ್ಲಿ) ಹಾಗೂ ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯಗಳು ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸು, ಬುದ್ಧಿಗಳು ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ. ಕೊನೆಯದಕ್ಕೆ ಮೃತ್ತಾಯಣಿ ಉಪನಿಷತ್ತನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ ನೋಡಿ. vi ೩೦ (ಯದಾ ಪಂಚಾವತುಷ್ಠಂ ತೇ ಜ್ಞಾನಾನಿ ಮನಸಾ ಸಹ | ಬುದ್ಧಿ ಶ್ಚ ನ ವಿಚೇಷ್ಯ ತೇ ತಾಮಾಹುಃ ಪರಮಾಂ ಗತಿಂ).

^೧ ವೇದಾನಧ್ಯಾಪಯಾಮಾಸ ಮಹಾಭಾರತ ಪಂಚಮಾನ್ | ಸುಮಂತುಂ ಜೈಮಿನಿಂ

ಪೈಲಂ ಶುಕಂ ಚೈವ ಸ್ವಮಾತ್ಮಜಮ್ ||

ಪ್ರಭುವರ್ಷೋವರದೋ ವೈಶಂಪಾಯನಮೇವ ಚಿ ಸಂಹಿತಾಸ್ತ್ರೈಃ ಪೃಥಕ್ಕ್ಷೇನ ಭಾರತಸ್ಯ
ಪ್ರಕಾಶಿತಾಃ || ಆದಿ. ೬೩. ೮೯-೯೦.

(೨) ವೈಶಂಪಾಯನನೂ ಒಳಗೊಂಡ ಈ ಐವರು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ವೈಶಂಪಾಯನ ಅದನ್ನು ಜನಮೇಜಯನಿಗೆ ನಿರೂಪಿಸಿದನು. ಹಾಗೂ (೩) ವೈಶಂಪಾಯನನು ಶೌನಕಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದನ್ನು ಸೌತಿಯು ಕೇಳಿದ್ದು. ಹಾಗಾಗಿ ಪ್ರಚಲಿತ ಮಹಾಭಾರತದ ಕರ್ತೃ ಸೌತಿ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಸರ ಹೆಸರು ಕೇವಲ ಇದರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇದು ರಾಮಾಯಣದಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ರಾಮಾಯಣದ ಕರ್ತೃ ಎಲ್ಲರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ವಾಲ್ಮೀಕಿ. ಭಾರತದ ಪ್ರಾಚೀನ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಜನಮೇಜಯ ಪರೀಕ್ಷಿತನ ಹೆಸರು ಬಹುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಇಡೀ ವಿಶ್ವವನ್ನೇ ಗೆದ್ದು ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದ ಜನಮೇಜಯ ಪರೀಕ್ಷಿತನಿಗೋಸ್ಕರ ಐಂದ್ರ ಮಹಾಭಿಷೇಕವನ್ನು ತುರಾ ಕಾವಷೇಯನು ಕೈಗೊಂಡನೆಂದು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. (viii. ೨೧), ಆ ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಯಜ್ಞಗಾಥಾವನ್ನು ಹೇಳಿದನೆಂದೂ ಸಹ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.^೧ ಈತನ ವಿಷಯ ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ ಬಂದಿದೆ. (xiii. ೫.೪. ೧), ವ್ಯಾಸನ ಇತರ ಶಿಷ್ಯರು ರಚಿಸಿರಬಹುದಾದ ಸಂಹಿತೆಗಳ ವಿಷಯವೇನೆಂಬುದು ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ.

ಆಶ್ವಲಾಯನ ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (iii. ೪) ವಿಧಿಸಿರುವಂತೆ ದೈನಂದಿನ ತರ್ಪಣವಿಧಿಯಲ್ಲಿ^೨ ವ್ಯಾಸರ ನಾಲ್ವರು ಶಿಷ್ಯರ (ಶುಕನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು) “ಸುಮಂತು-ಜೈಮಿನಿ-ವೈಶಂಪಾಯನ-ಪೈಲ-ಸೂತ್ರ-ಭಾಷ್ಯ-ಭಾರತ-ಮಹಾಭಾರತ-ಧರ್ಮಾಚಾರ್ಯಾಸ್-ತೃಪ್ಯಂತು” ಎಂಬ ಮಾತು ಆದಿಪರ್ವದ ಮರುದನಿಯಂತಿದೆ. ಭಾರತಕ್ಕೂ ಮಹಾಭಾರತಕ್ಕೂ ಮಾಡಿದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಬಹುಶಃ ಆಶ್ವಲಾಯನ ಮನಗಂಡಿರಬೇಕು. ಶಾಂಖಾಯನ ಗೃಹ್ಯವು ‘ಭಾರತ....ಧರ್ಮಾಚಾರ್ಯಾಃ’ ಎನ್ನುತ್ತದೆ.

^೧ ಯಜ್ಞ ಗಾಥಾ : ಆಸಂದೀವತಿ ಧಾನ್ಯದಂ ರುಕ್ಮಿಣಂ ಹರಿತಸಜಂ | ಅಶ್ವಂ ಬಬಂಧ ಸಾರಂಗಂ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಜನಮೇಜಯಃ || ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ viii 7.

^೨ ಸುಮಂತು-ಜೈಮಿನಿ-ವೈಶಂಪಾಯನ-ಪೈಲ-ಸೂತ್ರ-ಭಾಷ್ಯ-ಭಾರತ-ಮಹಾಭಾರತ-ಧರ್ಮಾಚಾರ್ಯಾಃ (ತೃಪ್ಯಂತು) |

ಆಶ್ವ ಗೃ. ಸೂ. iii. ೪.೪. ಶಾಂಖಾಯನ ಗೃಹ್ಯವು ‘ಭಾರತ ಮಹಾಭಾರತ ಧರ್ಮಾಚಾರ್ಯಾಃ’ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಭಾಷ್ಯ ಶಬ್ದದ ತರುವಾಯ ‘ಗಾರ್ಗ್ಯ-ಬಭ್ರು-ಬಾಭ್ರವ್ಯ-ಮಂಡು ಮಾಂಡವ್ಯಾಃ’ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಸೇರಿಸುತ್ತದೆ. ಸಂ. ಡಾ.ಎಸ್. ಸೆಹೆಗಾಲ್ (೧೯೬೦)

ಪ್ರಸಕ್ತ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಹಾಭಾರತದ ಚಿತ್ರ ಶಾಲಾ ಮುದ್ರಣವನ್ನೂ, ನೀಲಕಂಠ ಚತುರ್ಥರನ ಭಾರತ ಭಾವದೀಪವನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಅದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬೊಂಬಾಯಿಯ ಆಬ್ಲಾಂಗ್ ಮುದ್ರಣದೊಂದಿಗೆ ಸರಿಹೊಂದುತ್ತದೆ; ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಒಂದು ಅಧ್ಯಾಯದ ಇಲ್ಲವೆ ಒಂದೆರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುತ್ತದೆ. ಭಂಡಾರ್ಕರ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮುದ್ರಣವನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ನಾನು ಇದನ್ನು ಬರೆಯಲು ಸಾಮಗ್ರಿಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಆಗ ತಾನೇ ಪರಿಷ್ಕರಣದ ಕಾರ್ಯ ಆರಂಭವಾಗಿತ್ತು. ಈಗಲೂ ಕೂಡ ಅದು ಪೂರ್ಣಗೊಂಡಿಲ್ಲವಾದರೂ ಪೂರ್ಣಗೊಳ್ಳುವ ಹಂತದಲ್ಲಿದೆ.*

ಈ ಕೆಳಕಂಡ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಕುರಿತ ಒಂದು ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು (ಆಮೂಲಾಗ್ರವೆಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ) ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಅಭಿಷೇಕ (ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ)-ಶಾಂತಿ ೪೦	ದಾಯಭಾಗ-ಅನುಶಾಸನ ೪೫-೪೭
(ಅರಾಜಕ) ಅನಾಯಕತ್ವದ ದುಷ್ಟರಿಣಾಮಗಳು ಶಾಂತಿ ೬೭	ಪುತ್ರರು (ಅನೇಕ ಬಗೆಯ) - ಅನುಶಾಸನ ೪೮-೪೯
ಅಹಿಂಸಾ-ಆದಿ. ೧೧, ಅನುಶಾಸನ ೧೧೫೧ ಮುಂ. ಆಶ್ವಮೇಧಿಕ,	ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ-ಶಾಂತಿ ೩೪, ೩೫, ೧೬೫. ೩೪ ಮುಂ.
ಅಧ್ಯಾಯ ೨೮ ಮತ್ತು ೪೩, ಶಾಂತಿ ೩೩೦.	ಭಕ್ತ್ಯಯಾಭಕ್ತ್ಯ-ಶಾಂತಿ ೩೬, ೭೮ ರಾಜನೀತಿ-ಸಭಾ ೫, ವನಪರ್ವ ೧೫೦, ಉದ್ಯೋಗ ೩೩-೩೪
ಆಶ್ರಮ-ಧರ್ಮಗಳು-ಶಾಂತಿ ೬೧, ೨೧೨-೧೫	ಶಾಂತಿ ೫೯-೧೩೦, ಆಶ್ರಮ ವಾಸಿಕ ೫-೭
ಆಚಾರ-ಅನುಶಾಸನ ೧೦೪ ಆಶ್ವಮೇಧಿಕ ೪೫	ವರ್ಣಧರ್ಮ-ಶಾಂತಿ ೬೦, (ಮಿತ್ರ ಚಾತಿಗಳು) ಶಾಂತಿ ೬೫, ೨೯೭
ಆಪದ್ಧರ್ಮ-ಶಾಂತಿ ೧೩೧ ಮುಂ. ಉಪವಾಸ-ಅನುಶಾಸನ೧೦೬-೧೦೭.	ಅನುಶಾಸನ ೪೮-೪೯ ವಿವಾಹ-ಅನುಶಾಸನ ೪೪-೪೬
ತೀರ್ಥಗಳು-ವನಪರ್ವ ೮೨, ಮುಂ. ಅನುಶಾಸನ ೨೫-೨೬, ಶಲ್ಯ ೩೫-೫೪.	ಶ್ರಾದ್ಧ-ಸ್ತ್ರೀಪರ್ವ ೨೬-೨೭ ಅನುಶಾಸನ ೮೭-೯೨.

* ಈಗ ಪೂರ್ಣಗೊಂಡಿದೆ.

ದಾನ-ವನಪರ್ವ ೧೮೬, ಶಾಂತಿ ೨೩೪

ಅನುಶಾಸನ ೫೭-೯೯

ದಂಡಸ್ತುತಿ-ಶಾಂತಿ ೧೫,೧೨೧

ಎರಡು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಮತ್ತು ವಿಕಾಸ, ಅವುಗಳ ನಡುವಣ ಸಂಬಂಧ, ಎರಡು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳ ಕಾಲ; ಅವುಗಳಲ್ಲಿರಬಹುದಾದ ನಾನಾ ದರ್ಜೆಗಳು; ಅವುಗಳಿಗೆ ಪರಿಚಿತವಾಗಿದ್ದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ಛಂದೋರೂಪಗಳು; ಪ್ರಾಚೀನ ಹಾಗೂ ಆನಂತರದ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ ಕೃತಿಗಳ ಮೇಲೆ ಇವುಗಳ ಪ್ರಭಾವ ; ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭಾರತದಾಚೆಯ ಜನತೆಯ ಮೇಲೆ ಇವುಗಳ ಪ್ರಭಾವ-ಮುಂತಾದ (ನಮಗೆ ವಿವಿಧ ಪರಿಷ್ಕರಣಗಳಿಂದ ಬಂದಿರುವ) ಅನೇಕ ಕಠಿಣ ಸಮಸ್ಯೆಗಳು ಈ ಎರಡು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಉದ್ಭವಿಸುತ್ತವೆ. ಒಂದು ಶತಮಾನಕ್ಕೂ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟು ಈ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಭಾರತೀಯ ಹಾಗೂ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಬರೆದಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಮೇಲೆ ಎತ್ತಿರುವ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಚರ್ಚೆಯನ್ನು ನಡೆಸಲು ಸ್ಥಳಾವಕಾಶವಿಲ್ಲದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತಿಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಕೂಡ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಚರ್ಚಿಸಿರುವ ಹಲವಾರು ಅಧ್ಯಾಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಕೆಲವು ಟೀಕೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕೆಳಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವ ಕೃತಿಗಳು ಮತ್ತು ಲೇಖನಗಳು ಭಾರತೀಯ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯ ಈ ಎರಡು ಆನುವಂಶಿಕ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಮಸ್ಯೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಸೂಚನೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ : '*Zur Geschichte and Kritik des Mahabharata*'-Holtzmannn (Kiel, 1892-94); '*Das Ramayana, Geschichte and Inhalt*' Dr. Jacobi (Bonn. 1893), '*The Great Epic of India*' - Prood E.W. Hopkins (1901); *Das Mahabharata & c* by Dahlmann (Berlin 1895), *Mahabharata, a criticism*-C. V. Vaidya (1903); *The riddle of Ramayana*-C.V. Vaidya (1906), '*Das Mahabharata, Seine Eustehung, Sein Inhalt, Seine Form*'-by Oldenberg (Gottingen, 1922); M. Winternitz's '*History of Indian Literature*' Vol. 1 (calcutta, 1927 pp. 475-517; Dr. V.S. Sukthankar's '*Epic Studies*, JBBRAS (New Series) Vol IV, 185-202, Vol XI, pp. 165-191, 259-283, Vol XVI, pp. 70-113, Vol XVII pp. 185-202, Vol XVIII pp. 1-76, Vol XIX pp. 20-262 ಹಾಗೂ Kane Festschrift ನಲ್ಲಿ (ಪುಟಗಳು ೪೭೨-೪೮೭) '*Ramopakhyana and the Ramayana*' ದ ಮೇಲೆ ಲೇಖನ, ಡಾ. ವಿ.ಎಸ್. ಸುಕ್ತಂಕರ್‌ರವರು 'ಮಹಾಭಾರತದ ಅರ್ಥ' (೧೯೪೨) ಎನ್ನುವ

ನಾಲ್ಕು ಉಪನ್ಯಾಸಗಳ ಪೈಕಿ ಮೂರು ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ನೀಡಿದರು. ಆದರೆ ನಾಲ್ಕನೇ ಉಪನ್ಯಾಸವನ್ನು ನೀಡುವ ಮೊದಲೇ ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ತೀರಿಕೊಂಡರು ; ಈ ಕೊನೆಯದು ಬೊಂಬಾಯಿಯ ಏಷ್ಯಾಟಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿಯ Monograph ಸಂ. ೪; '*State and Government in ancient India*' - A.S. Altekar (Benaras); '*History of Indian Political Ideas*' - V.N. Ghoshal (1959); '*Political Theory of Ancient India*' - I. W. Spellman (Oxford 1964); Rev. C. Bulcke's '*Ramakatha, Utpatti aur Vikasa*' (Allahabad, 1950) ಹಾಗೂ ಕೊನೆಯದಾಗಿ '*Ramayana, its history and character*' (Poona Orientalist Vol. XXV pp. 36-60) ಮತ್ತು '*Three Ramayana Recensions*' (J.O.R., Madras, Vol. 17, pp. 1-32).

ಎರಡು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕ್ಲೇಶದಾಯಕವೂ ಅತಿ ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣವೂ ಆದ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಏನನ್ನೂ ಹೇಳದೇ ಹೋದಲ್ಲಿ ಅದು ಅನ್ಯಾಯವಾದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಎರಡು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳ ಅಂದಾಜು ಕಾಲ, ಎರಡಕ್ಕೂ ಇರುವ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಇರಬಹುದಾದ ವಿವಿಧ ಹಂತಗಳ ಪ್ರಶ್ನೆ - ಇವೇ ಮೊದಲಾದವು ಮುಖ್ಯವಾದವುಗಳು. ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಲು ಬಾರದೆ ಒಂದರೊಡನೊಂದು ಹೆಣೆದುಕೊಂಡಿವೆ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಅವುಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಮಾಡಲೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮೊದಲು ಹಲವಾರು ಅಂಶಗಳನ್ನು ಮುಂದಿಟ್ಟು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಿ ಅನಂತರ ಈ ಲೇಖನದ ಕರ್ತೃ ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು - ಅವು ಹೇಗಾದರೂ ಇರಲಿ-ಮುಂದಿರಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಿಂಟರ್‌ನಿಟ್ಸ್ (ಭಾರತೀಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಇತಿಹಾಸ, ಕಲ್ಕತ್ತಾ, ೧೯೨೭) ಮಹಾಭಾರತದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಶ್ಲೋಕವನ್ನೂ ನಿರ್ಣಯಿಸಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಬೆಲೆಕಟ್ಟಬೇಕೆನ್ನುವಷ್ಟರವರೆಗೂ ಹೋಗಿದ್ದಾರೆ. "ಚರಿತ್ರೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಹಾಗೂ ತುಲನಾತ್ಮಕ ಉದ್ದೇಶಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ" ಹೀಗೆ ಮಾಡಬಹುದೆಂದು ಸುಕ್ತಂಕರ್ ಆತನ ಹೇಳಿಕೆಯನ್ನು ಟೀಕಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರು (Kane Festschrift ನ ೪೭೫ನೇ ಪುಟದಲ್ಲಿ) ಓಲ್ಡ್‌ಬರ್ಗ್‌ನಂತಹ ಪಂಡಿತರೂ ಕೂಡ ಮಹಾಭಾರತದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಬೆಲೆಕಟ್ಟುವಲ್ಲಿ, ಕಾಲ ನಿರ್ಣಯ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ, ಅಗಾಧವಾದ ತಪ್ಪುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆಂದು ನಮ್ಮ ಗಮನವನ್ನು ಸೆಳೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೭ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾರತವು ಜನಪ್ರಿಯವಾದ ಶಿಕ್ಷಣ ಗ್ರಂಥವಾಗಿತ್ತಲ್ಲದೆ ೧೯ನೆಯ ಶತಮಾನದಂತೆಯೇ ಆಗಲೂ ಕೂಡ ಸಾರ್ವಜನಿಕರ ಮುಂದೆ-ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರಾದಿಯಾಗಿ-ವಾಚಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಪೀಟರ್‌ಸನ್ ಸಂಸ್ಕರಣದ 'ಕಾದಂಬರಿ'ಯಲ್ಲಿ

(ಪು. ೬೧)^೧ “ಮಹಾಕಾವ್ಯವನ್ನು ವಾಚಿಸಿದಾಗ ಪುತ್ರನು ತನ್ನ ತಂದೆಯನ್ನು ಪುತ್ ನರಕದಿಂದ ಪಾರುಮಾಡಿದನು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ರಾಣಿ ವಿಲಾಸವತಿಯು ಅರಿತಳು” ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ (ಪುಟ ೭೧) ನಾರಾಯಣನ ಸಹಸ್ರನಾಮವನ್ನು ಎಡೆಬಿಡದೆ ಉಚ್ಚರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಕೃಷ್ಣನ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಅನಂತನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ಗೀತೆಯನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದ ಎಂದು ಕಾದಂಬರಿಯು (ಪುಟ ೯೦) ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತಷ್ಟು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹೋದಲ್ಲಿ, ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೨ನೇ ಶತಮಾನದ ಹೆಲಿಯೊಡರಸನ ಬೆಸ್ ನಗರ ಸ್ತಂಭ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ^೨ (ನೋಡಿ JRAS, ೧೯೦೯, ಪುಟ ೧೦೫೫) ವಾಸುದೇವನ ಭಕ್ತ ಮತ್ತು ಯೋನ (ಯವನ) ರಾಯಭಾರಿಯೊಬ್ಬನು ಗ್ರೀಕ್ ದೊರೆ ಅಂತಲಿಕಿತನ ಆಸ್ಥಾನದಿಂದ ದೊರೆ ಭಾಗಭದ್ರನ ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬಂದಂತೆ

^೧ ಮಹಾಭಾರತೇ ವಾಚ್ಯಮಾನೇ ಶ್ರುತಂ ಪುನ್ನಾಮ್ನ ನರಕಾಶ್ಚಾಯತೇ ಇತಿ ಪುತ್ರ ಇತಿ ಕಾದಂಬರೀ, ಪುಟ ೬೧ ಪ್ಯಾರ ೧೪. ಇದು ಆದಿಪರ್ವದ ೭೪.೩೯, ಆದಿಪರ್ವ ೨೨೯, ಹಾಗೆಯೇ ಮನು ix. ೧೩೮, ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮಸೂತ್ರ ೧೫. ೪೪; ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನಪಠ್ಯಮಾನ ನಾರಾಯಣನಾಮಸಹಸ್ರಂ. ಕಾದಂ. ಪು. ೭೧ ಪ್ಯಾರ ೬೪. ನಾರಾಯಣನಾಮಸಹಸ್ರ ಎನ್ನುವುದು ಅನುಶಾಸನಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ, ಅಧ್ಯಾಯ ೧೪೯, ೧೪-೧೨೦ ; ‘ಮಹಾಭಾರತ ಮಿವಾನಂತಗೀತಾರ್ಕಣಾನಾನಂದಿತನರಂ.’ ಇಲ್ಲಿ ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥವಿದೆ. ನರ ಎಂದರೆ ಅರ್ಜುನ, ಹಾಗೆಯೇ ಮನುಷ್ಯ ಕೂಡ. ಅನಂತಗೀತಾ ಎಂದರೆ ಮಹಾಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಜಗತ್ತನ್ನಿಧ್ವ ಗ್ರಂಥವೆಂದರ್ಥ (ಭೀಷ್ಮ ಪರ್ವ) ಹಾಗೆಯೇ ಅನಂತಗೀತ ಎಂದರೆ ಅನೇಕ ಹಾಡುಗಳು ಎಂದೂ ಸಹ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

^೨ ‘ಇಂಡೋಗ್ರೀಕ್ಸ್‌ನಲ್ಲಿ (ಆಕ್ಸ್‌ಫರ್ಡ್, ೧೯೫೭) ಡಾ. ಎ.ಕೆ. ನಾರಾಯಣ್‌ರವರು ಒಂದು ಶಾಸನವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಶಾಸನ (vi) ದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಕೆಳಗೆ ಕಂಡಂತೆ ಬೆಸ್‌ನಗರ ಸ್ತಂಭ ಶಾಸನದ ಹೆಲಿಯೋಡೋರಸನ ಶಾಸನವನ್ನು ಒಂಬತ್ತು ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ಬ್ರಾಹ್ಮೀ ಅಕ್ಷರಗಳು).

೧. (ದೇ)ವದೇವಸ ವಾ(ಸುದೇ)ವಸ ಗರುಡಧ್ವಜೇ ಅಯಂ

೨. ಕಾರಿತೇ ಇ (ಅ)ಹೇಲಿ ಓಡೇರೇಣ ಭಾಗ-

೩. ವತೇನ ದಿಯಸ ಪುತ್ರೇಣ ತಕ್ವ ಸಿಲಾಕೇನ

೪. ಯೋನ-ದತೇನ (ಅ)ಗತೇನ ಮಹಾರಾಜಸ

೫. ಅಂತಲಿಕಿತಸ ಉಪಂ ತಾ ಸಕಾಸಂ ರಇಗೋ

೬. (ಕೋ) ಸಿಪು(ತ್ರ) ಸ(ಭಾ)ಗ ಭದ್ರಸ ತ್ರಾತಾರಸ

೭. ವಸೇನ ಚ (ತು) ದಸೇನ ರಾಜೇನ ವಧಮಾನಸ

ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ.^೧ ಕೊನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಕೃತ ಶಬ್ದಗಳಾದ ‘ದಮ, ಚಾಗ, ಅಪ್ರಮಾದ’ (ದಮ, ತ್ಯಾಗ ಮತ್ತು ಅಪ್ರಮಾದ)ಗಳು ಉದ್ಯೋಗಪರ್ವದಲ್ಲಿ (೪೩. ೨೨) ಹಾಗೂ ಸ್ತ್ರೀ ಪರ್ವದಲ್ಲಿ (೭. ೨೩) ಬರುತ್ತವೆ.

ವೈದಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಕೊನೆಯ ಹಂತವಾದ ಆಶ್ವಲಾಯನ ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರವು ಭಾರತ, ಮಹಾಭಾರತ ಮತ್ತು ಧರ್ಮಗಳ ಆಚಾರ್ಯರನ್ನು ದೈನಂದಿನ ತರ್ಪಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಮೇಲೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಭಾರತವನ್ನು ಕುರಿತು ತನಗೆ ನಾಲ್ಕು ಸಂದೇಹಗಳಿವೆಯೆಂದು ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ಪುರಾಣ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. (ನೋಡಿ *H of Dh.* Vol. V. 901) ಮೃಚ್ಛಕಟಿಕವು ಸೌಪ್ತಿಕಪರ್ವವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುತ್ತದೆ (iii. 12). [ಮಾರ್ಗೋಹ್ಯೇಷ ನರೇಂದ್ರ-ಸೌಪ್ತಿಕವಧೇ ಪೂರ್ವಂ ಕ್ರತೋ ದ್ಯೋನಿನಾ]. ಹಲವು ಕಡೆ ವೇದಾಂತ ಸೂತ್ರ ಎಲ್ಲಿ ಸ್ಮೃತಿಯನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿರುವುದೋ ಅಂತಹ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಕೇವಲ ಮಹಾಭಾರತದಿಂದಲೇ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.^೨ ಉದಾಹರಣೆಗೆ ವೇದಾಂತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ

೮. ತ್ರಿ ನಿ ಅಮುತಪದಾನಿ ಇಅ (ಸು) ಅನುರಿತ್ವಾನಿ

೯. ನೇಯತಿ (ಸ್ವಗಂ) ದಮ ಚಾಗ ಅಪ್ರಮಾದ.

^೧ ಅಲ್ಲದೆ JRAS ೧೯೦೯, ಪುಟ ೧೦೫೩-೬ ಮತ್ತು ೧೦೮೭-೯೨ ಮತ್ತು JBBRAS. Vol 23, ಪುಟ ೧೬೪-೬೬ಗಳನ್ನು ಈ ಅತ್ಯಂತ ಮುಖ್ಯ ಶಾಸನವನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಗೆ ಓದಲಾಯಿತು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ನೋಡಿ. ದಮಸ್ತ್ಯಾಗೋ ಪ್ರಮಾದಶ್ಚ ಏತೇಷ್ವಮೃತಮಾಹಿತಮ್ | ತಾನಿ ಸತ್ಯಮುಖಾನ್ಯಾಪುಃ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಯೇ ಮನೀಷಿಣಃ || ಉದ್ಯೋಗಪರ್ವ ೪೩-೨೨ ; ದಮಸ್ತ್ಯಾಗೋಪ್ರಮಾದಶ್ಚ ತೇ ತ್ರಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಹಯಾಃ| ಸ್ತ್ರೀಪರ್ವ ೭.೨೩. ಗ್ವಾಲಿಯರ್ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಭಿಲ್ಸಾದ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ಎರಡು ಮೈಲಿ ದೂರದಲ್ಲಿ ಬೆಸ್‌ನಗರ ಇದೆ.

^೨ ಸ್ಮರಂತಿ ಚ | ವೇ. ಸೂ. ii ೩. ೪೭ ; ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಹೀಗೆ ಟೀಕಿಸುತ್ತಾರೆ- ಸ್ಮರಂತಿ ಚ ವ್ಯಾಸಾದಯೋ ಯಥಾ ಜೈವೇನ ದುಃಖೇನ ನ ಪರಮಾತ್ಮಾ ದುಃಖಾಯತ ಇತಿ ತತ್ರ ಯಃ ಪರಮಾತ್ಮಾ.....ಸ ಸಪ್ತದಶಕೇನಾಪಿ ರಾಶಿನಾ ಯುಜ್ಯತೇ ಪುನಃ || ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಶಾಂತಿಪರ್ವದಲ್ಲಿವೆ. ೩೫೧. ೧೪-೧೬ ; ಈ ಸೂತ್ರ ಹಾಗೂ ಇಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿರುವ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಯಾವ ಇತರ ಸ್ಮೃತಿ ಭಾಗಗಳನ್ನೂ ಅವರು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿಲ್ಲ. (೨) ಅಪಿ ಚ ಸಂರಾಧನೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಾಭ್ಯಾಂ ವೇ. ಸೂ. iii ೨.೨೪ ; ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ‘ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಾಭ್ಯಾಂ ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತಿಭ್ಯಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ’ ವಿವರಿಸಿ, ಒಂದೂವರೆ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ ; ಮೊದಲನೆಯದು ಶಾಂತಿಪರ್ವದ ೪೭.೫೪ ಮತ್ತು ೨೮೪. ೬೯ರಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ; (೩) ಸ್ಮರ್ಯಶೇ ಚ | ವೇ. ಸೂ. ೨. ೧೪ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ವಿವರಣೆ ನೀಡುತ್ತಾರೆ : ‘ಸ್ಮರ್ಯತೇಚಿ ಚ ಮಹಾಭಾರತೇ ಗತ್ಯುತ್ಪಾಂತ್ಯೋರ ಭಾವಃ - ಸರ್ವಭೂತಾತ್ಮಭೂತಸ್ಯ ಸಮ್ಯಗ್ಭೂತಾನಿ ಪಶ್ಯತಃ | ದೇವಾ ಅಪಿ ಮಾರ್ಗೇ ಮುಹ್ಯಂತ್ಯ ಪದಸ್ಯ ಪದ್ಯೇಷಿಣಃ | ಇತಿ.....ತಥಾಚಿ

[ii. 3. 47] ಆಚಾರ್ಯರು ಮಹಾಭಾರತದ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರವೇ ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ಕೆಳಗೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಶಾಂತಿಪರ್ವವನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡ ಮಹಾಭಾರತವು (ಶಾಂತಿಪರ್ವ ಅನಂತರ ಪ್ರಕ್ಷೇಪವಾಯಿತೆಂದು ಆಧುನಿಕ ವಿಮರ್ಶಕರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ.) ವೇದಾಂತ ಸೂತ್ರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚಿನದು ಎಂಬ ಭಾವನೆ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರಿಗಿತ್ತು. ಗೀತೆಯ (೧೩.೪ ರಲ್ಲಿ) ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ಪದಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವಲ್ಲಿ ಅದು ಬಾದರಾಯಣದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳದೆ ಬಾದರಿ, ಔಡುಲೋಮಿ ಮತ್ತು ಆಶ್ವರಥ್ಯರೇ (ನೋಡಿ *H. of Dh.* Vol. 5. pp 1173-74) ಮೊದಲಾದವರ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಡುವ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಈ ಲೇಖಕ ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಪೂರ್ವಮೀಮಾಂಸಾ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತ ತನ್ನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಬರನು ಈಗಿನ ಮಹಾಭಾರತ ಗ್ರಂಥದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ ; ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸುಕ್ತಂಕರ್ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರೊ. ವಿ.ಎಂ. ಆಪ್ಪೆಯವರೂ ಮತ್ತು ಡಿ.ವಿ. ಗರ್ಗಿಯವರು ಬರೆದಿರುವ ಲೇಖನವನ್ನು ನೋಡಿ (ಪುಟಗಳು ೨೨೧-೨೨೯).

ನಾವು ಮುಂದಿನ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಬರುವ ಮುಂಚೆ, ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ, ಮಹಾಭಾರತ ಇತಿಹಾಸ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ನಾವು ಒತ್ತಿಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ರಾಮಾಯಣವಾದರೋ ಕಾವ್ಯ; ಹಾಗೆಂದೇ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಬಾರಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಕಾಳಿದಾಸನಂತಹ ಕವಿಗಳೂ ಕೂಡ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಇದರ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯು ತನ್ನ ಕಲ್ಪನಾ ವಿಲಾಸವನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಬಳಸಿಕೊಂಡಿರಬಹುದು. ಇತಿಹಾಸವೆಂದು ಅದು ನಿರೂಪಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿನ ಸಂಯಮವಿರಬಹುದು.

ತತ್ರೈವೋಪಸಂಹೃತಮ್. ಶುಕ್ಸು ಮಾರುತಾಚ್ಚೀಘ್ರಾಂ ಗತಿಂ ಕೃತ್ವಾಂತರಿಕ್ಷಗಃ | ದರ್ಶಯಿತ್ವಾ ಪ್ರಭಾವಂ ಸ್ವಂ ಸರ್ವಭೂತಗತೋ ಭವತ್. ಇತಿ. ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಶಾಂತಿಪರ್ವಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಪು. ೨೬೨. ೩೨ (ಹಾಗೂ ೨೬೯. ೨೨ ಮತ್ತು ೩೩. ೧೯. -೨೦)

ಏನ ತೇ ವಾಗನಲತಾ ಕಾವ್ಯೇ ಕಾಚಿದತ್ರ ಭವಿಷ್ಯತಿ. ತಸ್ಯ ಬುದ್ಧಿರಿಯಂ ಜಾತಾ ವಾಲ್ಮೀಕೇರ್ಭಾವಿತಾತ್ಮನಃ | ಕೃತ್ವಾಂ ರಾಮಾಯಣಂ ಕಾವ್ಯಮೀದೃಶ್ಯೈಃ ಕರವಾಣ್ಯಹಂ . . . ಸಮಾಕ್ಷ ರೈಃ ಶ್ಲೋಕಶತೈಶ್ಚಿರವನೋ ಯಶಸ್ವರಂ ಕಾವ್ಯ ಮುದಾರಧೀರ್ಮುನೀ || ಬಾಲಕಾಂಡ ೨.೩೫. ೪೧ ; ಆದಿಕಾವ್ಯಮಿದಂ ತ್ವಾರ್ಷಪುರಾ ವಾಲ್ಮೀಕಿನಾ ಕೃತಂ | ಯುದ್ಧಕಾಂಡ ೧೩.೧೦೦೨ ; ಕವಿಃ ಕುಶಲವಾವೇವ ಚಕಾರ ಕಿಲನಾಮತಃ | . . . ಸ್ವಕೃತಿಂ ಗಾಪಯಾಮಾಸ ಕವಿಪ್ರಥಮಪದ್ಧತಿಂ | . . . ಕವೇರಿದ್ಯಸ್ಯ ಶಾಸನಾತ್ | ರಘುವಂಶ ೧೫. ೩೨. ೩೩. ೪೧.

ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಗಾಥಾ ಮತ್ತು ಶ್ಲೋಕಗಳೆಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಗಾಥಾ ಎಂದರೆ ಹಾಡು ಇಲ್ಲವೆ ಪದ್ಯವೆಂದರ್ಥ. ('ಗಾಯ್'-ಹಾಡು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮೂಲದಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ). ಗಾಥಾ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಋಗ್ವೇದದ viii 32 1, viii 71, 14 viii 98.9 x 85.6 ಭಾಗಗಳನ್ನು ನೋಡಿ. ಗಾಥಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಶ್ಲೋಕ ಎನ್ನುವ ಪದ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಗಾಥಾಗಳನ್ನು ಪಿತೃಗಳೂ (ಅನುಶಾಸನ, ೮೮.೧-೧೪), ಯಮ (ಅನು ೪೫.೧೨ ಮತ್ತು ೧೦೪. ೨೨) ಇಲ್ಲವೆ ಜನಕ (ಶಾಂತಿ ೧೨. ೧೮-೨೦). ಕಶ್ಯಪರೂ (ಕ್ಷಮಾ ವಿಷಯವಾಗಿ, ವನಪರ್ವ ೨೯.೩೫-೪೪) ಹಾಡಿರುವರಲ್ಲದೆ ಪೌರವನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಬರುವ ಗಾಥಾ (ದ್ರೋಣಪರ್ವ ೫೨.೧೧) ಹಾಗೂ ಭಗೀರಥ (ದ್ರೋಣ ೬೦. ೮), ಯಯಾತಿ (ಶಾಂತಿ ೨೬.೧೩ ಮತ್ತು ದ್ರೋಣ ೬೩.೮-೯)ಗಳ ಗಾಥಾಗಳನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಅಂಬರೀಷ ಮತ್ತು ಅಲರ್ಕರು, (ಆಶ್ವಮೇಧಿಕ ೩೧. ೧೨ ಮುಂ. ಮತ್ತು ೩೦.೩೦-೩೧), ಬೃಹಸ್ಪತಿ (ಶಾಂತಿ ೨೩. ೧೪-೧೫), ಬ್ರಹ್ಮನ್ (ಶಾಂತಿ ೧೩೬, ರಾಜನ ಕೋಶದ ವಿಷಯವಾಗಿ) ಹಾಡಿರುವ ಗಾಥಾಗಳು ಮತ್ತು ಅಪನಂಬಿಕೆಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಉಶನಸ್‌ಗಳು ಹಾಡಿರುವ ಗಾಥಾಗಳೂ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕವು ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. 'ಶ್ಲೋಕೌ ಚಾತ್ರಭವತಃ' (ವನಪರ್ವ ೧೯೨, ೨೨-೨೯) ಎಂಬ ಇಲ್ಲವೆ 'ಭವಂತಿ ಚಾತ್ರಶ್ಲೋಕಾಃ' (ವನಪರ್ವದಂತೆ ೧೯೯. ೧೩-೧೫) ಎಂದು ಆರಂಭವಾಗುವ ಶಬ್ದಗಳೊಂದಿಗೆ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದುಂಟು. ಹಾಗಾದರೆ ಅನೇಕ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಗಾಥಾಗಳನ್ನು ಅನುವಂಶ ಇಲ್ಲವೆ ಸರಳವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದಲ್ಲಿ ಅನುವಂಶಂ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ವನಪರ್ವವು (೧೨೯.೮) 'ಅತ್ರಾನುವಂಶಂ ಪಠತಃ ಶ್ರುಣು ಮೇ ಕುರುನಂದನ' ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಅನುವಂಶಂ ಪದವನ್ನು ವನಪರ್ವದ ೮೨. ೧೬-೧೭ ರಲ್ಲೂ ಕಾಣಬಹುದು. (ಯತ್ರಾನುವಂಶಂ ಭಗವಾನ್ ಜಾಮದಗ್ನ್ಯಾಸ್ತಥಾ ಜಗೌ). ಅನುವಂಶದ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಆದಿಪರ್ವ (೯೫.೮)ವನ್ನು ನೋಡಬಹುದು (ದೇವಯಾನಿ ಮತ್ತು ಶರ್ಮಿಷ್ಠಾ ಇವರ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ).^೧

ಇತರ ಅನುವಂಶ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಆದಿಪರ್ವದ ೯೫.೨೨, ೯೫.೩೦-೩೧, ೯೫.೪೬ (ಶಂತನು ವಿಷಯವಾಗಿ) ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ವನಪರ್ವ

^೧ ವನಪರ್ವದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ (೧೨೯.೮)ವು 'ಅನುವಂಶಂ ಪರಂಪರಾಗತಮಾಖ್ಯಾನ ಶ್ಲೋಕಂ' ಎಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

೮೮. ಚಿರಲ್ಲಿ ನೃಪನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಅನುವಂಶ್ಯ ಗಾಢಾ ಉಂಟು. ಎಷ್ಟೋ ವೇಳೆ ಇತಿಹಾಸವನ್ನೂ ಗೀತ ಎಂದು ಕರೆದಿರುವುದುಂಟು. ಇತಿಹಾಸ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು. ಅರ್ಥವೇದ^೧, ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ (xi. 1.6.9). ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕ ಹಾಗೂ ಛಾಂದೋಗ್ಯ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ (ಕ್ರಮವಾಗಿ iii.4.2, vii 2.1) ಇದು ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಭಾರತ ರಚಿತವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇ ಅನೇಕ ಪದ್ಯಗಳು ಅನೇಕ ಕುಟುಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಮನೆಮಾಡಿದ್ದು, ಮಹಾಭಾರತವು ಆಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಕುಟುಂಬಗಳಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಲಾವಣಿಗಳು ಮತ್ತು ಆಶುಕವನಗಳನ್ನು ಅಧಿಕಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿರುವ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ವಾಕ್ಯಗಳು ತೋರಿಸಿಕೊಡಲು ಸಮರ್ಥವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ರಾಮಾಯಣವು ಕಾವ್ಯವೇ ವಿನಾ ಇತಿಹಾಸವಲ್ಲ. ಅದು ರಾಮನ, ಆತನ ಸಹೋದರರ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತವಾಗಿದೆ. ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುವ ಇನ್ನೊಂದು ಮೂಲವುಂಟು. ಪಾಣಿನಿಯ ಸೂತ್ರಗಳು, ವಾರ್ತಿಕಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಪತಂಜಲಿಯ ಮಹಾಭಾಷ್ಯಗಳಿಂದ ಮಹಾಭಾರತದ ಪ್ರಮುಖ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು, ಅವರ ಸಹಾನುಯಾಯಿಗಳು, ವೈರಿಗಳು ಹಾಗೂ ಅವರ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದಾಗಿದೆ.

ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ದಶರಥನಿಗಾಗಲಿ ಇಲ್ಲವೆ ರಾಮನಿಗಾಗಲಿ ಅನ್ವಯವಾಗುವಂತಹ ಅನುವಂಶಿಕ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಇಲ್ಲವೆಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು. ಸರ್ವಾನುಕ್ರಮಣಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಜಮದಗ್ನಿಯ ಮಗನಾದ ರಾಮನು ಋಗ್ವೇದದ

^೧ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳು ಕುತೂಹಲಕರವಾಗಿವೆ : ಅತ್ರಾನುವಂಶ ಶ್ಲೋಕೌ ಭವತಃ | ಭಸ್ತಾ ಮಾತಾ ಪಿತುಃ ಪುತ್ರೋ ಯೇನ ಜಾತಃ ಸ ಏವ ಸಃ || ಭರಸ್ವ ಪುತ್ರಂ ದುಷ್ಯಂತ ಮಾವಮಂಸ್ಥಾಃ ಶಕುಂತಲಾಮ್ | ರೇತೋಧಾ ಪುತ್ರ ಉನ್ಯಯತಿ ನರದೇವ ಯಮುಕ್ಶ ಯಾತ್ ತ್ವಂ ಚಾಸ್ಯ ಧಾತಾ ಗರ್ಭಸ್ಯ ಸತ್ಯಮಾಹ ಶಕುಂತಲಾ || ಆದಿ. ೯೫. ೩೦-೩೧ ಉದ್ಯೋಗಪರ್ವ ನೋಡಿ ೩೩. ೧೦೩. ಅತ್ರೈವೋದಾಹರಂತೀಮಮಿತಿಹಾಸಂ ಪುರಾತನಂ | ಪುತ್ರಾರ್ಥಮಸುರೇಂದ್ರೇಣ ಗೀತಂ ಚೈವ ಸುಧನ್ವನಾ ||; ಇದಾದ ಮೇಲೆ ಇಪ್ಪತ್ತು ಶ್ಲೋಕಗಳು ಬರುತ್ತವೆ ; ತಮಿತಿಹಾಸಃ ಪುರಾಣಂ ಚ ಗಾಢಾಶ್ಚ ನಾರಾಶಂ ಸೀಶ್ಚಾನು ವ್ಯಚಲನ್ | ಅರ್ಥವೇದ xv. 6. 11 ; ಅರೇ ಅಸ್ಯಮಹತೋ ಭೂತಸ್ಯ ನಿಶ್ಚಸಿತಮೇತ ದ್ಯದ್ಯಗ್ವೇದೋ ಯಜುರ್ವೇದಃ ಸಾಮವೇದೋಽಥವಾಂಗಿರಸಮಿತಿಹಾಸಃ ಪುರಾಣಂ ವಿದ್ಯಾ ಉಪನಿಷದಃ ಬೃಹದಾ. ಉಪ. ii 4. 10, iv 1. 2. iv 5.11 ; ಪಾಣಿನಿಯನ್ನು ಕುರಿತ ಮಹಾಭಾಷ್ಯ iv 2.60 ಮತ್ತು ವಾರ್ತಿಕೆಯು 'ಆಖ್ಯಾನಾಖ್ಯಾಯಿಕೇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣೇಭ್ಯಶ್ಚ ರಗ್ವಕ್ರವ್ಯಃ' ಎಂಬುದು 'ಐತಿಹಾಸಿಕ' ಎನ್ನುವುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. (ಇತಿಹಾಸಮಧೀತೇ ವೇತ್ತಿವಾ ಇತಿ ಐತಿಹಾಸಿಕಃ)

ಋಷಿ (x, 110), ರಾಮನು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಯಾವುದೋ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೆಸರು (x. 93.14). ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ (vii 5, 1) ದಲ್ಲಿ ಬರುವ ರಾಮ ಮಾರ್ಗವೇಯನು ಶ್ಯಾಪರ್ಣ ಪುರೋಹಿತ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಾಣಿನಿ iv 3.98 ರಲ್ಲಿ ವಸುದೇವನ ಭಕ್ತನಾದ ವಾಸುದೇವಕನು^೧ ಮತ್ತು ಅರ್ಜುನಕರು (ಅರ್ಜುನನ ಭಕ್ತ) 'ಭಕ್ತಿ'ಯ ಪ್ರತೀಕಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ (iv 3.95), viii 3.95 ರಲ್ಲಿ (ಗವಿಯುಧಿಭ್ಯಾಂ^೨ ಸ್ಥಿರಃ) ಮಹಾಭಾರತದ ಮುಖ್ಯ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬನಾದ ಯುಧಿಷ್ಠಿರನ ಹೆಸರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪಾಣಿನಿಯ ii 2. 34 ರ ಸೂತ್ರವನ್ನು (ಅಲ್ಪಾಚ್ಚರಂ) ಕುರಿತ ಏಳನೆಯ ವಾರ್ತಿಕ (ಭ್ರಾತುಶ್ಚ ಜ್ಯಾಯಾಸಹ)ದಲ್ಲಿ ಪತಂಜಲಿಯು 'ಯುಧಿಷ್ಠಿರಾರ್ಜುನೌ' ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾ, ಯುಧಿಷ್ಠಿರನು ಅಣ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ ಆತನ ಹೆಸರು ನಾಲ್ಕು ಸ್ವರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಅರ್ಜುನನ ಹೆಸರಿನ ಮುಂದೆ ಇಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. vi 2.38 ರಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತಭಾರತದಲ್ಲಿ ಇತರ (ಒಂಬತ್ತು ಪದಗಳೊಂದಿಗೆ) ಬರುವ 'ಮಹಾನ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವರವನ್ನು ಪಾಣಿನಿ ಹಾಕಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಪಾಣಿನಿಯ iv 1.85 ರ ಮೇಲಿನ ಏಳನೆಯ ವಾರ್ತಿಕವು 'ಅಶ್ವತ್ಥಾಮಃ' ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪತಂಜಲಿಯು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವ ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯ ಪದ್ಯ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನೂ (ಇಡೀ ಪದ್ಯಗಳಾಗಲಿ ಇಲ್ಲವೆ ಅರ್ಥವಾಗಲಿ ಇಲ್ಲವೆ ಪಾದಗಳಾಗಲಿ) ಕೀಲ್‌ಹಾರ್ನ್ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. (I.A. ಸಂ. xiv ಪುಟಗಳು ೩೨೬-೨೭) ಪಾಣಿನಿಯ iv 1.97 ಸೂತ್ರ (ಸುಧಾತುರ್-ಅಕಂಚ)ದ ಮೇಲಿನ ಮೊದಲನೇ ವಾರ್ತಿಕವೇ 'ಸುಧಾತ್ಯ-ವ್ಯಾಸಯೋಃ'. ಹೀಗಾಗಿ 'ವೈಯಾಸಖಿಃ' (ವ್ಯಾಸನ ಮಗ) ಎಂಬುದು ನಮಗೆ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಶುಕ ಮತ್ತು ಮಹಾಭಾಷ್ಯವು ಅದನ್ನು ಕುರಿತು 'ವೈಯಾಸಖಿಃ ಶುಕಃ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಮಹಾಭಾರತದ ವೀರರನ್ನು ಕುರಿತ ಹಲವು ಪದ್ಯಗಳು ಇಲ್ಲವೆ ಪದ್ಯಭಾಗಗಳು ಮಹತ್ವ ಪೂರ್ಣವೂ, ಕುತೂಹಲಕಾರಿಯೂ ಆಗಿವೆ. ಪಾಣಿನಿಯ ii ೨.೨೪ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತ ೨೨ನೇ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ

^೧ ಭಕ್ತಿಃ | ವಾಸುದೇವಾರ್ಜುನಾಭ್ಯಾಂವುನ್ | ಪಾ. iv 3.95 ಮತ್ತು ೯೮ ; ಭಜ್ಯತೇ ಸೇವ್ಯತೇ ಇತಿ ಭಕ್ತಿಃ | ಸಿಕೌ, ವಾಸುದೇವ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಕೇವಲ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಎಂಬ ಹೆಸರಾಗಿರದೆ ದೈವಿಕ ಹೆಸರೂ ಆಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಮಹಾಭಾಷ್ಯ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

^೨ ಗವಿ-ಯುಧಿಭ್ಯಾಂ ಸ್ಥಿರಃ | ಪಾ. viii 3.95 (ಗವಿಷ್ಠಿರಃ ಯುಧಿಷ್ಠಿರಃ-ಉದಾ.) ಪೂಜೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಭಕ್ತಿ' ಶಬ್ದ ಶ್ಲೇಷಾಶ್ಚತೇರೋಪನಿಷದ್‌ನಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ (vi. 23). ಹಾಗಾಗಿ ಪಾಣಿನಿಯಲ್ಲಿ 'ಭಕ್ತಿ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂಜೆ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಅರ್ಥವಿದೆ.

'ಅಸಿದ್ಧಿಶೀಯೋಽನುಸಸಾರ ಪಾಂಡವಂ' (ಒಂದೇ ಒಂದು ಕತ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಪಾಂಡು ವೀರರನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿದ) ಮತ್ತು 'ಸಂಕರ್ಷಣ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ ಬಲಂ ಕೃಷ್ಣಸ್ಯ ವರ್ಧತಾಂ' (ಇಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣ ಮತ್ತು ಆತನ ಸೋದರ ಸಂಕರ್ಷಣರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ) ಎಂಬ ಎರಡು ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಮೊದಲನೇ ಉಲ್ಲೇಖವು (ii 2.24) ಪಾಂಡವ ವೀರರನ್ನು ಕುರಿತ ಯಾವುದೋ ಕೃತಿಯಿಂದ ಎತ್ತಿಕೊಂಡದ್ದು ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾಣಿನಿಯ iii 3.58 ನೇ ಸೂತ್ರದ ಮೇಲಣ ಮೂರನೇ ವಾರ್ತಿಕದ ಮತ್ತೊಂದು ಕುತೂಹಲಕರವಾದ ಉಲ್ಲೇಖವು 'ಧನಂಜಯೋ ರಣೇ ರಣೇ' ಎನ್ನುವುದೇ ಆಗಿದೆ. ಅರ್ಜುನನಿಗೆ ಧನಂಜಯ ಎಂಬ ಹೆಸರಿರುವ ಸಂಗತಿ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. (ಭಗವದ್ಗೀತೆಯ ಹತ್ತನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ೩೭ನೇ ಶ್ಲೋಕ ನೋಡಿ : 'ಪಾಂಡವಾನಾಂ ಧನಂಜಯಃ').

ಪಾಣಿನಿಯ iv ೨.೧೦೪ನೇ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತ ೧೧ನೇ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಪತಂಜಲಿಯು 'ಅಕ್ರೂರ-ವರ್ಗಃ' ಮತ್ತು 'ಅಕ್ರೂರ ವರ್ಗೀಣಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನೂ ಜೊತೆಗೆ 'ವಾಸುದೇವ ವರ್ಗಃ' ಮತ್ತು 'ವಾಸುದೇವವರ್ಗೀಣಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದು ಶಾಂತಿಪರ್ವದ ೮೧ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಕೃಷ್ಣ ಮತ್ತು ನಾರದರ ಸಂವಾದವನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುತ್ತದೆ. ಯಾದವರಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಹೊಟ್ಟೆಕಿಚ್ಚು ಇದ್ದಿತೆಂಬುದು ಆ ಅಧ್ಯಾಯದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.^೧ ಅಂಧಕವೃಷ್ಟಿ (ಪದ್ಯ ೮)ಗಳಲ್ಲಿ ಅಕ್ರೂರ ಮತ್ತು ಆಹುಕರೇ ಪ್ರಮುಖರು. ಕೃಷ್ಣನು ಆ ಸಂಘದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥನಾಗಿದ್ದನು. ಅಂತಃಕಲಹಗಳಿಂದಾಗಿ ಸಂಘ ಒಡೆದುಹೋಗುವುದೆಂದು ನಾರದನು ಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು (ಶ್ಲೋಕ ೨೫). ಸಂಘ ಹಾಳಾಗದಂತೆ ಕೃಷ್ಣನು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸಿದನು. ಪಾಣಿನಿ (iv 1.114)ಗೆ ಅಂಧಕ ವೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಕುರುವಂಶದವರ ಪರಿಚಯವಿತ್ತು. ಪತಂಜಲಿಯು ಏಳನೆಯ

^೧ ಆದಿ (೨.೨೧.೨೯) ಪರ್ವವು ಅಕ್ರೂರನು ವೃಷ್ಟಿಗಳ ಸೇನಾಪತಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂದೂ ಆತನನ್ನು 'ದಾನಪತಿ' ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದ್ದೆಂದೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಶಾಂತಿಪರ್ವದಲ್ಲಿ (೮೧.೯-೧೦) ಕೃಷ್ಣನು ಹೇಳುವ ಮಾತು. 'ಯಸ್ಯ ನ ಸ್ತುರ್ನ ವೈ ಸ ಸ್ಯಾದ್ಯಸ್ಯ ಸ್ಯುಃ ಕೃತ್ಸು ಮೇವ ತತ್ | ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ನಿವಾರಿತೋ ನಿತ್ಯಂ ವೃಣೋಭ್ಯೇಕತರಂ ನ ಚ || ಸ್ಯಾತಾಂ ಯಸ್ಯಾಹುಕಾಕ್ರೂರೌ ಕಿಂ ನು ದುಃಖತರಂ ತತಃ | ಯಸ್ಯಾಪಿ ಚ ನ ತೌ ಸ್ಯಾತಾಂ ಕಿಂ ನು ದುಃಖತರಂ ತತಃ' ವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರನು ಇದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ : 'ದ್ವಯೋರ್ಮಹಿಷಯೋರಿವ ಯುದ್ಧತೋರ್ವಾ ರಣೇ ಮಧ್ಯಸ್ಥಸ್ಯ ಮಮ ಮಹದ್ಬುಃಖಂ ತಥಾ ದ್ವಯೋಃ ಸುಹೃದೋಸ್ತಾಗೋಪಿ ಇತ್ಯಾಹ ಸ್ಯಾತಾಮಿತಿ. ೧೧ನೇ ಶ್ಲೋಕ ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ಸೋಹಂ ಕಿತವಮಾತೇವ ದ್ವಯೋರಪಿ ಮಹಾಮತೇ | ಏಕಸ್ಯ ಜಯಮಾಶಂಸೇ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾ ಪರಾಜಯಮ್'.

ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಔಗ್ರಸೇನ್ಯ (ಅಂಧಕವಂಶದ ಉಗ್ರಸೇನನಿಂದ ಬಂದ), ವಾಸು ದೇವ ಮತ್ತು ಬಾಲದೇವ (ವೃಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ) ಮತ್ತು ಕ್ರಮವಾಗಿ ನಕುಲ, ಸಹದೇವ, ಭೀಮಸೇನರಿಂದ ನಾಕುಲ, ಸಾಹದೇವ ಮತ್ತು ಭೈಮಸೇನ್ಯ (ಕುರುವಂಶದಲ್ಲಿ) ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಪಾಣಿನಿಯ ಸೂತ್ರ vi 2.34 'ರಾಜನ್ಯ ಬಹುವಚನ ದ್ವಂದ್ವೇನ್ಯಕವೃಷ್ಟಿಸು' ಎಂಬುದು ಅಂಧಕ ವೃಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅನೇಕ ರಾಜನ್ಯರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.

ಮೇಲಿನ ಪಾಣಿನಿ ಮತ್ತು ಪತಂಜಲಿಯರ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿಂದ ಮಹಾಭಾರತದ ಮುಖ್ಯ ಕಥೆಯು ರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆಗಿಂತಲೂ ಶತಮಾನಗಳಷ್ಟು ಹಳೆಯದೆಂದು ಯಾರಾದರೂ ದೃಢಪಡಿಸಬಹುದು. ವನಪರ್ವದಲ್ಲಿ (ಅಧ್ಯಾಯ ೨೭೩-೨೯೨, ಸುಮಾರು ೭೫೦ ಪದ್ಯಗಳು) ಬರುವ ರಾಮೋಪಾಖ್ಯಾನದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದು ಪ್ರಸ್ತುತ ರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆಯೊಂದಿಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕುಂಭಕರ್ಣನು ರಾಮನಿಂದ ಹತನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ (ಯುದ್ಧ ೬೭.೧೮೦-೧೮೧). ಆದರೆ ರಾಮೋಪಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ. (ವನಪರ್ವ ೨೮೭.೧೮೮-೧೯೯). ಇದರ ಜೊತೆಗೆ, ಶಾಂತಿಪರ್ವದಲ್ಲಿ (ಅಧ್ಯಾಯ ೨೯) ರಾಮನು ೧೧೦೦೦ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡಿದರ ಬಗ್ಗೆ ಹಾಗೂ ಆತನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಜನತೆ ಆದರ್ಶ ಸುಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದುದರ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ದ್ರೋಣಪರ್ವದಲ್ಲೂ ಕೂಡ ರಾಮನ ವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ, ಷೋಡಶ ರಾಜಕೀಯ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ (ಅಧ್ಯಾಯ ೫೫-೭೧, ರಾಮನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಧ್ಯಾಯ ೫೯) ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ರಾಮ ಕಥೆಯ ಇತರ ಹಲವಾರು ಘಟನೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಲ್ಲೊಂದು ಇಲ್ಲೊಂದು ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಚಿನ್ನದ ಜಿಂಕೆಯನ್ನು ಬೆನ್ನಟ್ಟುವಂತೆ ರಾಮನ ಮನವೊಲಿಸುವುದು; ಶಾಂತಿಪರ್ವವು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಶಂಬೂಕನ ಕಥೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ರಾಮನು ರಾಕ್ಷಸನೊಬ್ಬನ ತಲೆಯನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದನೆಂದು ಶಲ್ಯಪರ್ವ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತದೆ; ರಾಮನು ಕೋಪದಿಂದ ರಾವಣನನ್ನು ಕೊಂದನೆಂದು ಶಾಂತಿಪರ್ವವು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. (೩೬.೧.೧೫)^೧.

^೧ ಅಸಂಭವೇ ಹೇಮಮಯಸ್ಯ ಜಂತೋಸ್ತಥಾಪಿ ರಾಮೋ ಲುಲುಭೇ ಮೃಗಾಯ | ಸಭಾ. ೭೬.೫ ; ಶ್ರುತಯತೇ ಶಂಬುಕೇ ಶೂದ್ರೇ ಹತೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಾರಕಃ | ಜೀವಿತೋ ಧರ್ಮಮಾಸಾದ್ಯ ರಾಮಾತ್ಸತ್ಯಪರಾಕ್ರಮಾತ್ || ಶಾಂತಿ ೧೫೩.೬೭ ; ಪುರಾ ವೈ ದಂಡ ಕಾರಣ್ಯೇ ರಾಘವೇಣ ಮಹಾತ್ಮನಾ |... ಜನಸ್ಥಾನೇ ಶಿರಶ್ಚಿನ್ನಂ ರಾಕ್ಷಸಸ್ಯ ದುರಾತ್ಮನಃ || ಶಲ್ಯ ೩೯.೯-೧೦.

ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಹಲವಾರು ಉಲ್ಲೇಖಗಳಲ್ಲಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಹೆಸರಿದ್ದು ಹಾಪ್‌ಕಿನ್ಸನು ಅವುಗಳನ್ನು ಎರಡು ಭಾಗವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮೊದಲನೆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಕೇವಲ ಋಷಿಯೆಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿ ಹಲವಾರು ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾನೆ : ಸಭಾ. ೭. ೧೬, ವನಪರ್ವ ೮೫.೧೧, ಉದ್ಯೋಗ ೯೩.೨೭, ಶಾಂತಿ ೨೦೭.೪ (ಅಸಿತ, ದೇವಲ, ಮತ್ತಿತರರೊಂದಿಗೆ). ನನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಅನುಶಾಸನವು ೧೩.೮ (ವಾಲ್ಮೀಕಿಯನ್ನು ಭಗವಾನ್ ಎಂದು ಕರೆದಿರುವ) ಈ ಮೊದಲನೆ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಉದ್ಭೂತ ಭಾಗಗಳು ನೇರವಾಗಿ ರಾಮಾಯಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದೆಂದು ಹಾಪ್‌ಕಿನ್ಸ್ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ (ನೋಡಿ *The Great Epic of India* ಪುಟ ೬೧).

ಹಾಪ್‌ಕಿನ್ಸ್ ಅವಲಂಬಿಸಿರುವ ಈ ನಾಲ್ಕು ಉದ್ಭೂತ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸುವ ಮುನ್ನ ಮಹಾಭಾರತದ ಪ್ರಸ್ತುತ ಗ್ರಂಥದ ಬಗ್ಗೆ ಹಲವು ಮಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಮೂರು ಅಂಶಗಳಿವೆ. ಪಾಂಡವ ಸೋದರರ ಮತ್ತು ಅವರ ದಾಯಾದಿಗಳ (ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕೌರವರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ) ಕಥೆ, ಉದ್ಯೋಗಪರ್ವದ ೧೪೮.೧೬ರಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆ 'ಯತೋ ಧರ್ಮಸ್ತತೋ ಜಯಃ' -ಧರ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನೂ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕರ್ತವ್ಯಗಳ ಜೊತೆಗೆ ದೇವತೆಗಳು, ಋಷಿಗಳು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು, ರಾಜರು ಮತ್ತಿತರರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಉಪಾಖ್ಯಾನಗಳು (ವನಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಇವು ತುಂಬಿ ತುಳುಕಿವೆ, ಅಲ್ಲದೆ ಇತರ ಪರ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಚದುರಿವೆ.) ಮತ್ತು ಆಶ್ರಮವಾಸಿಕರ್ತವ್ಯದಲ್ಲಿ (೧೭.೨೧) ಯುಧಿಷ್ಠಿರನಿಗೆ 'ಧರ್ಮೇ ತೇ ಧೀಯತಾಂ ಬುದಿರ್ಮನಸ್ತು, ಮಹದ್ ಅಸ್ತು ಚ' ಎಂಬ ಕುಂತಿಯ ಕೊನೆಯ ಸಂದೇಶ, ಜೊತೆಗೆ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ (ಸಾಂಖ್ಯ, ಯೋಗ, ವೇದಾಂತ) ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ. ಇವೇ ಆ ಅಂಶಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಕಥೆಗಳನ್ನೂ ನೀತಿಗಳನ್ನೂ ತಂದು ಅಡಕ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅವಕಾಶವಿತ್ತು. ಹಾಗಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳು ಬಂದು ಸೇರಿದ್ದರಿಂದ ಮಹಾಭಾರತವು ಮಿತಿ ಮೀರಿ ಬೆಳೆಯಿತು. 'ಅತ್ರಾಪ್ಯುದಾಹರಂತೀಮಾಮ್ ಇತಿಹಾಸಂ ಪುರಾತನಮ್' ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡು ಯಾರು ಬೇಕಾದರೂ ಒಂದು ಕಥೆಯನ್ನು ಸೇರಿಸಿಬಿಡಬಹುದಿತ್ತು. ಅನುಶಾಸನ ಪರ್ವವೊಂದರಲ್ಲೇ ೨೫ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಮಾತುಗಳೊಂದಿಗೆ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿರುವುದರ ಜೊತೆಗೆ, ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಥೆಗಳೂ ಸಹ ಬಂದು ಸೇರಿವೆ. ಆ ಪರ್ವದ ೯೮ನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. ಮನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಸುವರ್ಣನೆಂಬುವನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಪುಷ್ಪಗಳಿಂದ ಅರ್ಚಿಸಬೇಕು ಮತ್ತು ಅಂತಹ ಪೂಜೆಯಿಂದ ದೊರಕಬಹುದಾದ ಫಲವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸುವ ಸಂಭಾಷಣಾ ರೂಪದ ಕಥೆಯನ್ನು ಅಲ್ಲಿ

ಭೀಷ್ಮನು ('ಅತ್ರಾಪ್ಯುದಾಹರಂತಿ' ಎಂಬ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ) ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಶುಕ್ರ ಮತ್ತು ಬಲಿವಿರೋಚನರಿಗೆ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆಯನ್ನು ಅನಂತರ ಮನು ಕಥಾರೂಪದಲ್ಲಿ (ಮತ್ತೆ 'ಅತ್ರಾಪ್ಯು' ಇತ್ಯಾದಿ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ) ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಭಕ್ತರು ಮತ್ತು ಉತ್ಸಾಹಿಗಳು ರಾಮಕಥೆಯನ್ನು ಪ್ರಕ್ಷೇಪಿಸಿರುವುದನ್ನು ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳ ಮೂಲಕ ಹೇಳಬಹುದು. ಗೋವನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದರಿಂದಂಟಾಗುವ ಕೆಡುಕಿನ ಜೊತೆಗೆ, ಗೋದಾನ ಇಲ್ಲವೆ ಸುವರ್ಣ ದಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದರಿಂದಂಟಾಗುವ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಅನುಶಾಸನದ ೭೪ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಅಧ್ಯಾಯವನ್ನು ಮುಗಿಸುತ್ತಾ (ಶ್ಲೋಕ ೧೧-೧೪) ಭೀಷ್ಮನು ಈ ಕಥೆಯನ್ನು ತನ್ನ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಂದಲೂ ಅವರು ಅದನ್ನು ಋಷಿಗಳಿಂದಲೂ, ಋಷಿಗಳು ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಂದಲೂ ತಿಳಿದುಕೊಂಡರೆಂದೂ, ರಾಮನು ಇದನ್ನು ತನ್ನ ತಂದೆಯಾದ ದಶರಥನಿಂದಲೂ, ಅವನು ಇದನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಂದಲೂ ತಿಳಿದುಕೊಂಡನೆಂದೂ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದೇ ಪರ್ವದ ೧೩೭ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಅಂಥದೇ ಮತ್ತೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಅನೇಕ ಬಗೆಯ ದಾನಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡ ಹಿಂದಿನ ಅನೇಕ ಮಹಾಪುರುಷರನ್ನು ಹೆಸರಿಸುತ್ತದೆ. ಅವರಲ್ಲಿ ದಶರಥನ ಮಗನಾದ ರಾಮನು (೧೪ನೇ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ) ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಕ್ಕಯವಾದ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ತಲುಪಿದನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಕೇವಲ ಕಥೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಕ್ಷೇಪವಾಗಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲೇ ಅನೇಕ ಪುನರುಕ್ತಿಗಳು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬಂದಿವೆ. ಹಲವಾರು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ೨೨೩ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮತ್ತು ಬಲಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂಕ್ಷೇಪ ಸಂವಾದವೇ ಶಾಂತಿಪರ್ವ (೨೨೭ ಅಧ್ಯಾಯ)ದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ; ೧೭೫ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ವಿಷಯವು (ತಂದೆ ಮಕ್ಕಳ ಸಂವಾದ) ೨೭೭ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ವಿಷಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಶಲ್ಯಪರ್ವದ ೩೮-೩೯-೪೫ ಭಾಗಗಳು ವನಪರ್ವದ ೮೩.೧೧೬.೧೨೧ರಲ್ಲಿ ಬರುವ ವಿಷಯವಲ್ಲದೆ ಬೇರಲ್ಲ. ಷೋಡಶರಾಜಕೀಯವು ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ, ಒಂದೆಡೆ ದ್ರೋಣಪರ್ವದಲ್ಲೂ (೫೫.೭೧ ಅಧ್ಯಾಯ) ಪುನಃ ಶಾಂತಿಪರ್ವದ ೨೯ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಸ್ತೀಕನ ಕಥೆ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ, ಆದಿಪರ್ವದ ೧೩ ಮತ್ತು ೪೮ನೇ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಭಾರತಕಾರನಿಗೆ ಗೊತ್ತಿದ್ದ ಸಾಹಿತ್ಯದಿಂದ ಈಗ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿರುವ ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಸಂಭಾವ್ಯ ಕಾಲವನ್ನು ಗೊತ್ತುಪಡಿಸಲು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಗಳುಂಟಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಗ್ರಂಥವು ಬಹು

ಹೊರೆಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಸರಿಯಾದ ಕಾಲ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಗೊತ್ತುಪಡಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ವೇದಗಳು ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ನೀಡುವ ಅಗತ್ಯ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಿಪರ್ವದ ೧೨೦.೨೫ರಲ್ಲಿ ಆರು ಅಂಗಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶಾಂತಿಪರ್ವದ ೩೪೨.೩೮ರಲ್ಲಿ ನೈಘಂಟುಕ ಪದಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವೃಷ ಎಂಬ ಪದವೂ ಸೇರಿದೆ. ಯಾಸ್ಕನ ನಿರುಕ್ತ ಮತ್ತು ಶಿಪಿವಿಷ್ಣು (vii 100.6-7 ಋಗ್ವೇದ) ಪದದ ನಿರೂಪಣೆಯು ಶಾಂತಿಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಔಪಮನ್ಯುವು ಅನುಚಿತ (ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ) ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ನೀಡುವ ಪದವನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ನಿರುಕ್ತವು ವಿವರಣೆ ನೀಡುತ್ತಿರುವಾಗ, ಯಾಸ್ಕನು ಆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಶ್ಲಾಘನೆಗೆ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಇಚ್ಛಿಸಿದನೆಂದು ತೋರಿಬರುತ್ತದೆ. ಆತನು ಆ ಪದವನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ (ಸೂರ್ಯನೆಂದು) ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತಾನೆ (ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯ ಕಿರಣಗಳು ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ). ವೇದಾಂಗಗಳು ಭಾಗವ ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರ (ರಾಜ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ), ನಾರದ ಸಂಗೀತ (ಗಾಂಧರ್ವ), ಭಾರದ್ವಾಜ ಧನುರ್ವಿದ್ಯೆ, ದೇವರ್ಷಿಗಳ ಕಾರ್ಯವಾದ ಗಾರ್ಗ್ಯ, ಕೃಷ್ಣಾತ್ರೇಯ ಔಷಧಶಾಸ್ತ್ರ, ಕೆಲವು ವಾದಗಳು (ರಚಿತ) ಮತ್ತು ತರ್ಕದ (ತಾರ್ಕಿಕ, ವೈಶೇಷಿಕ ಮತ್ತು ಕಾಪಿಲವೇ ಮೊದಲಾದ) ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ರಚಿತವಾದ ಹಲವಾರು ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳು ಬೃಹಸ್ಪತಿಗೆ ತಿಳಿದಿದ್ದವೆಂಬುದಾಗಿ (ರಚಿಸಿರಬಹುದಾಗಿ?) ಶಾಂತಿಪರ್ವವು (೩೧೦.೨೧-೨೨) ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಮಹಾಭಾರತಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಮನುಸ್ಮೃತಿಗೂ ನಡುವೆ ಹೇಗೆ ನೂರಾರು ಶ್ಲೋಕಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಮನುಸ್ಮೃತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿಕೊಡಲಾಗುವುದು. ಮನು ಹೇಳಿರುವಂತಹ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಅನುಶಾಸನ (೪೨.೩೫)ದಲ್ಲಿ ನಾವು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಛಾಂದೋಗ್ಯ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ (vii 1.2-4) ಕಾಲಕ್ಕಾಗಲೇ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳನ್ನು ಪಂಚಮ ವೇದವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಪಾರಿಪ್ಲವದಲ್ಲಿ, ಕ್ರಮವಾಗಿ ಎಂಟು ಮತ್ತು ಒಂಬತ್ತನೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ, ಯಾವುದಾದರೂ ಪುರಾಣ ಅಥವಾ ಇತಿಹಾಸದ ಭಾಗವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಿಧಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಪುರಾಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಮಹಾಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ನೂರಾರು ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ವಾಯುವಿನಿಂದ ಉಕ್ತವಾದ ಪುರಾಣದ ಹೆಸರು ವನಪರ್ವದಲ್ಲಿ (೧೯೧.೧೬) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ಬಹುಮುಖ್ಯ ಸಂಗತಿ. ಕೃಷ್ಣದ್ವೈಪಾಯನರು ಹದಿನೆಂಟು ಪುರಾಣಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದರೆಂದು ಸ್ವರ್ಗಾರೋಹಣಪರ್ವ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ (೫.೪೬-೪೭).

೧ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಮಾಂ ಶಿಪಿವಿಷ್ಣೇತಿ ಯಾಸ್ಕ ಋಷಿರುದಾರಧೀಃ | ಮತ್ಪ್ರಸಾದದಧೋ ನಷ್ಟಂ ನಿರುಕ್ತಮಭಿಜಗ್ಮಿವಾನ್ || ಶಾಂತಿ. ೩೪೨-೨೩.

ದೋಣಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಉಪವೇದಗಳ ಉಲ್ಲೇಖ ಬಂದಿದೆ (೨೦೨.೨೫). ಶಾಂತಿಪರ್ವದಲ್ಲಿ (೪೯.೩೨, ೫೦.೨೩೩ ಮತ್ತು ೧೬೭.೩೧) ಧನುರ್ವೇದವನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದೆ.

ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದಂತೆ 'ಧರ್ಮ ಶಾಸ್ತ್ರೇಷು' ಎಂಬ ಪದ ಆಗಾಗ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ (ನೋಡಿ, ಪುಟಗಳು ೧೩, ೩೦೦-೧). ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಗ್ರಂಥರಚನೆ ಮಾಡಿದವರನ್ನೂ (ಮನುವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು) ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಶಾಂತಿಪರ್ವದ ೮೨.೩೧ರಲ್ಲಿ ಯಮನನ್ನೂ, ಶಾಂತಿಪರ್ವದ ೬೯. ೨೧-೨೩ರಲ್ಲಿ (ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ) ಅಂಗಿರಸನನ್ನೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ; ಆತತಾಯಿ ಒಬ್ಬನನ್ನು (ಬೆಂಕಿ ಹಚ್ಚುವ ಇಲ್ಲವೆ ವಿಷವಿಕ್ಕುವ ಆ ಕೆಲಸಕ್ಕೂ ಹಿಂಜರಿಯದಂತಹ ವ್ಯಕ್ತಿ) ಉಶನಸ್ ತನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಕೊಂದಿರಬಹುದು.^೧

ಅನುಶಾಸನ ೧೮.೩೮ರಲ್ಲಿ ಗಾರ್ಗ್ಯನು ಅರವತ್ತುನಾಲ್ಕು ಕಲೆಗಳನ್ನೂ ಬಲ್ಲವನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಶಲ್ಯಪರ್ವದಲ್ಲಿ (೩೭.೧೪೫) ಗಾರ್ಗ್ಯನಿಗೆ ಸರಸ್ವತಿ ನದೀ ತೀರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕಾಲಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗೀಯ ವಸ್ತುಗಳ ಚಲನೆಯನ್ನು ಕುರಿತಾದ ಜ್ಞಾನ ಲಭಿಸಿತೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬರುತ್ತದೆ. ಕೆಂಪು ಅವರು (ಬೃಹತ್ ಸಂಹಿತಾ, ಪುಟ ೫೦, ಮುನ್ನುಡಿ) ಖಗೋಳ ವಿಜ್ಞಾನಿ ಗಾರ್ಗ್ಯನ ಕಾಲ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೫೦ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ (ನೋಡಿ. H. of Dh. ಸಂಪುಟ ೫, ಪುಟಗಳು ೭೯ ಮತ್ತು ೫೯೨, ೮೭೮).

ಮಹಾಭಾರತ ಈ ಆಕಾರವನ್ನು ತಳೆಯುವಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ಬೌದ್ಧ ಮತ್ತು ಜೈನ ವಿಚಾರಧಾರೆಗಳು ಜನತೆಯ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದಂತೆ ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ವನಪರ್ವದಲ್ಲಿ^೨ (೧೮೧. ೪೨-೪೩) 'ಸತ್ಯ, ಆತ್ಮನಿಗ್ರಹ, ತಪಸ್ಸು,

^೧ ಶ್ಲೋಕೌ ಚೋಶನಸಾ ಗೀತೌ ಪುರಾ ತಾತ ಮಹರ್ಷಿಣಾ |... ಉದ್ಯಮ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರಮಾಯಾಂತಮಪಿ ವೇದಾಂತಗಂ ರಣೇ || ನಿಗೃಹ್ಣೀಯಾತ್ಯ ಧರ್ಮೇಣ ಧರ್ಮಾಪೇಕ್ಷೇ ನರಾಧಿಪಃ |... ನ ತೇನ ಧರ್ಮಹಾ ಸ ಸ್ಯಾನ್ಯ ನ್ಯುಸಂ ಮನ್ಯುಮ್ಯಚ್ಛೇತಿ-ಶಾಂತಿ ೫೬.೨೮-೩೦. ಹೋಲಿಸಿ ಮನುಸ್ಮೃತಿ ೮.೩೪೮-೩೫೧ (ಮನ್ಯುಸ್ಯಂ ಮನ್ಯುಮ್ಯಚ್ಛೇತಿ ಶ್ಲೋ ೩೫೧)

^೨ ಸತ್ಯಂ ದಮಸ್ತಮೋ ದಾನಮಹಿಂಸಾ ಧರ್ಮನಿತ್ಯತಾ | ಸಾಧಕಾನಿ ಸದಾ ಪುಂಸಾಂ ನ ಜಾತಿರ್ನ ಕುಲಂ ನೃಪ || ವನಪರ್ವ ೧೮೧. ೪೨-೪೩ ; ನ ವಿಶೇಷೋಸ್ತಿ ವರ್ಣಾನಾಂ ಸರ್ವಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಮಿದಂ ಜಗತ್ | ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟಂ ಹಿ ಕರ್ಮಭಿವರ್ಣಿತಂ ಗತಮ್ || ಶಾಂತಿ ೧೮೮.೧೦ ; ಸತ್ಯಂ ದಾನಮಥಾದ್ಯೋಹ ಆನ್ಯಶಂಸ್ಯಂ ತ್ರಪಾ ಘ್ನಾಣಾ | ತಪಶ್ಚ ದೃಶ್ಯತೇ ಯತ್ರ ಸ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಇತಿ ಸ್ಪೃತಃ |... ಶೂದ್ರೇ ಚೈತದ್ವವೇಲ್ಲಕ್ಷ್ಮಂ (ಕ್ಷೇ ?) ದ್ವಿಜೇ ತಚ್ಚ ನ ದೃಶ್ಯತೇ | ನ ವೈ ಶೂದ್ರೋ ಭವೇಚ್ಛೂದ್ರೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ನ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ || ಶಾಂತಿ ೧೮೯.೪ ಮತ್ತು ೮. ವನಪರ್ವದೊಂದಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ೧೮೦.೨೧, ೨೧೬. ೧೪-೧೫ ; ಉದ್ಯೋಗ ಪರ್ವ ೪೩. ೪೯ (ಯ ಏವ ಸತ್ಯಾನ್ಯಾಪ್ಯೇತಿ ಸ ಜ್ಞೇಯೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ವಯಾ) ; ಅನುಶಾಸನ ೧೪೩, ೪೮-೪೯ (ಕರ್ಮಭಿಃ ಶುಚಿಭಿದೇವಿ ಶುದ್ಧಾತ್ಮಾ ವಿಜಿತೇಂದ್ರಿಯಃ | ಶೂದ್ರೋಪಿ ದ್ವಿಜವತ್ಸೇವ್ಯ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಬ್ರವೀತ್ಸಯಮ್ ||)

ದಾನ, ಅಹಿಂಸಾ, ಧರ್ಮನಿತ್ಯತೆ - ಇವುಗಳೆ, ಮಾನವರಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಸಾಧನಗಳು, ಜಾತಿಯಲ್ಲ, ಕುಲವಲ್ಲ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಶಾಂತಿಪರ್ವವು (೧೮೮.೧೦) 'ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ ; ಈ ವಿಶ್ವವೇ ಬ್ರಹ್ಮ (ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದು), ಏಕೆಂದರೆ ಇದು ಈ ಮೊದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದು ಆನಂತರ ಆಯಾ ವೃತ್ತಿಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಅದು ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗಗೊಂಡಿದೆ' ಎಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. 'ಸತ್ಯ, ದಾನ, ಮತ್ತರಾಹಿತ ಮತ್ತು ಕಪಟರಾಹಿತ, ದೀನತ್ವ, ದಯಾಗುಣ ಮತ್ತು ತಪಸ್, ಈ ಗುಣಗಳು ಯಾವನಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುತ್ತವೆಯೋ ಆತನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. ಈ ಗುಣಗಳು ಶೂದ್ರನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದರೆ, ಈ ಗುಣಗಳು ದ್ವಿಜನಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರದಿದ್ದರೆ, ಶೂದ್ರನು ಶೂದ್ರನೆಂದೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೆಂದೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ-ಎಂದು ಅದು ಸಾರುತ್ತದೆ. ಇದು ಧರ್ಮಪದ (ಪದ್ಯ ೩೮೩, ೩೯೩)ದ ಬೋಧನೆಗೆ ಸರಿಸಮನಾಗಿದೆ. (ಯಂ ಹಿ ಸತ್ಯಂ ಚ ಧರ್ಮೋ ಚ ಸೋ ಸುಖೀ ಸೋ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ). ಇದೇ ರೀತಿ ಅನುಶಾಸನ (೧೧೫)ದಲ್ಲಿ ಯುಧಿಷ್ಠಿರನು ಭೀಷ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ : 'ನೀನು ಯಾವಾಗಲೂ ಅಹಿಂಸೆಯೇ ಪರಮೋಚ್ಚ ಧರ್ಮವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದೀಯೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಪಿತೃಗಳು ಶ್ರಾದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಂಸವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದೂ ಹೇಳುವೆ'. ಬೌದ್ಧವಿಹಾರಗಳು (ವನಪರ್ವ ೧೮೮. ೫೬) ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದವೆಂದೂ ಎಡೂಕಗಳು (ಸತ್ತವರ ಮೂಳೆಗಳ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿರುವುದು) ಇದ್ದವೆಂಬುದಾಗಿಯೂ ವನಪರ್ವ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ನಗ್ನ ಕ್ಷಪಣಕನ (ದಿಗಂಬರ ಜೈನ) ಉಲ್ಲೇಖ ಆದಿಪರ್ವ ೩. ೧೨೬ರಲ್ಲಿದೆ ; ಶಾಂತಿ ಪರ್ವ (೨೩೨.೨೧)ದಲ್ಲಿ ಜೈನವಿಷಯ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಬಂದಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಆಶ್ವಮೇಧಿಕ (೪೯.೨) ಪರ್ವದಲ್ಲೂ ಕೂಡ. ಕಣ್ವಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಲೋಕಾಯತಿಕ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಮುಖಂಡರು ಮೋಕ್ಷಧರ್ಮ ಹಾಗೂ ವೇದಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಜತೆಗೆ ಇದ್ದರೆಂಬುದನ್ನು ಆದಿಪರ್ವ (೭೦-೪೬) ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಪಾಣಿನಿಯ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತು (iii. 2) ಮಹಾಭಾಷ್ಯ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ : 'ಜಘಾನ ಕಂಸಂ ಕಿಲ ವಾಸುದೇವಃ' (೨ ನೇ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ 'ಪರೋಕ್ಷೇ ಚ ಲೋಕ ವಿಜ್ಞಾತೇ ಪ್ರಯೋಕ್ತೌ-ದರ್ಶನ ವಿಷಯೇ). ೬ ಮತ್ತು ೧೫ನೇ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಕಂಸವಧೆಯನ್ನು (ಕೃಷ್ಣನಿಂದ ಕಂಸನ ಸಾವು) ಕುರಿತ ಕುತೂಹಲಕರವಾದ ಟೀಕೆಯನ್ನು ಮಹಾಭಾಷ್ಯ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಅನೇಕ ಕತೆಗಳಲ್ಲಿ, ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದನ್ನು ಕುರಿತಿದೆ. ನೋಡಿ. ಸಂಪುಟ V. 130 ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು ೩೨೯-೩೦, ಪುಟ ೨೦೩. ಕಂಸ

ಏತಮೇವ ಚ ನೈವಂ ಚ ಚೋಭೇ ನಾನುಭೇ ನ ಚ | ಕರ್ಮಸ್ಥಾ ವಿಷಯಂ ಬ್ರೂಯುಃ ಸತ್ವಸ್ಥಾಃ ಸಮದರ್ಶಿನಃ | ಶಾಂತಿ ೨೩೨.೨೧

ಹಿಂದೆಯೇ ಸತ್ತಿರುವಾಗ ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲವನ್ನು ಬಳಸುವುದು (ಕಂಸಂ ಘಾತಯತಿ ಅದನ್ನು ಕುರಿತಿದೆ.) ಹೇಗೆ ಎಂದು ಮಹಾಭಾಷ್ಯ ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಎಷ್ಟೋ ಶತಮಾನಗಳಿಗಿಂತ ಮುಂಚೆ ಕೃಷ್ಣನು ಕಂಸನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದು ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ (ಕತೆ ಮತ್ತು ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ) ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮಹಾಭಾಷ್ಯ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಕೆಲವು ಶ್ಲೋಕಗಳು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರುವುದನ್ನು ಈ ಕೆಳಗೆ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.^೨

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದ ಕಾಲ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೧೫೦ ಎಂದು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ (೭೫-೭೯ನೇ ಪುಟಗಳು). ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಕತ್ತಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಯಾರೋ ಪಾಂಡವ ವೀರನನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆ ಅದರ ಶ್ಲೋಕದ ಪಾದವೊಂದರಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಕೇಂದ್ರ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಾದ ಯುಧಿಷ್ಠಿರ ಮತ್ತು ಅರ್ಜುನರನ್ನು ಪಾಣಿನಿ ಬಲ್ಲ. ಪಾಣಿನಿ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ಸು. ೪೫೦ ರಿಂದ ೪೦೦ರ ವರೆಗೆ ಜೀವಿಸಿದ್ದನೆಂದು ಮೇಲೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ (ಪುಟ ೭೫). ಪಾಂಡವ ವೀರರ ಬಗ್ಗೆ ಕವಿತೆಗಳನ್ನೂ ಹಾಗೂ ಕ್ರಿ.ಶ. ೪೦೦ ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚೆಯೇ ಕಂಸನನ್ನು ಕೃಷ್ಣನು ಕೊಲ್ಲುವುದನ್ನೂ ಅದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೫೦೦ನ್ನು ಮಹಾಭಾರತದ ತಿರುಳಿನ ಕಾಲವೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ನಿರೂಪಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ತೀರ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಬರಲು ಕಾರಣವಾಗುವ ಮತ್ತೊಂದು ಅಂಶವೆಂದರೆ ಆಶ್ವಲಾಯನ ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರವು 'ಭಾರತ-ಮಹಾಭಾರತ-ಧರ್ಮಾಚಾರ್ಯಃ' ಎಂದು

ಊರ್ಧ್ವಂ ದೇಹಾದ್ಧದಂತೈಕೇ ನೈತದಸ್ತೀತಿ ಚಾಪರೇ | ಕೀಚಿತ್ಕೃತಯಿತಂ ಸರ್ವಂ ನಿಃಸಂಶಯಮಥಾಪರೇ || ಆಶ್ವಮೇ. ೪೯.೨.

ಏ ಪಾಣಿನಿಯನ್ನು ಕುರಿತ ೬ನೇ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಬರುವ (iii. 1.26) ಉದಾಹರಣೆಗಳು: ಕಂಸವಧಮಾಚಷ್ಟೇ ಕಂಸಂ ಘಾತಯತಿ ಬಲಿಬಂಧಮಾಚಷ್ಟೇ ಬಲಿಂ ಬಂಧಯತಿ. ಅದೇ ಸೂತ್ರದ ೧೫ನೇ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾಷ್ಯವು 'ಇಹ ತು ಕಥಂ ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲತಾ ಕಂಸಂ ಘಾತಯತಿ ಬಲಿಂ ಬಂಧಯತೀತಿ ಚಿರಹತೇ ಕಂಸೇ ಚಿರಬುದ್ಧೇಚಬಲೌ | ಆನಂತರ ಪತಂಜಲಿ 'ಅತ್ರಾಪಿ ಯುಕ್ತಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ.

^೨ ಪಾಣಿನಿಯನ್ನು ಕುರಿತ iii 3. 167 ರಲ್ಲಿ (ಕೀಲ್‌ಹಾರ್ನ್ ಸಂಪುಟ ii ಪುಟ ೧೬೭) ನಮಗೆ ಅರ್ಥಪದ್ಯ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ 'ಕಾಲಃ ಪಚಿತಿ ಭೂತಾನಿ ಕಾಲಃ ಸಂಹರತಿ ಪ್ರಪಾಃ' ಇದು ಸ್ತ್ರೀಪರ್ವ (೨.೨೪)ದಲ್ಲೂ ಬರುತ್ತದೆ ; V. 1. 115 ರಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾಷ್ಯ 'ಸರ್ವ ಏತೆ ಶಬ್ದಾ ಗುಣಸಮುದಾಯೇಷು ವರ್ತಂತೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಕ್ಷತ್ರಿಯೋ ವೈಶ್ಯಃ ಶೂದ್ರ ಇತಿ | ಅತಶ್ಚ ಗುಣ ಸಮುದಾಯ ಏವಂ ಹ್ಯಾಹ' ಎಂದು ಹೇಳಿ ಒಂದು ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ ; ತಪಃ ಶ್ರುತಂ ಚ ಯೋನಿಶ್ಚ ಏತದ್ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕಾರಕಮ್ | ತಪಃ ಶ್ರುತಾಭ್ಯಾಂ ಯೋ ಹೀನೋ ಚಾತಿಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಏವ ಸಃ || ಅನುಶಾಸನಪರ್ವ ೧೨೧, ೭ 'ತಪಃ ಶ್ರುತಂಚ ಯೋನಿಶ್ಚಾ ಪ್ಯೇತದ್ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯ ಕಾರಣಮ್ ತ್ರಿಭಿರ್ಗುಣೈಃ ಸಮುದಿತಸ್ತತೋ ಭವತಿ ವೈ ದ್ವಿಜಃ ||

ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು. ವೈದಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಕೊನೆಯ ಹಂತವೇ ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರಗಳು. ಆಶ್ವಲಾಯನ ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಭಾರತ, ಮಹಾಭಾರತಗಳೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವೈದಿಕ ಯುಗ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮೊದಲೇ ಮಹಾಭಾರತ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದುದು ಸಂಭವನೀಯವೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ.

History of Indian Literature (ಕಲ್ಕತ್ತಾ, ೧೯೨೭, ಪುಟ ೪೬೯)ದಲ್ಲಿ ವಿಂಟರ್‌ನಿಟ್ಸ್ ಈಗಾಗಲೇ ಒಂದು ಎಚ್ಚರಿಕೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಅನಂತರ ದಿವಂಗತ ಡಾ. ವಿ.ಎಸ್. ಸುಕ್ತಂಕರ್ (*Epic Studies* viii-Kane Festschrift p. ೪೭೪) ಇದನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿರುವರಲ್ಲದೆ 'ತೌಲನಿಕ ಹಾಗೂ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಉದ್ದೇಶಗಳಿಗಾಗಿ ನಾವು ಶ್ಲೋಕವೊಂದನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸುವಾಗ ಅಂತಹ ಪದ್ಯವನ್ನು ಅದರ ಯೋಗ್ಯತೆಯಿಂದಲೇ ಅಳೆಯಬೇಕು' ಎಂಬ ಮಾತನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಜೀವನ ಅಲ್ಪಕಾಲಿಕವಾಗಿದ್ದು ಮಹಾಭಾರತದ ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಶ್ಲೋಕಕ್ಕೂ ಒಬ್ಬನೇ ವಿದ್ವಾಂಸ ಇದನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಅಸಾಧ್ಯದ ಮಾತು.

ಆದರೆ ರಾಮಾಯಣದತ್ತ ನಾವು ದೃಷ್ಟಿ ಹರಿಸಿದರೆ ಆ ಮಹಾಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿರುವ ಉದಾತ್ತ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಾದ ದಶರಥ, ರಾಮ, ಲಕ್ಷ್ಮಣ, ಭರತ (ರಾಮನ ಸೋದರ), ಹನೂಮತ್, ಸುಗ್ರೀವ್, ವಿಭೀಷಣರಂತಹವರನ್ನು ಪಾಣಿನಿಯಾಗಲಿ ಇಲ್ಲವೇ ಮಹಾಭಾಷ್ಯವಾಗಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪತಂಜಲಿಗೆ ರಾಮಾಯಣ ಗೊತ್ತಿತ್ತು ಎಂದು ವಾದಿಸುವವರಿಗೆಲ್ಲ ಒಂದೆರಡು ವಿಷಯಗಳೇ ಆಧಾರವಾಗಿದ್ದವು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಕಿಷ್ಕಿಂಧೆಯ ಉಲ್ಲೇಖ ಮತ್ತು ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿನ ವಾನರ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳು^೧. ಈ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳು ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲಿ 'ವಾನರ ಸೈನ್ಯ'ವೆಂದಾಕ್ಷಣ 'ಕೋತಿಗಳ ಸೈನ್ಯ'ವೆಂದು

^೧ ಕಿಷ್ಕಿಂಧಾ ರಾಜಧಾನಿಯೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ (ಕಿಷ್ಕಿಂಧಾ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ: ಅಧ್ಯಾಯ ೨೫.೫) ಮತ್ತು ಗುಹೆಯೆಂದೂ ಕೂಡ (ಅದೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಶ್ಲೋಕ ೧೦ ಮತ್ತು ಬೇರೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ). ಅದು ಹಂಪೆಯ ಬಳಿ ಇರುವ (ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ) ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿಯ ಉತ್ತರ ದಡದ ಹಳ್ಳಿ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕದ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳು (ಉಪಾದ್ಯೇವ ಪೂಜಾ ಸಂಗತಕರಣಯೋಃ) ಪಾಣಿನಿಃ ೩.೨೫ (ಉಪಾನ್ತುಕ್ತಕರಣೇ) ಯಾವುವೆಂದರೆ (ಕೀಲ್‌ಹಾರ್ನ್ ಸಂಪಾದಿತ. ಸಂ. i ಪುಟ ೨೮೧): ಬಹೂನಾಮಪ್ಯಚಿತ್ತಾನಾಮೇಕೋ ಭವತಿ ಚಿತ್ತವಾನ್ | ಪಶ್ಯ ವಾನರ ಸೈನ್ಯೇಷ್ವಿನ್ ಯದರ್ಕಮುಪತಿಷ್ಯತೇ || ಮೈವಂ ಮಂಸ್ಥಾಃ ಸಚಿತ್ತೋಯಮೇಷೋಪಿ ಹಿ ಯಥಾವಯಮ್ | ಏತದಪ್ಯಸ್ಯ ಕಾಪೇಯಂ ಯದರ್ಕಮುಪತಿಷ್ಯತಿ || 'ಉಪ'ದೊಂದಿಗಿರುವ 'ಸ್ಥಾ' ಎನ್ನುವುದು 'ಮೂಜಿಸು' ಎಂದರ್ಥ ಕೊಡುವಾಗ ಆತ್ಮನೇಪದವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ನಿಯಮವನ್ನು ಇವು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಪೂಜಿಯ ಪ್ರಶ್ನೆಯಿಲ್ಲದಾಗ, ಯಾರಿಗಾದರೂ ಸಹಜ ಕ್ರಿಯೆಯಾಗುವಾಗ ಅದು ಪರಸ್ಪೃಷದ ಮಾತ್ರವೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಕೋತಿಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ತಮಾಷೆಯಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸಬಹುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಪರಸ್ಪೃಷದ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇಪದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಧಾತುವನ್ನು ತನ್ನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ವೈಯಾಕರಣ ಗುರುವೊಬ್ಬನು ರಚಿಸಿರಬಹುದು. ದಶರಥಜಾತಕದಲ್ಲಿ ದಶರಥ, ರಾಮ ಮತ್ತು ಸೀತೆಯನ್ನು ಕುರಿತ ವಿಡಂಬನೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೨೫೦ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹಲವು ದಶಕಗಳ ಮುಂಚೆಯೇ ಈ ಮೂವರನ್ನು ಕುರಿತ ಜನಪ್ರಿಯ ಕಥೆ ಇರುವ ಸಂಭಾವ್ಯತೆಯಿದೆ. ರಾಮಾಯಣ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ಟೀಕೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಾಗುವುದು.

ಹಾಪ್‌ಕಿನ್ಸ್ ಅನುಸರಿಸಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದೇ 'ಅಪಿಚಾಯಂ ಪುರಾಗೀತಃ ಶ್ಲೋಕೋ ವಾಲ್ಮೀಕಿನಾ ಭುವಿ | ನಾ ಹಂತವ್ಯಾಃ ಸ್ತ್ರೀಯಾ ಇತಿ ಯತ್ ಬ್ರವೀಷಿ ಪ್ಲವಂಗಮ...ಪೀಡಾಕರಂ ಅಮಿತ್ರಾಣಾಂ ಯತ್-ಸ್ಯಾತ್ ಕರ್ತವ್ಯಂ ಏವ ತತ್' (ದ್ರೋಣಪರ್ವ ೧೪.೬೭-೬೮)^೧ ಈ ಉಲ್ಲೇಖದ ವಿರುದ್ಧ ಟೀಕೆಗಳು ಹಲವಾರು. ಅವುಗಳ ಪೈಕಿ ಒಂದೆಂದರೆ, ಯಾವುದು ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದು ಶ್ಲೋಕವಲ್ಲ, ಆದರೆ ಅದು ಪಾದ ಮಾತ್ರ ಎಂಬುದೇ ಆಗಿದೆ ; ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿನ ಶ್ಲೋಕ ಯಾವುದೇ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಒಳಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಶ್ಲೋಕದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಮತ್ವವಿದೆ; ಆದಿಪರ್ವ ಮತ್ತು ವನಪರ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಹತ್ಯೆಯ ವಿರುದ್ಧ ಅದೇ ನಿಯಮವನ್ನೇ ಕುರಿತು ಈಗಾಗಲೇ ಮಹಾಭಾರತವೇ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ ಎನ್ನುವುದು ಮತ್ತೊಂದು ಟೀಕೆ. ಬೇರೊಂದು ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ತನಗಿರುವ ಜ್ಞಾನ ಪ್ರದರ್ಶನ ತೋರಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ದ್ರೋಣಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಕಾರನು ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಎರಡನೆಯ ಉಲ್ಲೇಖದ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಇನ್ನೊಂದು ಮಹಾಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣದಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ನೇರ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ಹಾಪ್‌ಕಿನ್ಸ್ ಉತ್ಸಾಹದಲ್ಲಿ ಮೈಮರೆತಿರುವನೆಂದು ಹೇಳಲು ನನಗೆ ವಿಷಾದವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ 'ರಾಜಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಂ ವಿಂದೇತ್' ಶ್ಲೋಕ ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲ.^೨ ಅದು ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡದ ೬೭.೧೧ ಶ್ಲೋಕದೊಂದಿಗೆ ನಿಕಟವಾಗಿ

^೧ ನ ಹಂತವ್ಯಾಃ ಸ್ತ್ರೀಯಶ್ಚೇತಿ ಯದ್‌ಬ್ರವೀಷಿ ಪ್ಲವಂಗಮ| ಪೀಡಾಕರಮಮಿತ್ರಾಣಾಂ ಯಚ್ಚ ಕರ್ತವ್ಯಮೇವ ತತ್ || ಯುದ್ಧಕಾಂಡ ೮೧. ೨೯.೩೦ ; ಹೋಲಿಸಿ : ಅವಧ್ಯಾಂ ಸ್ತ್ರೀಯ ಮಿತ್ರಾಹ ಧರ್ಮಾಧರ್ಮ ವಿನಿಶ್ಚಯೇ | ಆದಿಪರ್ವ ೧೫೮.೩೧ ; ಅವಧ್ಯಾಃ ಸ್ತ್ರೀಯಃ ಸೃಷ್ಟಾಮನ್ಯಂತೇ ಧರ್ಮಚಾರಿಣಃ | ಆದಿ ೨೧೭.೪ ; ನೋಡಿ : ವನಪರ್ವ ೨೦೬.೪೬

^೨ ಆಖ್ಯಾತೇ ರಾಮಚರಿತೇ ನೃಪತಿಂ ಪ್ರತಿ ಭಾರತ || ರಾಜಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಂ ವಿಂದೇತ್ತತೋ ಭಾರ್ಯಾಂ ತತೋ ಧನಂ | ರಾಜನೃಪತಿ ಲೋಕಸ್ಯ ಕುತೋ ಭಾರ್ಯಾಕುತೋ ಧನಂ || ಶಾಂತಿ ೫೭. ೪೦-೪೧; ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡ ೬೭. ೧೧೮ಲ್ಲಿ 'ಅರಾಜಕೇ ಧನಂ

ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹಾಪ್‌ಕಿನ್ಸ್ ಹೇಳದೆ ವಿಧಿಯಲ್ಲ. ಅಯೋಧ್ಯಾದಲ್ಲಿನ ಶ್ಲೋಕ ಅದೇ ಮಾತುಗಳಲ್ಲ (ipsissima verba). ಆತನು ಮಾಡಿರುವ ಅಮೂಲ್ಯ ಊಹೆಯೂ ಒಂದಿದೆ. ಭಾರ್ಗವನೇ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಎಂದು ಆತನು ಭಾವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಭಾರ್ಗವನೆಂದರೆ ಉಶನಸ್. ಕೆಳಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವ ಅಮರಕೋಶದ ಶ್ಲೋಕ ನೋಡಿ.^೧ ಹಾಪ್‌ಕಿನ್ಸ್‌ಗೆ ಏನೆಲ್ಲ ವಿಧವೆ ಮತ್ತು ಪರಿಶ್ರಮಗಳಿದ್ದರೂ ಶಾಂತಿಪರ್ವ (೨೧೦-೨೧)ವು ಭಾರ್ಗವನು ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರದ ಕರ್ತೃವೆಂದು ಹೇಳುವುದನ್ನು ಆತ ಇಲ್ಲಿ ಮರೆತಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ರಾಜಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರವರ್ತಕರಲ್ಲಿ^೨ ಶಾಂತಿಪರ್ವ ಕಾವ್ಯ (ಎಂದರೆ ಉಶನಸ್) ಹಾಗೂ ಭಾರ್ಗವರು ಅಭಿನ್ನರೆಂಬುದನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ರಾಜಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರವರ್ತಕನೆಂದು ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಹೆಸರನ್ನು ಎಲ್ಲೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿಲ್ಲ. ರಾವಣನ ರಾಜಧಾನಿಯ ಮೇಲೆ ರಾಮನ ಮುತ್ತಿಗೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಉಶನಸ್ (ಶುಕ್ರ) ಮತ್ತು ಭಾರ್ಗವರು ಅಭಿನ್ನರೆಂದು ರಾಮಾಯಣವೇ ಭಾವಿಸುತ್ತದೆ. (ಯುದ್ಧ ೪.೪೯). ಉಶನಾ ರಾಜಶಾಸ್ತ್ರ ನಿರೂಪಣೆಯ ಮಹಾಭಾರತದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಿರುವುದಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ನೋಡಿ. ಹಾಪ್‌ಕಿನ್ಸ್ ಈ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸಲಿಲ್ಲ. ಅದರ ಅರ್ಥ ಹೀಗಿದೆ: ಯಾವನೋ ಆಸ್ಥಾನ ಕವಿಯೊಬ್ಬ ಇಲ್ಲವೆ ರಾಜಶಾಸ್ತ್ರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರ ಉಶನಾ ಭಾರ್ಗವನೇ ಯಾವನೋ ರಾಜನಿಗೆ ರಾಮನ ಜೀವನವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಆತನೇ 'ರಾಜಾನಂ ಪ್ರಥಮಂ ವಿಂದೇತ್ ಇತ್ಯಾದಿ' ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ವಾಚಿಸಿದ್ದು. ಏಕೆಂದರೆ ಆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರನ ಅಂತರ್ಭಾವ 'ರಾಜನಿಲ್ಲ, ಧರ್ಮವಿಲ್ಲ, ರಕ್ಷಣೆಯಿಲ್ಲ' ಎಂಬುದಾಗಿತ್ತು. ಎರಡೂ (ಮಹಾಭಾರತ ಮತ್ತು ರಾಮಾಯಣ) ಕಾವ್ಯ ಉಶನಸಿಂದಲೇ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇರಬಹುದು. ಇದು ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದು ಅನಂತರ ಮರೆಯಾಗಿರಬಹುದು.

ಮೂರನೆಯ ಭಾಗ ವನಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಗಂಧಮಾದನದಲ್ಲಿ ಹನೂಮಂತನನ್ನು ಭೀಮ ಭೇಟಿಯಾದ ಹಾಗೂ, ಅವನನ್ನು ಗುರುತಿಸದೆ ಅವನೊಬ್ಬ

ನಾಸ್ತಿ ಭಾರ್ಯಾಪ್ಯರಾಜಕೇ | ಇದಮತ್ಯಾಹಿತಂ ಚಾನ್ಯತ್ಯುತಃ ಸತ್ಯಮರಾಜಕೇ ||; ರಾಜ್ಯೇಸತಿ ಕುತೋ ಧರ್ಮೋ ಧರ್ಮೇಸತಿ ಕುತಃ ಪರಂ ಶಾಂತಿ ೨೧೦.೫೯

^೧ ಶುಕ್ರೋ ದೈತ್ಯಗುರುಃ ಕಾವ್ಯ ಉಶನಾ ಭಾರ್ಗವಃ ಕವಿಃ || ಅಮರಕೋಶ.

^೨ ಭಾರ್ಗವೋ ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರಂ ತು ಜಗಾದ ಜಗತೋ ಹಿತಂ | ಶಾಂತಿ ೨೧೦.೨೦. ಏತತ್ತೇ ರಾಜಧರ್ಮಾಣಾಂ ನವನೀತಂ ಯುಧಿಷ್ಠಿರ | ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ಹಿ ಭಗವಾನ್ಯಾಯ್ಯಂ ಧರ್ಮಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ವಿಶಾಲಾಕ್ಷಶ್ಚ ಭಗವಾನ್ ಕಾವ್ಯಶ್ಚೈವ ಮಹಾತಪಾಃ | ... ರಾಜಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರಣೇತಾರೋ ಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಾ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನಃ || ಶಾಂತಿ. ೫೯.೧-೩.

ಸಾಮಾನ್ಯ ವಾನರನೆಂದು ಭಾವಿಸಿದುದಾಗಿಯೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ (ಅಧ್ಯಾಯ ೧೪). ಅಲ್ಲಿ ಆತನು ರಾಮಾಯಣದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಹನೂಮಂತನು ತನ್ನ ಸೋದರನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.^೧ (೧೪೨. ೧೧). ಆ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಹೆಸರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿಲ್ಲ. ಬಹುಶಃ ಈ ಕಥೆ ಅನಂತರ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಗೊಂಡಿರಬಹುದು. ವನಪರ್ವವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಶಾಂತಿಪರ್ವವೇ ವಿಸ್ತಾರವಾದುದು. ನಾಲ್ಕನೆ ಭಾಗ (ಕೆಳಗೆ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ)ವನ್ನೇ ಹಾಪ್‌ಕಿನ್ಸ್ ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.^೨ ಇದು ಹರಿವಂಶದ ಕೊನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ (ಇದು ಖಿಲ) ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಚಿತ್ರಶಾಲಾ ಮತ್ತಿತರ ಮಹಾಭಾರತದ ಸಂಸ್ಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮೇಲಿನ ಚರ್ಚೆಯಿಂದ ಹಾಪ್‌ಕಿನ್ಸ್ ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳ ಪೈಕಿ ಒಂದಂತೂ ತಪ್ಪಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿತವಾಗಿದೆ. ಎರಡು ಭಾಗಗಳು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಉಳಿದ ಒಂದು ಭಾಗ ಬಹುಶಃ ಪ್ರಕ್ಷೇಪವಾಗಿರಬಹುದು.

ಬಹುಪತಿತ್ವ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಸದಸ್ಯರು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ನಾಯಕರು ಹೇಗಾದರೆಂಬುದೇ ಮಹಾಭಾರತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಒಗಟಿನ ಪ್ರಶ್ನೆಯಾಗಿದೆ. ಈಗ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮಹಾ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಅಲೌಕಿಕವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಮಹಾಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ರಕ್ತಪಾತದ ನಂತರ ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರ, ವಿದುರ, ಕುಂತಿ (ಪಂಚಪಾಂಡವರ ತಾಯಿ), ಗಾಂಧಾರಿ, ದ್ರೌಪದಿ, ಸುಭದ್ರೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸಂಧಿಸಿದರು ; ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನು ತನಗೆ ನಿಧಿ ಮತ್ತು ಮನಶ್ಯಾಂತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಗೋಳಾಡತೊಡಗಿದಾಗ ಆತನಿಗೆ ತನ್ನ ಪತಿತ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಕಾಣಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವಂತೆ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಗಾಂಧಾರಿ ವ್ಯಾಸರನ್ನು ಬೇಡಿಕೊಂಡಾಗ ವ್ಯಾಸ ನಾರದ ಪರ್ವತರಂತಹ ಇತರ ಮುನಿಗಳೂ ಬಂದರು ಎಂಬುದಾಗಿ ಆಶ್ರಮ ವಾಸಿಕ ಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ತಾನು ಇನ್ನೂ ಕನ್ಯೆಯಾಗಿರುವಾಗಲೇ ದುರ್ವಾಸರು (ಕೋಷ್ಠಿಷ್ಯ ಮುನಿ) ತನ್ನ ತಂದೆಯ (ರಾಜ) ಬಳಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಆ ಮುನಿಯನ್ನು ನಿಷ್ಕೆಯಿಂದ ಉಪಚರಿಸಿ ಸಂತೃಪ್ತಗೊಳಿಸಿದ್ದು, ಅದರಿಂದ ಸಂಪ್ರೀತನಾಗಿ ಐದು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದ್ದು ಆ ಮಂತ್ರಗಳ ಪೈಕಿ ಯಾವುದನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದರೂ ಆ

^೧ ಉಶನಾ ಚ ಪ್ರಸನ್ನಾಚಿರನು ತ್ವಾಂ ಭಾರ್ಗವೋ ಗತಃ | ಯುದ್ಧಕಾಂಡ (೪೮, ಹಲವು ಸಂಕಲನಗಳಲ್ಲಿ)

^೨ ವೇದೇ ರಾಮಾಯಣೇ ಪುಣ್ಯೇ ಭಾರತೇ ಭರತರ್ಷಭ | ಆದಂ ಚಾಂತೇ ಚ ಮಧ್ಯೇ ಚ ಹರಿಃ ಸರ್ವತ್ರಗೀಯತೇ || ಹರಿವಂಶ ೧೩೨.೯೫ (ಭವಿಷ್ಯಪರ್ವ)

ಮಂತ್ರಾಧಿದೇವತೆ ಆಕೆಯ ಬಳಿಗೆ ಬರುವಂತೆ ತನ್ನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದ್ದು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಕುಂತಿ ವ್ಯಾಸರಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದಳು (ಆಶ್ರಮವಾಸಿಕ ಪರ್ವ, ಅಧ್ಯಾಯ ೩೦). ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಅರಮನೆಯಿಂದ ಉದಯಿಸುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಕಂಡು ಉಚಿತಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಬರಮಾಡಿಕೊಂಡ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಆ ಮುನಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದಳು : ಸೂರ್ಯನು ಎದುರಿಗೆ ಬಂದಾಗ ತನಗೊಬ್ಬ ಮಗನನ್ನು ಕರುಣಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಕೊಂಡಳು. ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಭೆ ಅವಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಾಗ ಅವಳು ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ಮಗುವೊಂದಕ್ಕೆ ಜನ್ಮವಿತ್ತಳು. ಆತನೇ (ಅನಂತರ) ಕರ್ಣನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಬಂದನು. ಆತನನ್ನು ಅವಳು ನದಿಯಲ್ಲಿ ತೇಲಿಬಿಟ್ಟಳು. ತಾನು ಪರಿತ್ಯಜಿಸಿದ ಮಗನನ್ನೆ ನೋಡಲು ಇಚ್ಛಿಸಿದ್ದಳು. ಆಕೆಯದೇನೂ ತಪ್ಪಿಲ್ಲವೆಂದು ವ್ಯಾಸರು ಸಮಾಧಾನಗೊಳಿಸಿದರು. ದೇವತೆಗಳು ಮಾನವ ದೇಹಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ, ಮಾನವನ ಮಿತಿಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿ ಬಲವುಳ್ಳವರಿಗೆ ಎಲ್ಲವೂ ಪರಿಶುದ್ಧವೂ ಪವಿತ್ರವೂ ಆಗಿರುವುದೆಂದು ಅವರು ಒಂದು ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.^೧

ಆದಿಪರ್ವದಲ್ಲೂ (ಅ. ೧೬೯) ಕೂಡ ಇಂಥವೇ ಮಾತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಥೆ ಬಂದಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಕನ್ಯೆಯೊಬ್ಬಳು ಶಂಕರನನ್ನು ತನಗೆ ಪತಿಯನ್ನು ಕರುಣಿಸಬೇಕೆಂದು ಐದುಬಾರಿ ಕೇಳಿಕೊಂಡಳೆಂದೂ, ಆಕೆ ಐವರು ಪತಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಬಹುದೆಂದು ಆತನು ವರವಿತ್ತನೆಂದೂ ಅನಂತರ ಆಕೆಯೇ ದುಷ್ಪದ ರಾಜನ ಕುಮಾರಿಯಾದ ದ್ರೌಪದಿಯಾದಳೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದಿಪರ್ವ (೧೯೭-೨೫-೩೬ ಅಡಿ ಟಿಪ್ಪಣಿ ೪೪) ಕೂಡ ಅಂಥದೇ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು (ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ) ಪತಿಗಾಗಿ ಐದುಬಾರಿ ಕೇಳುತ್ತಾಳೆ.

ಐವರು ಪಾಂಡವ ವೀರರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬಹುಪತಿತ್ವ ವಿವಾಹವನ್ನು ಕುರಿತ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಆದಿಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಎತ್ತಲಾಗಿದ್ದು, ೧೯೫ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ೨೭-೩೧ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ದುಷ್ಪದನು (ದ್ರೌಪದಿಯ ತಂದೆ) ಐವರು ಸಹೋದರರು ಒಬ್ಬಳೇ ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಅಧರ್ಮವೆಂದೂ ಅದು ವೇದಬಾಹಿರವೆಂದೂ ಜನತೆಯಲ್ಲಿ ಆಚರಣೆಯಿಲ್ಲವೆಂದೂ ವಾದಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯುದ್ಧಪ್ರೀತನ ಉತ್ತರವಿದು : “ಧರ್ಮವೆನ್ನುವುದು ಸೂಕ್ಷ್ಮ; ನಾವು ಕೇವಲ ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರ ಹಾದಿಯನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸುತ್ತೇವೆ. ನಾನು ಅಸತ್ಯವನ್ನು ಎಂದೂ

^೧ ಸರ್ವಂ ಬಲವತಾಂ ಪಥ್ಯಂ ಸರ್ವಂ ಬಲವತಾಂ ಶುಚಿ |

ಸರ್ವಂ ಬಲವತಾಂ ಧರ್ಮಃ ಸರ್ವಂ ಬಲವತಾಂ ಸ್ವಕಂ || ಆಶ್ರಮವಾಸಿಕ ೩೦.೨೪

ನುಡಿದಿಲ್ಲ. ಅಧರ್ಮದ ಕಡೆ ಒಲಿದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇವಳನ್ನೇ ನಾವು ಐದು ಜನರೂ ಹೆಂಡತಿಯಾಗಿ ಪರಿಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ನಮ್ಮ ತಾಯಿ ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ.^೧” ಪಾಂಡವರ ಮೂಲವನ್ನು ಕುರಿತು ಯಾರಾದರೂ ಊಹಿಸಿದರೆ ಅವರು ಇತ್ತೀಚಿನವರೆಗೂ ಬಹುಪತಿತ್ವ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಹಿಮಾಲಯದ ಬೆಟ್ಟ ಗುಡ್ಡಗಳ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಬಂದಿರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಅವರು ಅಜೀಯ ಯೋಧರಾಗಿದ್ದು ಕುರು ಮತ್ತು ಪಾಂಚಾಲರ ರಾಜ್ಯದೊಳಕ್ಕೆ ಮುಂಬರಿದು ಪಾಂಚಾಲ ರಾಜಕುಮಾರಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾದರು. ಪಾಂಡವ ವೀರರ ಸಂತತಿಯವರಾದ ಪರೀಕ್ಷಿತ ಮತ್ತು ಜನಮೇಜಯರು ವೈದಿಕ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಚಿರಪರಿಚಿತರು. ಪರೀಕ್ಷಿತ ಮತ್ತು ಜನಮೇಜಯರು ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡರೆಂಬುದನ್ನು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ xiii. 4.5 ಮತ್ತು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೩೫.೧ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಪ್ರಾಚೀನ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ದಶರಥ, ರಾಮ ಮತ್ತು ಅವರ ವಂಶಜರ ಬಗ್ಗೆ ಏನೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ.

ಕೌಮುದ (ಕಾರ್ತಿಕ) ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಂಸ ಭಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಕೈ ಬಿಟ್ಟು ಸುಮಾರು ಐವತ್ತು ಮಂದಿ ಪುರಾತನರಾಜರ ಹೆಸರನ್ನೂ ಅವರು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋದ ವಿಷಯವನ್ನೂ ‘ಅನುಶಾಸನ (೧.೧೫. ೬೮-೭೨) ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮಹಾ ಕಾವ್ಯದ ಈ ಭಾಗಗಳು ಹೆಚ್ಚೆಂದರೆ ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್‌ಯುಗಕ್ಕಿಂತ ಒಂದೆರಡು ಯುಗಗಳು ಮುಂಚಿತವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ (ಅಯೋಧ್ಯಾ ೧೦೯.೩೪) ಬುದ್ಧನನ್ನು^೨ ನಾಸ್ತಿಕ ಹಾಗೂ ಚೋರನೆಂದು ನಿರ್ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯವಾಗಿ ಟೀಕಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದೇ ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ೧೦೮ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಜಾಬಾಲಿಯನ್ನು ನಾಸ್ತಿಕನೆಂದು ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಈತನು ರಾಮನ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಬಂಧುಗಳಿಗೆ ಗೌರವ ನೀಡುವುದನ್ನೂ ಶ್ರಾದ್ಧದ ಆಚರಣೆಯನ್ನೂ, ಇನ್ನೊಂದು ಲೋಕದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾತನಾಡುವವರನ್ನೂ ಟೀಕಿಸಿ ಭರತನಿಗೆ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೊಡಬಾರದೆಂದು ರಾಮನನ್ನು ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಈ ಎರಡು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಎದ್ದುಕಾಣುವ ಸಮಾನ ಅಂಶಗಳುಳ್ಳ

^೧ ಸೂಕ್ತೋ ಧರ್ಮೋ ಮಹಾರಾಜ ನಾಸ್ಯ ವಿದ್ಮೋ ವಯಂ ಗತಿಂ | ಪೂರ್ವೇಷಾ ಮಾನು ಪೂರ್ವ್ಯೇಣ ಯಾತಂ ವರ್ತಾನುಯಾಮಹೆ || ನಮೇ ವಾಗ್ನುತಂ ಪ್ರಾಹ ನಾಧರ್ಮೇಧೀಯತೇ ಮತಿಃ | ಏವಂ ಚೈವ ವದತ್ಯಂಬಾ ಮಮಚೈತನ್ಯನೋಗತಂ | ಏಷ ಧರ್ಮೋ ಧುವೋ ರಾಜಂಶ್ಚರೈನಮವಿಚಾರಯನ್ | ಆದಿ ೧೯೫. ೨೯-೧೩

^೨ ಯಥಾ ಹಿ ಚೋರಃ ಸ ತಥಾ ಹಿ ಬುದ್ಧಸ್ತಥಾಗತಂ ನಾಸ್ತಿಕಮತ್ರ ವಿದ್ಧಿ | ತಥಾಹಿಯಃ ಶಕ್ತರಃ ಪ್ರಜಾನಾಂ ನ ನಾಸ್ತಿಕೇನಾಭಿಮುಖೋ ಬುಧಃ ಸ್ಯಾತ್ | ಅಯೋಧ್ಯಾ ೧೦೯.೩೪.

ಶ್ಲೋಕಗಳಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಕಪೋತ ಪಕ್ಷಿ ಮತ್ತು ಲುಬ್ಧಕನ (ಬೇಟೆಗಾರನ) ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಹಸಿದ ಬೇಟೆಗಾರನಿಗೆ ಆಹಾರವಾಗಿ ಕಪೋತವು ಬೆಂಕಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದು ತನ್ನನ್ನೇ ಸಮರ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಆಗ ಗಂಡು ಹಕ್ಕಿ ಮರಣಹೊಂದಿದ್ದನ್ನು ಕಂಡು ಹೆಣ್ಣುಹಕ್ಕಿಯೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತನ್ನನ್ನೂ ಸಮರ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಹೆಣ್ಣುಹಕ್ಕಿಯ ಬಾಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸೊಗಸಾದ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಶಾಂತಿಪರ್ವದ ೧೪೮.೬-೭ರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಸಲಾಗಿದೆ.^೧ ಸೀತೆಯು ರಾಮನೊಂದಿಗೆ ವನವಾಸಕ್ಕೆ ಹೊರಡಲು ಸಿದ್ಧವಾದಾಗ ಇದೇ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಕೌಸಲ್ಯೆಯ ಎದುರಿಗೆ ಹೇಳುವುದನ್ನು ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡದ ೩೯. ೩೦-೩೧ರಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಯಾವುದನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಯಾವುದನ್ನು ಮಾಡಬಾರದು ಎಂಬ ವಿವೇಚನಾಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದ, ಹಾಗೂ ತಪ್ಪುಮಾರ್ಗವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವ ಗರ್ವಿತ ಗುರುವನ್ನೂ ಶಿಕ್ಷಿಸುವ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನುಳ್ಳ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪದ್ಯ ಎರಡರಲ್ಲೂ ಬರುತ್ತದೆ^೨. ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ತನ್ನ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ರಾಜರನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಿಸುವ ಭಾಗವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಪ್ರಾಚೀನ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತ ರಾಜನು ಪಠಿಸಿದನೆಂದು ಶಾಂತಿಪರ್ವ (೫೭.೬ರಲ್ಲಿ) ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅದು ೫೭-೭ರಲ್ಲಿದೆ. ಎರಡೂ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಶ್ಲೋಕವೆಂದರೆ : ಎಲ್ಲ ಸಂಗ್ರಹಗಳೂ ವಿನಾಶದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಎಲ್ಲ ಎತ್ತರದ ವಸ್ತುಗಳೂ ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವುದರಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ, ಸಂಯೋಗ ವಿಯೋಗದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ, ಜೀವನ ಮರಣದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.^೩

^೧ ಮಿತಂ ದದಾತಿ ಹಿ ಪಿತಾ ಮಿತಂ ಭ್ರಾತಾ ಮಿತಂ ಸುತಃ | ಅಮಿತಸ್ಯ ಹಿ ದಾತಾರಂ ಭರ್ತಾರಂ ಕಾ ನ ಪೂಜಯೇತ್ || ಶಾಂತಿ. ೧೪೮.೬-೭, ಅಯೋಧ್ಯಾ. ೩೯.೩೧-೩೧ (ರಾಮಾಯಣದ ಮದ್ರಾಸ್ ಪ್ರತಿಯಲ್ಲಿ 'ಭ್ರಾತಾ' ಬದಲು 'ಮಾತಾ' ಎಂದಿದೆ. ಮಿತಾಕ್ಷರವು (ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಸ್ಮೃತಿ ೧.೮೬) ಈ ಕಪೋತಿಕಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ಅದು ಶಾಂತಿಪರ್ವದ ೧೦ ಮತ್ತು ೧೨ನೇ ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಕಥೆಯ ನೆವದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸರು 'ಅನ್ವಾರೋಹಣ' (ಗತಿಸಿದ ಪತಿಯ ಚಿತಾಜ್ವಲೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನೇ ಸುಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದು)ವನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಪುಣ್ಯಕರವೆಂದು ಶಿಫಾರಸು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ರಾಮಾಯಣದ ಕರ್ತೃವೇ ಬಹುಶಃ ಇದನ್ನು ಎರವಲು ಪಡೆದಿರಬಹುದೆಂದು ನಾನು ಭಾವಿಸಿದ್ದೇನೆ. ರಾಮ ಕೇವಲ ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗುವುದು (ಸಾವಿನ ಪ್ರಶ್ನೆ ಉದ್ಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ) ಹಾಗಾಗಿ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಔಚಿತ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವಂತೆ ಈ ಮಾತುಗಳು ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಔಚಿತ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿಲ್ಲ.

^೨ ಗುರೋರಪ್ಯವಲಿಪ್ತಸ್ಯ ಕಾರ್ಯಕಾರ್ಯಮಜಾನತಃ | ಉತ್ಪಥಂ ಪ್ರತಿಪನ್ನಸ್ಯ ದಂಡೋಭವತಿ ಶಾಶ್ವತಃ || ಶಾಂತಿ ೫೭.೭ ; ಅಲ್ಲದೆ ಶಾಂತಿಪರ್ವದಲ್ಲಿ ೧೪೦-೪೮ (ಶಾಶ್ವತಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಶಾಸನಮ್ ಉಂಟು); ಉದ್ಯೋಗಪರ್ವ ೧೭೮. ೪೮ರಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಪಾದ ಹೀಗಿದೆ; ಪರಿತ್ಯಾಗೋ ವಿಧೀಯತೇ ; ಕಾರ್ಯಂ ಭವತಿ ಶಾಸನಮ್ | ಅಯೋಧ್ಯಾ ೨೧.೧೩.

ಪಾಣಿನಿಗಿಂತಲೂ ಬಹು ಹಿಂದೆಯೇ ಮಹಾಭಾರತದ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದವು ; ಪಾಂಡವ ವೀರರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಕತೆಗಳು ಪತಂಜಲಿ ಬರೆದುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬಹು ಹಿಂದೆಯೇ ಶ್ಲೋಕರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತೀಭವಿಸಿದ್ದವು ; ಎಂದರೆ ಮಹಾಭಾರತದ ತಿರುಳು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೫೦೦ ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚಿತವಾಗಿತ್ತು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಮಾಡಲಾದ ವಾದ ವಿವಾದಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ರಾಮಾಯಣದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನೇ ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ರಾಮಾಯಣದ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರಗಳು ಪಾಣಿನಿಗಾಗಲಿ ಇಲ್ಲವೆ ಪತಂಜಲಿಗಾಗಲಿ ಪರಿಚಯವಾಗಿದ್ದವೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲ. ಹೆಚ್ಚೆಂದರೆ ದಶರಥ, ರಾಮ ಮತ್ತು ಸೀತೆ ಈ ಮೂವರ ಹೆಸರುಗಳು ಬಹುಶಃ ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೨೫೦-೨೦೦ರ ವೇಳೆಗೆ ತಿಳಿದಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗಿರುವ ರಾಮಾಯಣದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರಲಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾಗಿ, ರಾಮ ಮಹಾಕಾವ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಎಷ್ಟೋ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಭಾರತ ಮಹಾಕಾವ್ಯವಿತ್ತೆಂಬ ನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಬರಬಹುದು. ರಾವಣನಿಂದ ಅಪಹೃತಳಾಗಿ ಲಂಕೆಗೆ ಕೊಂಡೊಯ್ಯಲ್ಪಟ್ಟ ಸೀತೆಯ ಅನ್ವೇಷಣೆಗಾಗಿ, ಹನೂಮತ್, ನೀಲ, ಜಾಂಬವತ್ ಮುಂತಾದ ಧೀರರನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಹಾಗೂ ಅಂಗದನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಕಿಷ್ಕಿಂಧೆಯಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಹೊರಟ ವಾನರ ಸೇನೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಲಂಕೆಯನ್ನು ತಲುಪುವ ಮುಂಚೆ ವಾನರರು ಹಾಯ್ದು ಹೋಗಬೇಕಾಗಿದ್ದ ವಿವಿಧ ರಾಜ್ಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಲೇಖಕನಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯಿರಲಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಕಿಷ್ಕಿಂಧೆಯಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಅವರಿಗೆ ಸುಗ್ರೀವನು ಹೇಳಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸುಗ್ರೀವನು ಮೊದಲು ಸಾವಿರ ಶಿಖರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ವಿಂಧ್ಯಪರ್ವತವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಅದಾದ ಕೂಡಲೇ ನರ್ಮದಾ (ಅಧ್ಯಾಯ ೪೧.೮) ಅನಂತರ ಗೋದಾವರಿ, ಕೃಷ್ಣವೇಣಿ, ವರದಾ (೪೧.೯), ಮೇಕಲ, ಉತ್ಕಲ, ದಶಾರಣಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನೂ, ಅವಂತೀ (೪೧. ೧೦), ವಿದರ್ಭ, ವಂಗ, ಕಳಿಂಗ (೪೧. ೧೧)ಗಳನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುವುದನ್ನು ಓದಿದಾಗ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ನೀಡುವುದು ಅನಗತ್ಯ. ಆ ಅಧ್ಯಾಯವನ್ನು ಬರೆದವನಾರೇ ಆಗಿರಲಿ ಆತನು

^೩ ಸರ್ವೇ ಕ್ಷಯಾಂತಾ ನಿಚಯಾಃ ಪತನಾಂತಾಃ ಸಮುಚ್ಚಯಾಃ | ಸಂಯೋಗಾ ವಿಪ್ರಯೋಗಾಂತಾ ಮರಣಾಂತಂ ಚ ಜೀವಿತಮ್ || ಶಾಂತಿ ೨೭. ೩೧, ೩೩೦. ೨೦, ಸ್ತ್ರೀಪರ್ವ ೧೧.೩ ; ಅಯೋಧ್ಯಾ ೧೦೫. ೧೬.

ನರ್ಮದಾ (ಮೇಕಲದಿಂದ ಉದ್ಭವಿಸುವ)ಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ವಾಸಿಸುವವನಾಗಿದ್ದು ಆತನಿಗೆ ಕೇವಲ ಊರುಗಳ, ನದಿಗಳ, ರಾಜ್ಯಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಗೊತ್ತಿದ್ದುವೇ ಹೊರತು ಖಚಿತವಾಗಿ ಅವುಗಳಿದ್ದ ಸ್ಥಳ ಆತನಿಗೆ ತಿಳಿದಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಕ್ತ ಲೇಖಕನು ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುಶಃ ಲೇಖಕ ಸಿಲೋನ್ ದ್ವೀಪಕ್ಕೆ ಹೋದಂತೆ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಭಾರತಕ್ಕೂ ಸಿಲೋನಿಗೂ ಇರುವ ದೂರವಾಗಲಿ, ಸಿಲೋನ್ ದ್ವೀಪದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಾಗಲಿ ಆತನಿಗೆ ತಿಳಿದಿರಲಿಲ್ಲ. ಗೊತ್ತಿರುವ ವಾಸ್ತವಾಂಶಗಳ (ಪ್ರಾಚೀನವಾದರೂ) ಸುಭದ್ರ ಆಧಾರವಿಲ್ಲದ ಕಾವ್ಯಕಲ್ಪನೆ ಅದು. ಕಿಷ್ಕಿಂಧೆಯೆಂಬುದು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ದಡದ ಮೇಲಿರುವ ಹಳ್ಳಿಯೆಂದು ಈಗ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಗೋದಾವರಿ ಸಮೀಪದ ಪಂಚವಟಿಯಲ್ಲಿ ಗುಡಿಸಲನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಅಗಸ್ತ್ಯನು ರಾಮನಿಗೆ ಆದೇಶಿಸುವುದನ್ನು ನಾವು ಅರಣ್ಯಕಾಂಡ (ಅಧ್ಯಾಯ ೧೩)ದಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಅನಂತರ ಅಲ್ಲಿಂದ ಆತನು ಸುಗ್ರೀವನು ಇತರ ನಾಲ್ವರೊಂದಿಗೆ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪಂಪಾಕ್ಷೇತ್ರದ ಬಳಿಯ ಋಷ್ಯಮೂಕ ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಹೋದನು. (ಅರಣ್ಯ. ೨೨-೨೨-೧೨)^೧.

೧ 'ರೇವಾ ತು ನರ್ಮದಾ ಸೋಮೋದ್ಭವಾ ಮೇಕಲ ಕನ್ಯಕಾ -ಅಮರಕೋಶ

೧ ಲಂಕಾದ ಸ್ಥಳ ನಿರ್ದೇಶನವನ್ನು ಕುರಿತು ಹಲವಾರು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಎಂ. ವಿ. ಕಿಬೆಯವರು ಲಂಕಾ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಮಧ್ಯಭಾರತದಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸುತ್ತಾರೆ. (ನೋಡಿ ABORI Vol. XVII pp. 371-348 ; ಎಫ್. ಡಬ್ಲ್ಯು ಥಾಮಸ್ ಗೌರವ ಸಂಪುಟ pp., 144-5 ; ಜೆ.ಸಿ. ಫೋರ್ಡ್ ABORI Vol. XIX. pp. 84-86) ; ಡೇನಿಯಲ್ ಜೋನ್ ABORI Vol. XXI. pp. 270-279 (ಕಿಬೆಯವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ತಪ್ಪೆಂದು ಇವರ ಅಭಿಮತ. ಲಂಕೆಯು ಈಗಿನ ಸಿಲೋನ್ ದ್ವೀಪದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಇರುವ ಸಮುದ್ರ ಮಧ್ಯದ ದ್ವೀಪವೊಂದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ.) 'ರಾವಣನ ಲಂಕೆ' ಅಮರ ಕಂಟಕದ ಬಳಿಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ಜಿ.ಕೆ. ರಾಮದಾಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. (I. H. Q. Vo. IV. pp. 338-346) A,B,O.R.I. ಸಂಪುಟ XIX ಪುಟ ೮೬ರಲ್ಲಿ ಒರಿಸ್ಸಾದ ಒಂದು ಭಾಗ ಲಂಕೆಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ದರ್ಭಾಂಗದಲ್ಲಿ ನಡೆದ (೧೯೪೮) A.I.O. ಸಮ್ಮೇಳನದ ಕಾರ್ಯ ಕಲಾಪಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಎಂ.ಎಸ್. ಆಣೆಯವರು 'The Ramayana tradition in the present day Ceylon' ಎಂಬ ತಮ್ಮ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ (ಪುಟ ೨೦೬-೨೧೮) ಈಗಿನ ಸಿಲೋನ್ ದ್ವೀಪವೇ ಲಂಕೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸುಂದರಕಾಂಡ, ಮಹಾವಂಶ, ರಾಜಾವಳಿ ಮತ್ತು ಅಂತಹ ಇತರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಮೂಲಕ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಬೆಂಬಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ವಾದಸರಣಿ ಮನವೊಪ್ಪಿಸುವಲ್ಲಿ ವಿಫಲವಾಗಿದೆ. ಸುಂದರಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಲಂಕೆಯು ದ್ವೀಪವಲ್ಲ. ಗೋಡೆಯಿಂದ ಮತ್ತುವರಿದ ತ್ರಿಕೂಟದ ಇಳಿಜಾರಿನಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರದಾಚೆಗಿರುವ ರಾವಣನ ರಾಜಧಾನಿಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕೆಳಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾದ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಈ ಮಾತನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಮಹಾಭಾರತವು ಸಿಂಹಳ ಮತ್ತು ಲಂಕೆಯನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.

ರಾಮಕಥೆ ಮತ್ತು ಪಾತ್ರಗಳು ಈಗ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿರುವ ಮಹಾಭಾರತ ಮತ್ತು ಉಪಾಖ್ಯಾನಗಳಲ್ಲೂ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲೂ ಇವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಮೇಲೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎರಡೂ ಕೃತಿಗಳೂ ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿವೆ ಎಂದು ಯಾರಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಮಹಾಭಾರತದ ತಿರುಳು ರಾಮಾಯಣಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಹಳೆಯದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ರಾಮಾಯಣಕ್ಕಿಂತಲೂ ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕರಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬಹುಶಃ ರಾಮಾಯಣವೇ ಹಲವಾರು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಈ ಮಹಾಕಾವ್ಯದಿಂದ ಎತ್ತಿಕೊಂಡಿರಬಹುದು. ರಾಮಾಯಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬರುವ ನಾಲ್ಕು ನೇರ ಉಲ್ಲೇಖಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲಾದ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹಾಪ್‌ಕಿನ್ಸ್ ಮಂಡಿಸಿರುವ ವಾದ ಸಾಧುವಾಗಿಲ್ಲ. ಉಳಿಯುವ ಒಂದೇ ಒಂದು ವಿಷಯ ಅನಂತರ ಸೇರಿದ ಪ್ರಕ್ಷೇಪವೆಂದು ನನಗೆ ತೋರಿಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚುರದಲ್ಲಿದ್ದ ನಳದಮಯಂತಿಯರ ಕಥೆ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದಂತೆಯೇ ರಾಮಕಥೆಯೂ ಕೂಡ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರಿಯ ಕಥೆಯಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ಮಹಾಕಾವ್ಯವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಮಹಾಭಾರತವು ರಾಮಾಯಣದಿಂದಲೇ ನೇರವಾಗಿ ಏನಾದರೂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ಕುಂಭಕರ್ಣನನ್ನು ಕೊಂದವರಂತಹ ಪ್ರಮುಖ ವಿಷಯದ ಬಗ್ಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಿನ ರೂಪದ ರಾಮಾಯಣ ಪ್ರಚುರದಲ್ಲಿರದಿದ್ದಂತಹ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಮಕಥೆ ವನಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದು ಸಂಭವನೀಯವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ನಿಜಕ್ಕೂ ಕ್ರಿ.ಪೂ.ದಲ್ಲೇ ಮಹಾಭಾರತ ಈಗಿನ ರೂಪವನ್ನೂ ತಳೆಯಿತು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಪ್ರಸಕ್ತ ಲೇಖಕ ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಎಷ್ಟು ಮುಂಚೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವನಪರ್ವ ೧೩.೨೩ ಸಿಂಹಲಾನ್ ಬರ್ಬರಾನ್ ಮೈಚ್ಚಾನ್ ಯೇ ಚ ಲಂಕಾನಿವಾಸಿನಃ). ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಚರಿತ್ರೆಯೆಂದರೆ ದೀಪವಂಶ (ಸಿಲೋನ್ ಬಗ್ಗೆ). ಇದು ಕ್ರಿ.ಶ. ೪ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚಿನದಲ್ಲ ಮತ್ತು ಮಹಾವಂಶ ಇತ್ತೀಚಿನದು (೬ನೆಯ ಶತಮಾನ ಇಲ್ಲವೆ ಅನಂತರದ್ದು). ಕ್ರಿಸ್ತನಿಗಿಂತಲೂ ಹಲವಾರು ಶತಮಾನಗಳ ಮುಂಚೆ ನಡೆದಿರಬಹುದಾದ ಘಟನೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಈ ಕಾವ್ಯಗಳ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ನಂಬುವಂತಿಲ್ಲ.

ಸ ಸಾಗರಮನಾಧ್ಯಷ್ಟಮತಿಕ್ರಮ್ಯ ಮಹಾಬಲಃ | ತ್ರಿಕೂಟಸ್ಯ ತಟೇ ಲಂಕಾಂ ಸ್ಥಿತಃ
ಸ್ವಸ್ಥೋದದರ್ಶ ಹ||... ಸಮಾಸಾದ್ಯ ಚ ಲಕ್ಷ್ಮೀವಾಲ್ಮಂಕಾಂ ರಾವಣಪಾಲಿತಾಂ | ಪರಿತಾನಿಃ
ಸಪದ್ಮಾಭಿಃ ಸೋತ್ರಲಾಭಿರಲಂಕೃತಾಂ || ಸುಂದರಕಾಂಡ ೨.೨-೮ ; ತಾಂ ಸಮೀಕ್ಷ್ಯ ಪುರೀಂ
ಲಂಕಾಂ ರಾಕ್ಷಸಾಧಿಪತೇಃ ಶುಭಾಂ | ಸುಂದರ. ೩.೧೩

ಹಾಪ್‌ಕಿನ್ಸ್‌ನ ತನ್ನ ಕೃತಿ *The Great Epic of India* ದಲ್ಲಿ ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಕಾಲದ ಬಗ್ಗೆ ೩೮೬ ರಿಂದ ೪೦೩ನೇ ಪುಟಗಳನ್ನು ಮೀಸಲಾಗಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ತನ್ನ ನಿರ್ಣಯಗಳನ್ನು ೩೯೭-೩೯೮ನೇ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾನೆ. ೩೯೮ನೇ ಪುಟದಲ್ಲಿ ತನ್ನೆಲ್ಲ ಭಾಗಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಳ್ಳುವ ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಕಾಲ ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ (ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೨ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದೆಂದು ಕೈಪಿಡಿ ಕಾರರು ವರ್ಗೀಕರಿಸಿದರೂ). ಹಲವಾರು ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಆತನು ಮಾಡಿರುವ ಅವಸರದ ಮತ್ತು ಏಕಪಕ್ಷೀಯ ನಿರ್ಣಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಸೂಚನೆಗಳನ್ನು ಟೀಕಿಸಲು ಮತ್ತು ಆತನ ಹುರುಳಿಲ್ಲದ ವಾದವನ್ನು ಬಹಿರಂಗಪಡಿಸಲು ಸಾಕಷ್ಟು ದೊಡ್ಡ ಸಂಪುಟವೇ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತೋರಿದ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳೋಣ. ಆತನು ಹರಿವಂಶದಲ್ಲಿ ಬರುವ ದೀನಾರವೆಂಬ ಪದವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸುತ್ತಾನೆ (ಪುಟ ೩೮೭) ಹರಿವಂಶ ಮಹಾಭಾರತಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಪೂರಕ. ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಈ ಪ್ರಸಕ್ತ ಪಾಠದಲ್ಲಿ (ಆದಿಪರ್ವ ಅಧ್ಯಾಯ ೨.೮೨-೮೩) ಹರಿವಂಶವನ್ನು ಖಿಲವೆಂಬುದಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಕಂಸನ ವಧೆ ಮತ್ತು ಖಿಲಗಳಲ್ಲೇ ಅದ್ಭುತವಾದ ಮತ್ತು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಭವಿಷ್ಯಪರ್ವಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಾರ್ಯಗಳು ಸೇರಿವೆ.^೨ ಪುಟ ೩೮೭ ರಲ್ಲಿ ಹಾಪ್‌ಕಿನ್ಸ್ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಹಾಭಾರತದ ೧೮ ಪರ್ವಗಳಲ್ಲಿ ದೀನಾರವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿಲ್ಲ (ಶಾಂತಿ ಪರ್ವದಲ್ಲಾಗಲಿ ಇಲ್ಲವೆ ಅನುಶಾಸನ

^೧ ಹಾಪ್‌ಕಿನ್ಸ್ *The Great Epic of India* ಗ್ರಂಥದ ೪೦೩-೪೪೫ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ (ಪರಿಶಿಷ್ಟ A) ಎರಡು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾನಾಂತರವಾಗಿ ತೋರುವ ೩೩೭ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ನೋಡಿ - JOR (ಮದ್ರಾಸ್) ಸಂ. XI. ಪುಟಗಳು ೨೨-೨೬, ಅದೇ ಪ್ರಕರಣದ ಬಗ್ಗೆ.

^೨ ಮಹಾಪ್ರಸ್ತಾನಿಕಂ ಪರ್ವ ಸ್ವರ್ಗಾರೋಹಣಿಕಂ ತತಃ|| ಹರಿವಂಶಸತಃ ಪರ್ವ ಪುರಾಣಂ ಖಿಲ ಸಂಜ್ಞಿತಮ್ | ವಿಷುಪರ್ವ ಶಿಶೋಶ್ವರ್ಯಾ ವಿಷ್ಣೋಃ ಕಂಸವಧಸ್ತಥಾ || ಭವಿಷ್ಯಪರ್ವ ಚಾಪ್ಯುಕ್ತಂ ಖಿಲೇಷ್ಟೇವಾದ್ಭುತಂ ಮಹತ್ | ಏತತ್ಪರ್ವಶತಂ ಪೂರ್ಣಂ ವ್ಯಾಸೇನೋಕ್ತಂ ಮಹಾತ್ಮನಾ || ಆದಿ ೨.೮೧-೮೩. ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರನು 'ಖಿಲ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಹೀಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ ; ಶಾಖಾಂತರಸ್ಥಂ ಶಾಖಾಂತರೇ ಯದವೇಕ್ಷಾವಶಾತ್ಪಠ್ಯತೇ ತತ್ಪಿಲಮಿತಿ ವೈದಿಕೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಃ | ಯಥಾ ಬಹ್ವಚಾನಾಂ ಶ್ರೀಸೂಕ್ತಮೇಧಾಸೂಕ್ತಾ ದೀನಾಂ ಸಂಹಿತಾಕಾಲೇ ಪಾರೋ ದೃಶ್ಯತೆ | ಏವಮಸ್ತನ್ನಿತಿಹಾಸೇ ಯತ್ಪುರಾಣಾಂತ ರಸ್ಥಮಾಕಾಂಕ್ಷಾವಶಾತ್ಪಠ್ಯತೇ ತತ್ಪಿಲಂ ಹರಿವಂಶಾಖ್ಯಮಿತ್ಯಾಹ |... ಅತ ಏವಾಸ್ಯ ಖಿಲಸ್ಯ ಪುರಾಣಮಿತಿ ವಿಶೇಷಣಮ್ | ತಥಾಹಿ ಅತ್ರ ವಿಷ್ಣುಚರ್ಯಾ ವಿಷ್ಣು ಪುರಾಣೋಕ್ತಾ ಸಾಕಲ್ಯೇನ ದೃಶ್ಯತೆ | ಏವಂ ಭವಿಷ್ಯಪುರಾಣ ಕಥಾ ಚ |

ಪರ್ವದಲ್ಲಾಗಲಿ ಇಲ್ಲ). ಹರಿವಂಶದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾಗಿರುವ ದೀನಾರ ಪ್ರಕ್ಷೇಪವಲ್ಲವೆಂದು ಒಂದುಕ್ಷಣ ಭಾವಿಸಿದರೆ, ಆದಿಪರ್ವ (೧.೨)ದಲ್ಲಿ ಹರಿವಂಶದ ಬಗ್ಗೆ ಬರುವ ಉಲ್ಲೇಖದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೀನಾರ ಶಬ್ದವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಹರಿವಂಶವನ್ನೇ ಆದಿಪರ್ವ (೨)ದ ಗ್ರಂಥಕಾರ ತನ್ನ ಎದುರಿಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ದೀನಾರಗಳು ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಕಾಲದ ಬಗ್ಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ತೃಪ್ತಿಕರವಾದ ಸಾಕ್ಷ್ಯವನ್ನೊದಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪುಟ ೩೮೭: ಅವನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ : “ರೋಮನ್ ದೀನಾರಗಳ ಬಗ್ಗೆ (*denarius*) ಹರಿವಂಶಕ್ಕೆ ತಿಳಿದಿತ್ತು. ಮೊದಲನೆ ಗ್ರಂಥದ ಮೊದಲ ಭಾಗ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಹರಿವಂಶ ಪರಿಚಿತವಾಗಿತ್ತು ; ಹಾಗಾಗಿ ಹರಿವಂಶವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವ ಈ ಗ್ರಂಥದ ಅಂಥ ಭಾಗಗಳು ಈ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ರೋಮನ್ ನಾಣ್ಯಗಳ ಬಳಕೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೦-೨೦೦) ಬಂದ ಅನಂತರದ ಕೃತಿಗಳಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತವೆ.” ಭಾರತದಲ್ಲಿ ದೀನಾರಗಳು ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದ ಖಚಿತ ನಿರ್ಣಯದ ಬಗ್ಗೆ ಈತನು ಯಾವ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ತೀರ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಬಂದನೆಂಬ ಬಗ್ಗೆ ಸಾಕ್ಷ್ಯವನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ. (ಪ್ರಾಚೀನ ದೀನಾರ ನಾಣ್ಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ನಡವಳಿ ನೋಡಿ. ಸಂಪುಟ XVIII (೧೯೩೨) ಪುಟಗಳು ೨೧೧-೨೬೬.)^೧

ಸಭಾಪರ್ವದಲ್ಲಿ (೫೧.೧೭) ರೋಮಕರ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಒಂದು ಗಮನಾರ್ಹ ಸಂಗತಿ ಹೀಗಿದೆ. ಆಪಸ್ತಂಬ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ (II.5.11.5-6) ದ 'ರಾಜ್ಞಃ ಪಂಥಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇನಾಸಮೇತ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಸಮೇತ್ಯ ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯೈವ ಪಥಃ' ಈ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳು ವನಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಶ್ಲೋಕದ (೧೩೩.೧) ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಧ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ರೂಪಿಸುತ್ತವೆ. ಶ್ಲೋಕದ ಮೊದಲನೆ ಅರ್ಧ ಭಾಗ 'ಅಂಧಸ್ಯ ಪಂಥಾಃ...ಭಾರವಾಹಸ್ಯ ಪಂಥಾಃ ಇತ್ಯಾದಿ).

ವ್ಯಾಸ ಇಲ್ಲವೆ ಮಹಾಭಾರತದ ಬಗ್ಗೆ ಕೆಲವು ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖ ಉಂಟು.

^೧ ಮೊದಲು ದೀನಾರಗಳನ್ನು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೨೬೯ರಲ್ಲಿ ಚಲಾವಣೆಗೆ ತರಲಾಯಿತೆಂದು ಆ ಲೇಖನ ತೋರಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಹೊಸದಾಗಿ ವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡಲಾದಾಗ (ಪುಟ ೨೧೪ರಲ್ಲಿ) ಅದರ ನಿಜವಾದ ಕಾಲ ಹತ್ತಿರ ಹತ್ತಿರ ಎಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೧೯೦ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದು. ಮೊದಲ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ದೀನಾರ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೧೮೭ರಲ್ಲಿ ಚಲಾವಣೆಯಲ್ಲಿತ್ತೆನ್ನುವುದನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಡಲಾಗಿದೆ (ಪುಟ ೨೫೪). ೩೨ನೇ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಸಂಖ್ಯೆಯ ೩ನೇ ಶಾಸನದಲ್ಲಿನ ದೀನಾರ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೪೨ಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು ೩೩ನೇ ಶಾಸನ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೯೯. ೪೯ಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೧೫೦ರಲ್ಲಿ ದೀನಾರಗಳು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಚಲಾವಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದಿರಬಹುದು.

ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ೨೦೨ನೇ ಸಂವತ್ (ಬಹುಶಃ ಕಲಚುರಿ ಅಥವಾ ಚೇದಿ ಯುಗ, ಎಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೪೫೬) ದಹ್ರ-ಸೇನನ ಪರ್ಷಿಯನ್ ತಾಮ್ರಪಟಗಳು 'ಷಷ್ಠಿಂ ವರ್ಷ ಸಹಸ್ರಾಣಿ' ಇತ್ಯಾದಿ (*Epigraphia Indica*. Vol. X. ಪು. ೫೩) ಪದ್ಯವನ್ನು ವ್ಯಾಸನಿಗೆ ಆರೋಪಿಸುತ್ತವೆ. ಗುಪ್ತ ೩೧ನೇ ನಂಬರಿನ ಶಾಸನ (ಪುಟ ೧೩೭) (ಗುಪ್ತಶಕ ೨೦೪ರಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೫೩೩ರ ಮಹಾರಾಜ ಶರ್ವನಾಥನ ಕೋಹ್ ತಾಮ್ರಶಾಸನ) ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ.^೧ 'ಉಕ್ತಂಚ ಮಹಾಭಾರತೇ ವ್ಯಾಸನ್'. ಕ್ರಿ.ಶ. ೫೩೦ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬಹಳ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ವ್ಯಾಸರು ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಶ್ಲೋಕಗಳುಳ್ಳ ಮಹಾಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದರೆಂಬುದನ್ನು ಈ ಶಾಸನ ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತದೆ. ಬಾಣನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಮತ್ತು ಪುರುಷರ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಮಹಾಕಾವ್ಯವನ್ನು ಹೇಗೆ ಪಠಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂಬುದನ್ನು ಈಗಾಗಲೇ ತೋರಿಸಿಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಮನುಸ್ಮೃತಿ ಮತ್ತು ಮಹಾಭಾರತಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ನೂರಾರು ಶ್ಲೋಕಗಳು ಎರಡರಲ್ಲೂ ಸಮಾನವಾಗಿವೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದ ಟೀಕಾಕಾರರು ಮಹಾಭಾರತವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕಾಮ (ಆಸೆ)ವನ್ನು ತಣಿಸುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂಬುದಾಗಿ ಯಯಾತಿ ಹೇಳಿರುವ ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲೊಂದನ್ನು ಮೇಧಾತಿಥಿ (ಮನು II. ೯೪ರ ಮೇಲೆ ಬರೆದ ಟೀಕೆ) ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮನುವನ್ನು (XI. 93) ಕುರಿತು ಹೇಳುವಾಗ ಆತನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ : 'ಉಭೌ ಮಧ್ವಾಸವಕ್ಷಿ ಬೌ' (ಉದ್ಯೋಗ ೫೯.೫) ; IX. ೬೪ರಲ್ಲಿ ಆತನು ಶಾಂತಿ (೬೩.೧೩)^೨ ಪರ್ವವನ್ನು

^೧ ೧೩೭ನೇ ಪುಟದಲ್ಲಿ (ಗುಪ್ತ ಶಾಸನ ಸಂಖ್ಯೆ ೩೧) ಶಾಸನ ಈ ಮಾತುಗಳಿಂದ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ: "ಉಕ್ತಂಚ ಮಹಾಭಾರತೇ ಶತಸಹಸ್ರಾಂಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಪರಮರ್ಷಿಣಾ ಪರಾಶರಸುತೇನ ವೇದ ವ್ಯಾಸೇನ ವ್ಯಾಸೇನ | ಪೂರ್ವದತ್ತಾಂ ದ್ವಿಜಾತಿ.. ಪಾಲನಂ || ಪ್ರಾಯೇಣ ಹಿ... ವಸುಂಧರಾಂ || ಬಹುಭಿರ್ವಸುಧಾ... ತದಾಫಲಂ || ಷಷ್ಠಿ ವರ್ಷಸ...ನರಕೇ ವಸೇತ್ || ಸ್ವದತ್ತಾಂ ಪರದತ್ತಾಂ ವಾ... ಮಜ್ಜತಿ || ಅಪಾನೀಯೇಷ್ಟರಣ್ಯೇಷು... ದಾಯಂ ಹರಂತಿ ಯೇ || *History of Dharmasastra* (Vol. II. pp. 1271-77) ದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಆಯಲಾದ ಶಪಿತಪದ್ಯಗಳ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ನೋಡಿ. ಮೇಲಿನ ಐದು ಪದ್ಯಗಳು ಕ್ರಮಶಃ ೬, ೧೩ (ಪಾಠ. ನಾಶುಭಾ), ೧, ೨, ೪ನೇ ಸಂಖ್ಯೆಯವು. ಕೊನೆಯದು ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಮನುಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಹಲವು ವೇಳೆ ಮನುವಿನದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ. ಹಾಪ್‌ಕಿನ್ಸ್‌ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ನೋಡಿ.

^೨ ನಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ವ್ರೀಹಿಯಂ ಹಿರಣ್ಯಂ ಪಶವಃ ಸ್ತ್ರಿಯಃ | ನಾಲಮೇಕಸ್ಯ ತತ್ಸರ್ವ ಮಿತಿ ಮತ್ಸಾ ಶಮಂ ವ್ರಜೇತ್ || ಇದರ ಮತ್ತೊಂದು ಪಾಠ 'ಪ್ರಥಿವೀರತ್ನ ಸಂಪೂರ್ಣಾ ಹಿರಣ್ಯಂ... ವ್ರಜೇತ್ (ಆದಿ ೭೫.೫೧) ; ಆಶ್ರಮಾ ವಿಹಿತಾಃ ಸರ್ವೇ ವರ್ಜಯಿತ್ಯಾ ನಿರಾಮಿಷಂ ಶಾಂತಿ. ೬೩.೧೩.

ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ : ಶೂದ್ರನು ಮೂರು ಆಶ್ರಮಗಳಿಗೆ ಅರ್ಹನು. ಅದರೆ ಪರಿವ್ರಾಜಕನದಕ್ಕಲ್ಲ. ಮನುವನ್ನು (VII. 177) ಕುರಿತು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶ್ಲೋಕ 'ನ ಕಷ್ಟಿತ್ ಕಸ್ಯಚಿತ್' ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ (ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ). ಮಿತಾಕ್ಷರವು ಅಡಿಗಡಿಗೆ ಮಹಾಭಾರತ ಅಥವಾ ವ್ಯಾಸನನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. (ಉದಾ. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕನನ್ನು ಕುರಿತು I. ೭೨, ೮೬, ೨೫೬ III. ೬, ೨೫೦, ೨೫೮, ೩೦೦). ಅಪರಾರ್ಕನು ಮಹಾಭಾರತದಿಂದ ಹತ್ತಾರು ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ವ್ಯಾಸನ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸನಿಗೆ ಆರೋಪಿಸಲಾದ ವ್ಯವಹಾರದ ಬಗ್ಗೆ ಅನೇಕ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ. ಅವು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃತ್ಯಕಲ್ಪತರು ಮಹಾಭಾರತವನ್ನು ಆಗಾಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಮಹಾಭಾರತದ ಕಾಲ ಮತ್ತು ಪಾಠಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪ್ರಶ್ನೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಇತರ ಮತ್ತು ಅನಂತರದ ಸಂಗ್ರಹಕೃತಿಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತೀಯರು ಜಾವಾಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ತಮ್ಮೊಂದಿಗೆ ತಮ್ಮ ಪವಿತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ತಂದರು. ಜಾವದ ಜನರಲ್ಲಿ ಕ್ಷಿಪ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಮಹಾಭಾರತ ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯವಾಯಿತು. ಮಹಾಭಾರತದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹಳೆಯ ಜಾವನೀಸ್ ಅಥವಾ 'ಕವಿ' ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುವಾದ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಈ ಕಾವ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಯುಧ (ಆಧುನಿಕ ಜಾವನೀಸ್) ಎಂದರೆ ಭಾರತಯುಧ ಎಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಶಕವರ್ಷ ೭೦೦ರ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೭೭೮) ಕಲಾಸನ್ ಶಾಸನ ಮಧ್ಯಜಾವಾದಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯವೊಂದರಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿತು. ಉತ್ತರ ಭಾರತ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲಾದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಜಾವನೀಸ್ ಶಾಸನವದು. ಡಾ. ಆರ್.ಜೆ. ಭಂಡಾರ್‌ಕರ್ ಅವರು ಬಟೇವಿಯಾದಿಂದ ತಮಗೆ ಕಳುಹಿಸಲಾದ ಛಾಯಾಪ್ರತಿಯಿಂದ ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು (JBBRAS. ಸಂ. VII ಭಾಗ ೨). ಅದು ಬೌದ್ಧ ದೇವತೆ ತಾರಾಳ ಅಭಿವಂದನೆಯಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಶೈಲೇಂದ್ರ ವಂಶದ ರಾಜನೊಬ್ಬನ ರಾಜಗುರು ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಈ ಶಾಸನ ಹನ್ನೆರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲೊಂದನ್ನು ಈ ಕೆಳಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.^೧ 'ಕುನ್ವನ್ ರಾಜ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥ'ದ ೬೫-೬೯

^೧ ಸರ್ವಾನೇವಾಗಾಮಿನಃ ಪಾರ್ಥಿವೇಂದ್ರಾನ್ ಭೂಯೋ ಭೂಯೋ ಯಾಚತೇ ರಾಜಸಿಂಹಃ | ಸಾಮಾನ್ಯೋಯಂ ಧರ್ಮಸೇತುರ್ನರಾಣಾಂ ಕಾಲೇ ಕಾಲೆ ಪಾಲನೀಯೋ ಭವದ್ಭಿಃ || *History of Dharmasastra* ದ ಎರಡನೆ ಸಂಪುಟದ ಪುಟ ೧೨೭೩ರಲ್ಲಿ ಬರುವ ೧೦ನೇ ಶ್ಲೋಕವೂ ಇದೇ. ಆದರೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೆಂದರೆ ಶ್ಲೋಕದ ಎರಡು ಪಾದಗಳೂ ವ್ಯತಿಕ್ರಮವಾಗಿವೆ. ಉದಾಃ ರಾಮಚಂದ್ರನಿಗೆ ರಾಜಸಿಂಹಃ, ನೃಪಾಣಾಂ ಬದಲಿಗೆ ನರಾಣಾಂ, ಸರ್ವಾನೇತಾನ್ ಭಾವಿನೋ ಭೂಮಿಪಾಲಾನ್‌ಗೆ ಸರ್ವಾ ನೇವಾಗಾ...ಂದ್ರಾನ್ ಎಂದಿದೆ.

ಪುಟಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸರ್ದಾರ್ ಕೆ.ಎಂ. ಪಣಿಕ್ಕರ್ ಅವರ ಲೇಖನ 'ಜಾವಾದಲ್ಲಿ ಮಣಿ ಪ್ರವಾಳ'ವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೨ನೇ ಶತಮಾನದಿಂದ ಹೇಗೆ ಜಾವಾದ ಸ್ಥಳೀಯ ಭಾಷೆ 'ಕವಿ'ಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಯಗಳು ರಚಿತವಾಗುತ್ತಿದ್ದುವು ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಂದಸ್ಸನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಲ್ಲದೆ, ಕಾಳಿದಾಸ, ಭಾರವಿಯರ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾವ್ಯಗಳ ಕಥೆಯನ್ನೂ, ಮಹಾಭಾರತದ ಉಪಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಲಂಕಾರ ಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಅಲಂಕಾರಗಳ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳನ್ನೂ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದೆ. ಹಲವಾರು ಯೂರೋಪಿಯನ್ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಲೂಯಿ ಫಿನೋಟಿನ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಪೂರ್ಣವಾದ ಲೇಖನವನ್ನು ನೋಡಿ (I.H.Q. Vol. I. ಪುಟಗಳು ೫೯೯-೬೨೨. On the geography and chronology of Indian civilization in Indo-China) ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಡಚ್ ಮತ್ತು ಫ್ರೆಂಚ್ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಹೆಸರನ್ನು ಆತ ನೀಡುತ್ತಾನೆ (ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವರು ತನ್ನ ಪೂರ್ವಾಧಿಕಾರಿಗಳೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ). ಅವನು ಹೀಗೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾನೆ : 'ಎಲ್ಲ ಮಹಾಪ್ರಾಚ್ಯ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳ ಮೇಲೂ ಭಾರತ ತನ್ನ ಮುದ್ರೆಯನ್ನೊತ್ತಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ರಾಷ್ಟ್ರಗಳು ಭಾರತದಿಂದ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಧಾರ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ಕಲಾ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿವೆ. ಉಳಿದವು ತಾವು ನಾಗರಿಕ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳಾಗಿ ಉಳಿದುಕೊಂಡಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಋಣಿಯಾಗಬೇಕಾಗಿದೆ. ('ಶ್ರೀವಿಜಯ'ಕ್ಕೆ 'Bulletin of the L'ecole de Extreme Orient', (Tome XV. Fasc. 2pp 239ff (Hanoi) ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ಮತ್ತು ಪ್ರೊ. ನೀಲಕಂಠ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಲೇಖನ ಮತ್ತು ಫಿನಟ್ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿರುವ ಜಿ. ಕೋಡೆಯ ಲೇಖನ 'La Royamme de Srivijaya' ನೋಡಿ.)

ಗೋವಿಂದನ ಮಗ ನೀಲಕಂಠ ಚತುರ್ಧರನ 'ಭಾರತ ಭಾವದೀಪ'ವೆಂಬ ಮಹಾಭಾರತದ ಮೇಲಣ ಟೀಕೆ ವಿದ್ವತ್ಪೂರ್ಣವಾದುದು. ಆದಿಪರ್ವದ ಮೊದಲಲ್ಲಿ ಆತನು ಲಕ್ಷ್ಮಣಾರ್ಯನನ್ನೂ ಅನಂತರ ತನ್ನ ಇಬ್ಬರು ಪೂರ್ವಜರಾದ ನಾರಾಯಣ ಮತ್ತು ಧೀರೇಶರನ್ನೂ ಹೊಗಳುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಮತ್ತೆ ಅವರನ್ನು ಸಭಾಪರ್ವದಲ್ಲಿ (೧.೧) ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಹಮೀರಪುರ (ಹಮೀರಪುರದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿರುವವರು) ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಉದ್ಯೋಗಪರ್ವದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಮಣಪಾದಾನುಗ (ಲಕ್ಷ್ಮಣನ ಹೆಜ್ಜೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿರುವವನು) ಎಂದೂ ; ಮತ್ತೆ ವನಪರ್ವದಲ್ಲಿ (೧೨೯.೯) ಆತನು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತರಾದ ಮನೆತನದಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತಿಶಿಖರನಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಣನುಯಾಯಿಗಳು ಆ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಬೇರೆಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ; ಭೀಷ್ಮ ಪರ್ವದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ (ಅಧ್ಯಾಯ ೨೫, ಎಂದರೆ ಭಗವದ್ಗೀತೆ)

ಆತನು ಶ್ರೀಧರ ಹಾಗೂ ಮತ್ತಿತರಿಗೆ 'ಸದ್ಗುರೂನ್' ಎಂದು ತಲೆಬಾಗುತ್ತಾನೆ. ಬಹುಶಃ ಈ ಶ್ರೀಧರನು ಭಾಗವತ ಪುರಾಣದ ಟೀಕಾಕಾರನೆಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ವನಪರ್ವ (ಪು. ೧೩೩.೨೪)ದಲ್ಲಿ ಮಾಧವನ ಐದು ವಿಧದ ವರ್ಷಗಳನ್ನು (ಚಾಂದ್ರ ಸೌರ ಇತ್ಯಾದಿ) ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ. ಬಹುಶಃ ಕಾಲಮಾಧವ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಮಾಧವನೇ ಈತನಿರಬಹುದು. ಭಾರತದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಿಂದ ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ತಾನು ಸಂಪಾದಿಸಿರುವುದಾಗಿ ಈತನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅಡಿಗಡಿಗೆ ಈತನು ಮೇದಿನಿ ಕೋಶವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ (ಉದಾ : ಆದಿ. ೪೨.೧೧, ೧೪೦.೧೨, ೨೧೪.೨, ವನಪರ್ವ ೨೩೬.೧೦). ಯಾದವನನ್ನು ವನಪರ್ವ ೨೬.೩ರಲ್ಲೂ ಉದ್ಯೋಗ ಪರ್ವ ೪೦.೧೬ರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕೋಶವನ್ನೂ ಹಾಗೂ ಅನುಶಾಸನ ೧೬೨.೩೮ರಲ್ಲಿ 'ಚಕ್ರಧರ'ದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕುರಿತು, ಆಶ್ವಮೇಧಿಕ ೨೦.೨ರಲ್ಲಿ 'ಗ್ರಂಥಿಕಾಃ' ಎಂಬುದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕುರಿತು ವಿಶ್ವಲೋಚನನ್ನೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ. ವನಪರ್ವ ೮೨.೩೮ರಲ್ಲಿ ಆತನು 'ವಿಷಮಶ್ಲೋಕವ್ಯಾಖ್ಯಾ' ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಅನೇಕ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕರು ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ ಎಂದಿದ್ದಾನೆ. ವಿರಾಟಪರ್ವ ೨.೯ರಲ್ಲಿ ವಿಷಮ ಶ್ಲೋಕಿಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಲೇಖಕನು ನೀಡಿದ 'ಆರಾಲಿಕ'ದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ. ವನಪರ್ವ ೨೮೪.೨೩ರಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುನಮಿಶ್ರನ 'ಜಾರೂತ್ಯಾನ್' ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ; ಆದಿ ೧೨೦.೧೫ರಲ್ಲಿ ಆತನು ದೇವಬೋಧ ಮತ್ತಿತರರು ಅದನ್ನು ಬೇರೆಯಾಗಿ ಅರ್ಥೈಸಿರುವುದಾಗಿ ಗಮನಿಸುತ್ತಾನೆ. ದ್ರೋಣಪರ್ವ ೧೮೨.೨ರಲ್ಲಿ 'ಮಧುಪರ್ಕಿಕಾಃ' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ದೇವಬೋಧನ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾನೆ. ವನಪರ್ವ ೨೬೩.೮ರಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಸಹಸ್ರನಾಮದ ಮೇಲಣ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ. ಉದ್ಯೋಗ ೪೨.೧ರಲ್ಲಿ ಸನತ್ಕುಜಾತೀಯವನ್ನು ಕುರಿತ ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಅವನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ; ಉದ್ಯೋಗ ೪೩.೪೨ರಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷೇಪಶಾರೀರಕವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ; ಭೀಷ್ಮಪರ್ವ ೩.೧೩ ಮತ್ತು ೩೧ ರಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತ ನರಪತಿವಿಜಯವೆಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ; ಶಾಂತಿ ೩೦೬.೮ರಲ್ಲಿ ಯೋಗವನ್ನು ಕುರಿತ ಯೋಗಚಿಂತಾಮಣಿಯೆಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನೂ ಮತ್ತು ಶಬ್ದದ ೨೪ ಗುಣಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಭೋಜನ ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆಯ ಮೇಲಿನ ಕೃತಿಯನ್ನೂ (ಶಾಂತಿ ೩೨೦.೮೨ರಲ್ಲಿ) ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ. ಖೇಚರಿಮುದ್ರಾ ಕುರಿತ ದತ್ತಾತ್ರೇಯನ ಪದ್ಯವೊಂದನ್ನು (ಆಶ್ವಮೇಧಿಕ ೧೯.೩೨ರಲ್ಲಿ) ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ (ಆದಿ ೨೧೪.೨, ಸಭಾ ೧೬೩ ಗೌಡಪಾಠ) ಮತ್ತು ೨೧.೧೬ (ಗೌಡ ಪಾಠ). ವನಪರ್ವ ೨೩೯.೪

(ಗೌಡಪಾಠ)ಗಳಲ್ಲಿನ ಅನೇಕ ಪಾಠಾಂತರಗಳಂತೆಯೇ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಠಾಂತರಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಚರ್ಚಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ವನಪರ್ವ ೨೬೪.೧೨ರಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪಾಠಾಂತರಗಳನ್ನು ಚರ್ಚಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸಭಾ ೬೧.೯ರಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಸಭಾ ೪೧.೪ರಲ್ಲಿ ('ಷಷ್ಠಿ ವಿಶಾರದಾಃ' ಎಂದು ಬರುವಲ್ಲಿ) ಭಾಗವತ ಪುರಾಣವನ್ನು ಕುರಿತ ಶ್ರೀಧರಸ್ವಾಮಿಯ^೧ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ವೇದಾಂತ-ಕಟಕ' ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅವನು ಬರೆದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ 'ದಹರಾಧಿಕರಣ' (ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ I ೩.೧೪-೨೧)ದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ. ತಾನು ವೇದಾಂತ, ಮಹಾಭಾಷ್ಯ, ವೇದ ಮತ್ತು ಅದರ ಉಪಾಂಗಗಳಾದ ತರ್ಕ, ಶ್ರುತ, ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ಕಲಿಸಿಕೊಟ್ಟಂಥ ಗುರುಗಳನ್ನು (ಒಟ್ಟು ಎಂಟು ಮಂದಿ) ಶಾಂತಿಪರ್ವ ಮತ್ತು ಅನುಶಾಸನಗಳ ಕೊನೆಗಳಲ್ಲಿ ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.^೨

ವನಪರ್ವ ೨೯೧.೨೦ರಲ್ಲಿ, ಜರೂಥದ (ಋಗ್ವೇದ VII.1.7 ಮತ್ತು x.80.30 ರಲ್ಲಿ ಬರುವ) ಮೇಲಿನ ವೇದಭಾಷ್ಯ (ಎಂದರೆ ಸಾಯಣ ಭಾಷ್ಯ)ದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆತನು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಉದ್ಯೋಗ ೧೪೩.೨೫ ರಲ್ಲಿ 'ಏಕಪಕ್ಷಾಕ್ಷಿಚರಣಾಃ' ಎಂಬುದನ್ನು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಭಾಷಾದಲ್ಲಿ 'ಪಾಂಕೋಲಿ' (ಒಂದು ಹಕ್ಕಿ) ಎಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದಿಪರ್ವ ೬೩-೨೦ರಲ್ಲಿ 'ಪಿಟಕೈಃ' ಎಂಬುದನ್ನು 'ಪೇಟ್ಯಾ ಇತಿ ಭಾಷ್ಯಂ' ಎಂಬುದಾಗಿ

^೧ ಚತುಃಷಷ್ಟಿಪು ಕಲಾಸು ವಿಶಾರದಾಃ | ಕಲಾನಾಮಾನಿ ತುಶ್ರೀಮದ್ಭಾಗವತ ದಶಮ ಸ್ಕಂಧ ಟೀಕಾಯಾಂ ಶ್ರೀಧರಸ್ವಾಮಿಭಿರ್ದರ್ಶಿತಾನಿ ; | ಸಭಾ ೬೧.೯ರಲ್ಲಿ ; ಅತ ಏವ ಶ್ರೀ ಮದ್ಭಾಗವತೇಪಿ ಹರಿನಿಂದಾಗ್ರಂಥ ಸ್ತುತಿಪರತ್ವೇನೈವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ ಶ್ರೀಧರಸ್ವಾಮಿಭಿಃ | ಸಭಾ. ೪೧-೧

^೨ ವೇದಾಂತೇ ಲಕ್ಷ್ಮಣಾಯಂ ಕೃತುವಿಧಿವಿವೃತೌ ತೀರ್ಥ-ನಾರಾಯಣಾಯಂತರ್ಕೇ ಧೀರೇಶಮಿಶ್ರಾನ್ ಫಣಿಪತಿಭಣಿತೌ ಪೋಲಂಗಂಗಾಧರಾರ್ಯಮ್ | ವೇದೇ ಸಾಂಗೇ ಪಿತೃವ್ಯಂ ಶಿವಮಧ ಪಿತರಂ ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತ್ಯುಪಾಸ್ತೌ ಶ್ರುತೇ ಚಿಂತಾಮಣಿಂ ಯಃ ಶರಣಮುಪಗತೋ ಭೂಮ್ನಿ ಗೋಪಾಲದೇವಮ್ || (ಶಾಂತಿಪರ್ವದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ) ; ಗೋಪಾಲಂ ಭೂಮ್ನಿ ವೇದೇ ಶಿವಮುಪನಿಷದಿಬ್ರಹ್ಮವಿಲ್ಲಕ್ಷ್ಮಣಾಯಂ ತರ್ಕೇ ಧೀರೇಶಮಿಶ್ರಾನ್ ಫಣಿಪತಿಭಣಿತೌ ಪೋಲಂಗಂಗಾಧರಾರ್ಯಮ್ | ಭಾಟ್ಟೇ ನಾರಾಯಣಂ ಯೋ ಗುರುಮಕೃತ ತತಂ ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತ್ಯು ಪಾಸ್ತೌ ಶ್ರುತೇ ಚಿಂತಾಮಣಿಂ ಚ ವ್ಯಭಜತ ಸ ಮಹಾಭಾರತ ದಾನಧರ್ಮಾನ್ || ತಾತಂ ಎಂಬ ವಾಡಿಕೆಯ ಪದದ ಬದಲು ಛಂದಸ್ಸಿನ ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ ತತಂ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕಠೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಚಿಕೇತನು ತನ್ನ ತಂದೆಯನ್ನು 'ತತ ಕರಮ್ಯಮಾಂ ದಾಸ್ಯಸಿ' ಎಂದು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ (I. ೪). ಋಗ್ವೇದ IX ೧೧೨.೩ (ಕಾರುಹಂ ತತೋ ಭಿಪಗುಪಲಪ್ರಕ್ಷಿಣೇ ನನಾ),

ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದು ಮರಾಠಿ 'ಪೇಟಿ' ಇಲ್ಲವೆ 'ಪೇಟಿ'. ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಹಾಗೂ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸಂಪ್ರದಾಯದಂತೆ ವರ್ಷದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಹೊಸ ವರ್ಷದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಬಿದಿರಿನ ಕೋಲನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸಭಾ ೨೧.೨೦ ರಲ್ಲಿ 'ಶೃಂಗ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು 'ಮನುರಾ' ಎಂಬುದಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಪದ ಈಗಿನ ಮರಾಠಿಯ 'ಮನೊರಾ'. ಶಾಂತಿ ೮೨.೩೫ರಲ್ಲಿ 'ಗೋಮಿನಃ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು 'ಚಾರಣಸ್' ಎಂಬುದಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದೂ ಮರಾಠಿ ಪದ. ವನ ೯೩.೨೨ ರಲ್ಲಿ ಅವನು 'ಕರಿನಾನಾಂ' ಎಂಬುದನ್ನು 'ಕರಿ ಇತಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ' ಎಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರೀಯನಾಗಿದ್ದರೂ ಯವನ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಅರಿತಿದ್ದನು. ಸಭಾ ೪.೨ರಲ್ಲಿ ಆತನು 'ಜೀವಂತೀ' ಎಂಬುದು ಯವನ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ 'ವಿರಿಜಿ' ಎಂಬುದಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಮೇದಿನೀಕೋಶ ಮತ್ತು ಕಾಲಮಾಧವಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದರಿಂದ ಆತನು ನಿಸ್ಸಂದೇಹವಾಗಿಯೂ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದೀಚಿನವನು. 'Indian Culture' (ಸಂ. I ಪು. ೨೦೬-೧೦)ನಲ್ಲಿ ೧೩ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸಿದ್ದ ವಾರೆಂದ್ರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದ ಅರ್ಜುನಮಿಶ್ರನೆಂಬುವನು ನೀಲಕಂಠನಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮನಾದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಭಂಡಾರ್ಕರ್ ಪ್ರಾಚ್ಯವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆ (ಪೂನಾ)ಯಲ್ಲಿರುವ ಹಸ್ತಪ್ರತಿ ವಿಮಲಶ್ಲೋಕಿ ಅಥವಾ ದುರ್ಗತಾರ್ಥ ಪ್ರಕಾಶಿನಿ ಎಂಬ ಮಹಾಭಾರತದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ವಿಮಲಬೋಧನು ಬರೆದನು. ನೋಡಿ ; BORI ಬೆಳ್ಳಿಹಬ್ಬದ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿನ ಗೋಡೆಯವರ ಲೇಖನ. ಪುಟ. ೧೪೬. ವರದ, ಯಾಜ್ಞನಾರಾಯಣ ಮತ್ತು ಆನಂದಪೂರ್ಣ (ಸು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೩೫೦) ಮೊದಲಾದ ಮಹಾಭಾರತದ ಹಲವಾರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರ ಬಗ್ಗೆ (Kane Festschrift ಪು. ೩೫೧-೫೫ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ) ಡಾ. ರಾಘವನ್ನರ ಲೇಖನ ನೋಡಿ. ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಭಾಗಗಳು ಹಸ್ತಪ್ರತಿ ಸಂಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕುತ್ತವೆ.

ಈಗಿನ ಮಹಾಭಾರತವು ಮಹಾಭಾರತ ಯುದ್ಧಕ್ಕೂ ತನಗೂ ಕೇವಲ ಎರಡು ತಲೆಮಾರುಗಳಷ್ಟು ಅಂತರವಿರುವುದಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅದು ಅರ್ಜುನನ ಮರಿಮಗನಾದ ಜನಮೇಜಯನಿಗೆ ವೈಶಂಪಾಯನನಿಂದ ನಿರೂಪಿತವಾಯಿತು. ಹಿಸ್ಪರಿ ಆಫ್ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದ ೩ನೇ ಸಂಪುಟದ ೮೯೬-೯೨೩ನೆ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಿಯುಗ ಆರಂಭ ಮತ್ತು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿನ ಖಗೋಳ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪ್ರಕರಣಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ವಿವರವಾಗಿ ಚರ್ಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಹಿಸ್ಪರಿ ಆಫ್ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದ ಮೂರನೆ ಸಂಪುಟದಲ್ಲೂ (ಪು. ೮೯೫-

೯೨೩) ಮತ್ತು ಐದನೆ ಸಂಪುಟದಲ್ಲೂ (ಪು.೮೪೯) ಪ್ರಸ್ತುತ ಲೇಖಕ ಮಹಾಭಾರತದ ಕಾಲವನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದ ಮೂರುಕಾಲಗಳನ್ನು ಮುಂದಿಡಲಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೩೧೦೧ (ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಕಾಲ); (೨) ಬೃಹತ್ ಸಂಹಿತಾ ಮತ್ತು ರಾಜತರಂಗಿಣಿಯ ಕಾಲ (ಸು. ೬೫೩ ಕಲಿಯುಗ); (೩) ವಾಯುಮತ್ಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಮತ್ತು ಭಾಗವತ ಪುರಾಣಗಳ ಕಾಲ. ಪರೀಕ್ಷಿತನ ಜನನದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಪಾಂಡವರಲ್ಲೇ ಅತ್ಯಂತ ವೀರನಾದ ಅರ್ಜುನನ ಮೊಮ್ಮಗ ನಂದನನ ಸಿಂಹಾಸನಾರೋಹಣದವರೆಗೆ ೧೫೦೦ ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಯಿದೆ. (ಆ ಪುರಾಣಗಳ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕುವ ಅನೇಕ ಪಾಠಾಂತರಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ೧೦೫೦ ಅಥವಾ ೧೦೧೫ ವರ್ಷಗಳು). ಯುದ್ಧಾನಂತರ ಅನತಿಕಾಲದಲ್ಲೇ ಮಹಾಭಾರತ ರಚಿತವಾಯಿತು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಬಹುಮಂದಿ ವಿದ್ವಾಂಸರು ತಳ್ಳಿಹಾಕುತ್ತಾರೆ. ಸೂರ್ಯನು ಉತ್ತರಾಯಣಕ್ಕೆ ಬರುವವರೆಗೂ ಗಾಯಗೊಂಡು ಮರಣಶಯ್ಯೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದ ಭೀಷ್ಮನು ಹೇಳಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾದ ಶಾಂತಿ ಮತ್ತು ಅನುಶಾಸನ ಪರ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಇಪ್ಪತ್ತು ಸಹಸ್ರಕ್ಕೂ ಮಿಕ್ಕ ಶ್ಲೋಕಗಳ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆಯೂ ಹೀಗೆಯೇ. ಯಾವ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಆಗಲಿ ಅದು ಯೋಗ್ಯವೆಂದು ಕಂಡುಬಂದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಮಹಾಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವದಕ್ಕೆ ಇಂಥದು ಒಂದು ಅನುಕೂಲಕರ ಛೇದ ಪ್ರಸಂಗ. ಪರ್ವ ಸಂಗ್ರಹ ಪರ್ವ (ಆದಿ. ೨.೩೨೫-೩೩೧)ದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿಪರ್ವದಲ್ಲಿ ೩೨೯ ಅಧ್ಯಾಯ ಮತ್ತು ೧೪೨೩೨ ಶ್ಲೋಕಗಳಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದಿ. ೨.೩೩೧-೩೩೮ರಲ್ಲಿ ಅನುಶಾಸನ ಪರ್ವದಲ್ಲಿ ೧೪೬ ಅಧ್ಯಾಯಗಳು ಮತ್ತು ೮೦೦೦ ಶ್ಲೋಕಗಳಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ರಶಾಲಾ ಆವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿಪರ್ವದ ೩೬೫ ಅಧ್ಯಾಯಗಳೂ, ಅನುಶಾಸನಪರ್ವದಲ್ಲಿ ೧೬೮ ಅಧ್ಯಾಯಗಳೂ ಇವೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಎರಡು ಪರ್ವಗಳಲ್ಲಿನ ಅಧ್ಯಾಯಗಳು (ಪ್ರಸ್ತುತ ಗ್ರಂಥ) ಆದಿಪರ್ವದ ೭ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಮೀರುತ್ತವೆ. ಅನೇಕ ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ ಆನಂತರದ ಪರಿಷ್ಕರಣಕಾರರು ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯುಂಟು. ಶಾಂತಿಪರ್ವದ ದೀರ್ಘ ಅಧ್ಯಾಯ (೧೩೮)ದಲ್ಲಿ ೨೨೧ ಶ್ಲೋಕಗಳಿವೆ. ಅನಂತರ ೨೦೮ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ೨೮೪ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಶಾಂತಿಪರ್ವದ ಅತ್ಯಂತ ಸಣ್ಣ ಅಧ್ಯಾಯ ೩೬೩ (ಕೇವಲ ಆರು ಶ್ಲೋಕಗಳು) ೩೫೩ ಮತ್ತು ೩೬೫ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಒಂಬತ್ತು ಶ್ಲೋಕಗಳು. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ (ಉದಾ : ೧೨೯, ೧೩೬, ೩೦೪, ೩೫೨) ಕೇವಲ ಹನ್ನೊಂದು ಶ್ಲೋಕಗಳು. ೧೯೨, ೩೩೮ ; ೩೪೨ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಶ್ಲೋಕಗಳೂ ಸುದೀರ್ಘವಾದ

ಗದ್ಯಭಾಗಗಳನ್ನು ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದೇ ಆದಲ್ಲಿ (ಅವುಗಳನ್ನು ಪದ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಸಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲೂ ೩೨ ಅಕ್ಷರಗಳಿವೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಲೆಕ್ಕ ಹಾಕಿದಲ್ಲಿ) ಶ್ಲೋಕಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೊಂದು ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ೧೮ ಪರ್ವಗಳ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಗೂ, ಒಟ್ಟು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿಗೂ ಸಿ.ವಿ. ವೈದ್ಯ ಅವರ 'Mahabharata : a criticism' ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಭಾಗ ನೋಡಿ. ಪರ್ವ ಸಂಗ್ರಹ ಪರ್ವ ಮತ್ತು ಬೊಂಬಾಯಿ ಮುದ್ರಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾದ ಖಿಲ ಹರಿವಂಶದ ಬಗೆಗೂ ನೋಡಿ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ೯೬೮೩೬ ಮತ್ತು ೯೫೮೨೬ ಶ್ಲೋಕಗಳಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲೂ (ಕೋಹ್ ಶಾಸನ, ಕ್ರಿ.ಶ. ೫೩೩) ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಶ್ಲೋಕಗಳಿವೆ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿರುವುದು ಕೇವಲ ಊಹೆ ಮಾತ್ರ ; ಪರ್ವ ಸಂಗ್ರಹ ಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿರುವ ಸಂಖ್ಯೆಗಳ ವಿಮರ್ಶೆಗೆ ABORI ನ ಬೆಳ್ಳಿಸಂಚಿಕೆ (೧೯೪೩)ಯ ೫೪೯-೫೮೧ನೇ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿರುವ ಡಾ. ಸುಕ್ತಂಕರ್ ಅವರ ಲೇಖನವನ್ನು ನೋಡಿ.

ಮಹಾಭಾರತವು ಕಥೆಗಳನ್ನು ಪುನರಾವರ್ತನೆ ಮಾಡುವುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ಒಂದೊಂದೇ ಶ್ಲೋಕವನ್ನೂ ಪುನರಾವರ್ತಿಸುತ್ತದೆ. ಉದಾ. ಶಾಂತಿ, ಅಧ್ಯಾಯ ೨೩೧.೩೧ ಗೀತೆಯನ್ನು ೮.೧೭ ಪುನರಾವರ್ತಿಸುತ್ತದೆ (ಸಹಸ್ರಯುಗ). ಅಧ್ಯಾಯ ೨೫೧.೯ ಶ್ಲೋಕವೂ ಗೀತೆಯಂತೆಯೇ (II. ೭೦, ಆಸೂರ್ಯಮಾಣಂ). ಅಧ್ಯಾಯ ೩೧೨.೧೪ (ಸರ್ವತಃ ಪಾಣೇ) ಶ್ಲೋಕವೂ ಗೀತೆಯ ೧೩.೧೩ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದಂತೆಯೇ; ವನಪರ್ವ ೧೮೯.೨೭ (ಯದಾ ಯದಾ ಚ ಧರ್ಮಸ್ಯ) ಶ್ಲೋಕವೂ ಕೂಡ ಗೀತೆಯ IV. ೭ನೆಯ ಶ್ಲೋಕವೇ.

ಎರಡು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ರಾಜರ ವಂಶಾವಳಿಗಳು ಅಡಿಗಡಿಗೆ ಬರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಸಮನ್ವಯಗೊಳಿಸುವುದಂತೂ ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಸರಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ನೀಡಬಹುದು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಮೊದಲು (I. ೩೨) ವಿರಾಜನನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೆಂತಲೂ, ಆತನು ತನ್ನನ್ನು (ಮನು) ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೆಂದೂ ಮನುಸ್ಮೃತಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆತನು ಮಹಾಋಷಿಗಳನ್ನು (ಮರೀಚಿ, ಅತ್ರಿ, ಆಂಗಿರಸ, ಪುಲಹ, ಪುಲಸ್ತ್ಯ, ಕೃತು, ಪ್ರಚೇತಸ್, ವಸಿಷ್ಠ, ಭೃಗು ಮತ್ತು ನಾರದ) ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು (I. ೩೫). ಅವರು ಸಪ್ತಮನುಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದರು (I. ೩೬). ಅವರಿಂದ ಪ್ರಪಂಚ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತು. ನಾವು ಮಹಾಭಾರತದತ್ತ ದೃಷ್ಟಿ ಹರಿಸಿದರೆ, ಅನುಶಾಸನವು (ಅಧ್ಯಾಯ ೨.೫) ಮನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮಗ ಇಕ್ಷ್ವಾಕು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈತನಿಗೆ ನೂರುಮಂದಿ ಮಕ್ಕಳಿದ್ದು ಅವರ ಪೈಕಿ ದಶಾಸ್ವನು ಹತ್ತನೆಯವನು. ಆದರೆ ವನಪರ್ವ (ಅಧ್ಯಾಯ ೨೦೧-೨೦೨) ಇಕ್ಷ್ವಾಕುವಿನ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಈತನ ಮಗ ಶಶಾದ (ಅಯೋಧ್ಯೆಯನ್ನು

ಆಳಿದವನು), ಈತನ ಮಗ ಕಕುಸ್ಥ, ಇವನ ಮಗ ಅನೇನಸ, ಈತನ ಮಗ ಪೃಥು, ಇವನ ಮಗ ವಿಶ್ವಗಪ್ತ, ಈತನ ಮಗ ಅದ್ರಿ, ಈತನ ಮಗ ಯುವನಾಶ್ವ, ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಶ್ವಮೇಧಿಕ ಪರ್ವ (ಅಧ್ಯಾಯ ೪)ದಲ್ಲಿ ವಂಶಾವಳಿಯು (ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ) ಮನು-ಮಗ ಪ್ರಸಂಧಿ-ಮಗ ಕ್ಷುಪ-ಮಗ ಇಕ್ಷ್ವಾಕು (ಅಧ್ಯಾಯ ೪. ೩-೧೪). ಈಗ ನಾವು ರಾಮಾಯಣದ ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡದ ೧೧೦ನೆ ಅಧ್ಯಾಯದತ್ತ ದೃಷ್ಟಿಹರಿಸಿದರೆ ಅದು ಈ ಕೆಳಕಂಡ ಸುದೀರ್ಘ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ: ಬ್ರಹ್ಮ-ಮರೀಚಿ-ಕಾಶ್ಯಪ-ವಿವಸ್ವತ್-ಮನು ವೈವಸ್ವತ ಪ್ರಜಾಪತಿ-ಇಕ್ಷ್ವಾಕು (ಅಯೋಧ್ಯೆಯ ಮೊದಲ ದೊರೆ) ಕುಕ್ಷಿ-ವಿಕುಕ್ಷಿ-ಬಾಣ ಅನರಣ್ಯ-ಪೃಥು-ತ್ರಿಶಂಕು-ಧುಂದುಮಾರ-ಯುವನಾಶ್ವ-ಮಾಂಧಾತ್ಯ -ಸುಸಂಧಿ-ಧುವಸಂಧಿ-ಭರತ-ಅಸಿತ-ಸಾಗರ-ಅಸಮಂಜ-ಅಂಶುಮಾನ್-ದಿಲೀಪ-ಭಗೀರಥ-ಕಕುಸ್ಥ-ರಘು-ಪ್ರವೃದ್ಧ-ಕಲ್ಮಾಷ-ಪಾದ-ಶಂಖನ-ಸುದರ್ಶನ-ಅಗ್ನಿವರ್ಣ-ಶೀಘ್ರಗ-ಮರು-ಪ್ರಶುಶ್ರುವ-ಅಂಬರೀಷ-ನಹುಷ-ನಾಭಾಗ-ಅಜ-ದಶರಥ-ರಾಮ. ಈ ವಂಶಾವಳಿಗೂ ಮನುಸ್ಮೃತಿ (I. ೩೪-೩೫)ಯಲ್ಲಿರುವ ವಂಶಾವಳಿಗೂ ವಿರೋಧವಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಮರೀಚಿಯು ಮನುವಿನ ಹತ್ತು ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು. ಈಗ ನಾವು ರಘುವಂಶವನ್ನು ನೋಡೋಣ. ಅಲ್ಲಿ (I. ೧೧-೧೨ರಲ್ಲಿ) ವೈವಸ್ವತ ಮನು ಮೊದಲನೆ ರಾಜ, ಆತನ ಸಂತತಿಯಲ್ಲಿ ದಿಲೀಪ ಮಹಾರಾಜ. ಆತನ ಮಗ ರಘು, ಆತನ ಮಗ ಅಜ, ಆತನ ಮಗ ದಶರಥನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ದಿಲೀಪ ಮತ್ತು ರಘುವಿನ ನಡುವೆ ಇಬ್ಬರು ರಾಜರು ಬಂದು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ರಘು ಮತ್ತು ಅಜರ ನಡುವೆ ಹತ್ತು ಮಂದಿ ರಾಜರ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡದ ವಂಶಾವಳಿ ವಾಗಾಡಂಬರದಿಂದ ಕೂಡಿರಬೇಕು ಇಲ್ಲವೆ ಕೊನೆಯ ಪಕ್ಷ ದಿಲೀಪನಿಂದ ಕೆಳಗಿನ ಸಂತತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಕಾಳಿದಾಸನಿಗೆ ಪರಿಚಯವಿಲ್ಲದೇ ಹೋಗಿರಬಹುದು. ರಾಮನ ಪೂರ್ವಿಕನಾದ ಸಗರನ ಕಥೆ ಕಾಳಿದಾಸನಿಗೆ ಗೊತ್ತಿತ್ತು ಎಂಬುದು ರಘುವಂಶದಿಂದಲೇ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಆತನ ಅಶ್ವಮೇಧ ಕುಮರೆಯನ್ನು ಭೂತಳಕ್ಕೆ ಕೊಂಡೊಯ್ದದ್ದೂ, ಅದನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವ ಸಲುವಾಗಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಗೆದದ್ದೂ, ಸಮುದ್ರ ಗಂಗೆಯಿಂದ ತುಂಬಿದ್ದೂ (ರಘು. XIII.31) ಕಾಳಿದಾಸನಿಗೆ ಗೊತ್ತಿತ್ತು. ಶಿವನ ಜಟಿಯಿಂದ ಗಂಗೆಯನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತಂದ ಭಗೀರಥನ ಕಥೆಯೂ ಅವನಿಗೆ ತಿಳಿದಿತ್ತು (ರಘು IV. ೩೨). ಕಕುಸ್ಥನು ಇಕ್ಷ್ವಾಕು ವಂಶದವನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ (ರಘು VI. ೭೧). ರಾಮನ ಕುಟುಂಬದ ವೈಭವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಸುದೀರ್ಘ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನೇ ತಯಾರಿಸಿರುವ ಸಂಭಾವ್ಯತೆಯಿಲ್ಲದಿಲ್ಲ. ಕಾಳಿದಾಸನು ಅದನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಿದ್ಧನಿರಲಿಲ್ಲ. ಹರ್ಷ ಚರಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬಾಣನು (ನನ್ನ ಮುದ್ರಣದ

೭ನೇ ಉಚ್ಚಾರಿಸಿದ ೩೮ನೆಯ ಪುಟ) ರಘು ದಿಲೀಪನ ಮಗನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಈ ಎರಡು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು ಆನಂತರ ಬಂದ ಲೇಖಕರಿಗೆ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅನೇಕ ಕಥೆಗಳು ಮತ್ತು ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲು ಸ್ಫೂರ್ತಿ ನೀಡಿದವು. ನಾಟಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಿಚ್ಛಿಸುವವರು ಕಥಾವಸ್ತುಗಳಿಗಾಗಿ ರಾಮಾಯಣ ಮತ್ತು ಬೃಹತ್ಕಥೆಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಬೇಕೆಂದು ದಶರೂಪಕವು^೧ ಶಿಫಾರಸು ಮಾಡುತ್ತದೆ. 'Some Old Rama Plays' ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಡಾ. ವಿ. ರಾಘವನ್ ಅವರು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ (ಅಣ್ಣಾಮಲೈ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ೧೯೬೧).

ಮಹಾಭಾರತ ಮತ್ತು ರಾಮಾಯಣಗಳ ಮುಖ್ಯ ಕಥೆ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರಕಾರನಿಗೆ ತಿಳಿದಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಕೌಟಿಲ್ಯನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ I. ೬೮ (ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ)ದಲ್ಲಿ ರಾವಣನು ಅಹಂಕಾರದಿಂದ ಮತ್ತೊಬ್ಬನ ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ಹಿಂದಿರುಗಿಸದಿದ್ದರಿಂದ ನಾಶವಾದನೆಂದು ಮತ್ತು ದುರ್ಯೋಧನನು ಅಹಂಕಾರದಿಂದ ರಾಜ್ಯದ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವನ್ನು ಕೊಡಲೊಪ್ಪದೆ ನಾಶವಾದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ viii. 3. 41-43 ರಲ್ಲಿ ಜಯತೇನ ಮತ್ತು ದುರ್ಯೋಧನರು ಜೂಜಿನಲ್ಲಿ ನೈಪುಣ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರಿಂದ ಗೆದ್ದರೆಂದೂ, ನಳ ಮತ್ತು ಯುಧಿಷ್ಠಿರರು ಜೂಜಿನಲ್ಲಿ ಸೋತರೆಂದೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ನಳನ ವಿರೋಧಿ ಪುಷ್ಕರನೆಂದು (ಜಯತೇನನಲ್ಲ) ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಮಹಾಭಾರತ ಮತ್ತು ರಾಮಾಯಣಗಳಂಥ ಸಾಹಿತ್ಯಕೃತಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರವು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜನರಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಕಥೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಅಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಡಲು ಆಧಾರವಿಲ್ಲ.

ಮಹಾಭಾರತವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ವೈಷ್ಣವ ಕೃತಿ. ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಐದು ಅನರ್ಘ್ಯರತ್ನಗಳ ಪೈಕಿ ಎರಡನ್ನು ಇದು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅವೇ ಗೀತೆ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಹಸ್ರನಾಮಗಳು (ಅನುಶಾಸನಪರ್ವದಲ್ಲಿ ೧೪೯. ೧೪-೧೨೦).

ಆದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ ೧೧ ಮತ್ತು ಆನಂತರದ ಶತಮಾನಗಳ ಕೆಲವು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ದಕ್ಷಿಣಭಾರತೀಯ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ತನ್ನ ಮತದ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಇದು ಅಷ್ಟೊಂದು ಆಮೂಲಾಗ್ರವಾಗಿಲ್ಲ. ಅನುಶಾಸನದಲ್ಲಿ (೧೭. ೩೧-೧೫೩) ಶಿವನ ೧೦೦೮

^೧ ಇತ್ಯಾದ್ಯಶೇಷಮಹ ವಸ್ತುವಿಭೇದಜಾತಂ ರಾಮಾಯಣಾದಿ ಚ ವಿಭಾವ್ಯ ಬೃಹತ್ಕಥಾಂಚ | ಆಸೂತ್ರಯೇತದನುನೇತೃರಸಾನುಗುಣ್ಯಾಚ್ಚಿತ್ತಾಂ ಕಥಾಮುಚಿತ ಚಾರುವಚಿಃ ಪ್ರಪಂಚೈಃ | ದಶರೂಪಕ. I. ೬೭.

ನಾಮಗಳೂ ಇವೆ. ವನಪರ್ವ ಮತ್ತು ಶಾಂತಿಪರ್ವಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಇವರ ಅನನ್ಯತೆಯನ್ನು ಒತ್ತಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ^೧ ದ್ರೋಣಪರ್ವ ೮೦. ೩೯-೪೮ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸೌಪ್ತಿಕಪರ್ವ ೧೭ ರಲ್ಲಿ (ಈ ಕೊನೆಯದರಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣನಿಂದ) ಶಿವನನ್ನು ಕುರಿತ ಅದ್ಭುತ ಪ್ರಶಂಸೆಗಳಿವೆ. ಅನುಶಾಸನ. (೧೬-೮)ದಲ್ಲಿ ಶಿವನನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕೃಷ್ಣನು ತೀರಿಹೋದಮೇಲೆ ಅರ್ಜುನನೊಬ್ಬನೇ ತನ್ನ ಹೆಂಡದಿರನ್ನು ಮತ್ತು ಯಾದವ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಪಾಂಡವ ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಕರೆತರಲು ದ್ವಾರಕೆಗೆ ಹೋದನೆಂದೂ, ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಆಭೀರರು ಅರ್ಜುನನ ಮೇಲೆ ಆಕ್ರಮಣ ನಡೆಸಿ ಆಭೀರರು ಬಲಾತ್ಕಾರವಾಗಿ ಅನೇಕ ಮಂದಿ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಹೋದರೆಂದೂ ಅವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮಂದಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಸ್ವಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಅವರೊಡನೆ ಹೋದರೆಂದೂ ಮೌಸಲಪರ್ವವು (ಅಧ್ಯಾಯ ೭) ನಿರೂಪಿಸುತ್ತದೆ.^೨ ಶಲ್ಯಪರ್ವದಲ್ಲಿ (೬೧.೨೮) ಭೀಮನಿಂದ ಗದಾಪ್ರಹಾರಗೊಂಡು ತೊಡೆಮುರಿಸಿಕೊಂಡು ನರಳುತ್ತಿರುವ ದುರ್ಯೋಧನನು ಭೀಷ್ಮನ ಎದುರಿಗೆ ಶಿಖಂಡಿಯನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದಕ್ಕಾಗಿ, ಅಶ್ವತ್ಥಾಮನು ಮೃತಪಟ್ಟನೆಂದು ಯುಧಿಷ್ಠಿರನ ಬಾಯಲ್ಲಿ ಸುಳ್ಳುಡಿಸಿದಕ್ಕಾಗಿ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಭೀಮಾರಿ ಮಾಡಿದನು.^೩ ಅನಂತರ ವಾಸುದೇವನು ದುರ್ಯೋಧನನ ದುಷ್ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದನು (ಶ್ಲೋಕಗಳು ೪೨-೪೭). ಅಂದರೆ ಪಿತ್ರಾರ್ಜಿತ ಆಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಂಡವರಿಗೆ ಪಾಲುವುದಿರುವುದು, ಭೀಮನಿಗೆ

^೧ ಶಿವಾಯ ವಿಷ್ಣು ರೂಪಾಯ ವಿಷ್ಣವೇ ಶಿವರೂಪಿಣೇ | ದಕ್ಷಯಜ್ಞ ವಿನಾಶಾಯ ಹರಿರುದ್ರಾಯವೈನಮಃ || ವನಪರ್ವ ೩೯. ೭೬-೭೭ ; ಅಲ್ಲದೆ ನೋಡಿ. ಶಾಂತಿ. ೩೪೨. ೩೩ ಯಸ್ತಾಂ ವೇತ್ತಿ ಸ ಮಾಂ ವೇತ್ತಿ ಯಸ್ತಾಮನು ಸಮಾಮನು | ನಾವಯೋರಂತರಂ ಕಿಂಚಿನ್ನಾತೇ ಭೂದ್ಬುದ್ಧಿರನ್ಯಥಾ | ನಿಷ್ಕಲಂ ಸಕಲಂ ಕೃತ್ಯನಿರ್ಗುಣಂ ಗುಣ ಗೋಚರಮ್ | ಯೋಗಿನಾಂ ಪರಮಾನಂದಮಕ್ಷರಂ ಮೋಕ್ಷ ಸಂಜ್ಞಿತಮ್ || ಅನುಶಾಸನ ೧೬.೮ ಹೋಲಿಸಿ. ನಿಷ್ಕಲಂ ನಿಷ್ಕ್ರಿಯಂ ಶಾಂತಂ ನಿರವದ್ಯಂ ನಿರಂಜನಂ || ಅಮೃತಸ್ಯ ಪರಂ ಸೇತುಂ ದಗ್ಧೇಂಧನ ಮಿವಾನಲಮ್ || ಶ್ಲೋಕಾಶ್ಚ vi-19 ಜ್ಞಾನಪ್ರಸಾದೇನ ವಿಶುದ್ಧ ಸತ್ಯಸ್ತತಸ್ತುತಂ ಪಶ್ಯತೇ ನಿಷ್ಕಲಂ ಧ್ಯಾಯಮಾನಃ || ಮುಂಡಕೋಪ. III 1.8.

^೨ ಮಿಷತಾಂ ಸರ್ವಯೋಧಾನಾಂ ಸಮಸ್ಯಾಃ ಪ್ರಮದೋತ್ತಮಾಃ | ಸಮಂತತೋಽವ ಕೃಷ್ಯಂತ ಕಾಮಾಚ್ಛಾನ್ಯಾಃ ಪ್ರವವ್ರಜುಃ || ಮೌಸಲ. ೭.೩೯

^೩ ದುರ್ಯೋಧನೋ ವಾಸುದೇವಂ ವಾಗ್ಧಿರುಗ್ರಾಭಿರಾರ್ಧಯತ್ | ಕಂಸದಾಸಸ್ಯ ದಾಯಾದ ನತೇಲಜ್ಜಾಸ್ತ್ಯನೇನ ವೈ || ಅಧರ್ಮೇಣ ಗದಾಯುದ್ಧೇ ಯದಹಂ ವಿನಿಪಾತಿತಃ | ಊರೂ ಭಿಂದೀತಿ ಭೀಮಸ್ಯ ಸ್ತುತಿಂ ಮಿಥ್ಯಾಪ್ರಯಚ್ಛತಾ | ...ಶಿಖಂಡಿನಂ ಪುರಸ್ಕೃತ್ಯ ಘಾತಿತಸ್ಯೇ ಪಿತಾಮಹಃ | ಅಶ್ವತ್ಥಾಮ್ ; ಸನಾಮಾನಂ ಹತ್ವಾನಾಗಂ ಸುದುರ್ಮತೆ || ಆಚಾರ್ಯೋನ್ಯಾಸಿತಃ ಶಾಸ್ತ್ರಂ | ಶಲ್ಯಪರ್ವ ೬೧-೨೭-೩೨.

ವಿಷಪ್ರಾಶನ, 'ಜಠುಗೃಹ'ದಲ್ಲಿ ತಾಯಿಯೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಪಾಂಡವರನ್ನು ಸುಡಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ್ದು, ದ್ರೌಪದಿ ಬಹಿಷ್ಕಾರಾದಾಗಲೂ ಅವಳನ್ನು ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಸಭೆಗೆ ಎಳೆದುತಂದದ್ದು, ದುರ್ಯೋಧನನ ಅನೇಕಮಂದಿ ಸೈನಿಕರು ಬಾಲಕ ಅಭಿಮನ್ಯುವನ್ನು ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದ್ದು ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ದುಷ್ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ಅವನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲಾಯಿತೆಂದು ವಾಸುದೇವನು ತಿಳಿಸಿದನು. ದೇವತೆಗಳು ದುರ್ಯೋಧನನ ಮೇಲೆ ಪುಷ್ಪವೃಷ್ಟಿ ಕರೆದರೆಂದೂ, ಗಾಂಧರ್ವರು ಸಂಗೀತ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ಬಾರಿಸಿದರೆಂದು ಗ್ರಂಥ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ (ಶ್ಲೋಕಗಳು ೫೫-೫೮). ಮಹಾಕಾವ್ಯವು ಆಮೂಲಾಗ್ರವಾಗಿ ವೈಷ್ಣವ ಕೃತಿಯಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಬಹುಶಃ ಅದು ಈ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.

ಕೌಟಿಲ್ಯನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ, ಮಹಾಭಾರತ, ಮನು, ಮಹಾಭಾಷ್ಯ ಮತ್ತು ರಾಮಾಯಣಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಬದಲಾವಣೆ ಹೊಂದಿರುವಂತಹ, ಎರಡು ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾನವಾಗಿರುವಂತಹ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನೀಡಲಾಗಿದೆ.^೪ ಇನ್ನು ಕೆಲವನ್ನು ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದ ಇತಿಹಾಸದ ಮೊದಲನೆ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ (ಪುಟಗಳು ೩೮೫-೬) ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.

- ^೪ (೧) ನಾಸ್ಯ ಗೃಹ್ಯಂ-ಕೌ I. 15.60, ಮನು vii. 105, ಶಾಂತಿ ೧೪೦. ೨೪
 (೨) ನಿತ್ಯಮುದ್ಯತದಂಡಃ ಸ್ಯಾತ್-ಇತ್ಯಾಚಾರ್ಯಃ | ಕೌ. I ೪. ೫-೬, ಮನು VII. 102-3 ಆದಿ ೧೪೦. ೬-೭, ಶಾಂತಿ ೧೪೦.೭-೮.
 (೩) ಮಾತ್ಸ್ಯನ್ಯಾಯಃ ಕೌ. I. ೪. ೧೩, I. ೧೩. ೫, ಶಾಂತಿ ೧೫. ೩೦, ೬೭. ೧೬, ಮನು vii. ೨೦.
 (೪) ಸಂವತ್ಸರೇಣ ಪತತಿ-ಮನು xI. ೧೮೦, ಶಾಂತಿ ೧೬೫. ೩೭.
 (೫) ಏಕಂ ಹನ್ಯಾನ್ ವಾ ಇನ್ಯಾದಿಪುಃ ಕ್ಷಿಪ್ತೋ ಧನುಷ್ಯತಾ | ಪ್ರಾಜ್ಞೇನ ತು ಮತಿಃ ಕ್ಷಿಪ್ತಾ ಹನ್ಯಾದ್ಭಃ ತಾ ನಪಿ || ಕೌ. x. ೬.೫೧, ಉದ್ಯೋಗ. ೩೩. ೪೩.
 (೬) ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಹಿ ಸ ಪ್ರಣಮತಿ ಯೋ ಬಲೀಯಸೋ ನಮತೀತಿ ಭಾರದ್ವಾಜಃ | ಕೌ. xii. ೧-೨ ; ಉದ್ಯೋಗ ೩೪. ೩೭ ಮತ್ತು ಶಾಂತಿ. ೬೭. ೧೧ (ಇಂದ್ರಾಯ ಸ ಪ್ರಣಮತೆ ನಮತೆ ಯೋ ಬಲೀಯಸೆ ||).
 (೭) ಕಲ್ಯಾಣೇ ಬತ ಗಾರ್ಥೇಯಂ ಲೌಕಿಕೇ ಪ್ರತಿಭಾತಿ ಮಿ| ಏತಿ ಜೀವಂತಮಾನಂದೋ ನರಂ ವರ್ಷಶತಾದಪಿ || ಸುಂದರಕಾಂಡ ೩೪. ೬, ಯುದ್ಧಕಾಂಡ ೧೨೯. ೨ (ಗೋರೇಷಿಯೋ ಮುದ್ರಣ. ೧೨೬. ೨) ; ಪಾಣಿನಿ I. ೩.೧೨ (ಕೀಲ್‌ಹಾರ್ನ್ ಸಂ. II. ಪು. ೫೯) ಮಹಾಭಾಷ್ಯವು ಏತಿಜೀವಂತಮಾನಂದಃ ಎಂಬ ಭಾಗವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.

ರಾಮಾಯಣ

ಐದು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ (ಮೊದಲ ಸಂಪುಟ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೪೩ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ೧೪೩ ಪುಟಗಳ ಸುದೀರ್ಘ ಮುನ್ನುಡಿಯಿದ್ದು ಉತ್ತರ ಕಾಂಡವನ್ನು ಕೈಬಿಡಲಾಗಿದೆ.) ರಾಮಾಯಣದ ಪಾಠವನ್ನೂ, ಭಾಷಾಂತರಗಳ, ಮುನ್ನುಡಿಗಳ ಮತ್ತು ಪದಸೂಚಿಗಳ ಇನ್ನೆದು ಸಂಪುಟಗಳನ್ನೂ ಇಟಲಿಯ ವಿದ್ವಾಂಸ ಜಿ. ಗೊರೇಷಿಯೊ ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. ಹತ್ತನೆಯ ಸಂಪುಟ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೫೮ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಹಲವಾರು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಬೊಂಬಾಯಿಯ ಗುಜರಾತಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯವು ಏಳು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲೂ (ಮೂರು ಟೀಕೆಗಳೊಡನೆ) ಮತ್ತು ನಿರ್ಣಯಸಾಗರ ಮುದ್ರಣಾಲಯವು (ಪಠ್ಯಭಾಗವನ್ನು ಎರಡು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ) ೧೯೦೫ರಲ್ಲೂ ಇದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿವೆ. ಪುಣೆಯ ಮಹಾಭಾರತದ ಸಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸವಿಮರ್ಶಪರಿಷ್ಕರಣದ ಮಾದರಿಯ ಮೇಲೆ ಬರೋಡದಲ್ಲಿಯೂ ರಾಮಾಯಣ ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಅವರು ಮೊದಲ ಮೂರು ಕಾಂಡಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಾಲ್ಕು ತಾಳೆಯೋಲೆ ಪ್ರತಿಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತು ೧೯೩೩ರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕುಮಂದಿ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಸಮಿತಿ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಹಾಗೂ ಆರ್. ನಾರಾಯಣಸ್ವಾಮಿಯವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ರಾಮಾಯಣ ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಒಂದು ಸಂಪುಟವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಹಲವಾರು ಮುದ್ರಿತ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಸ್ತುತ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದ ಇತಿಹಾಸ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ರಾಮಾಯಣದ ಹಲವಾರು ಪರಿಷ್ಕೃತ ಪಾಠಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಿದ್ದು ಆ ಪೈಕಿ ಮೂರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಅವು ಯಾವುವೆಂದರೆ : ಏಳು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ಗುಜರಾತಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ಮತ್ತು ಎರಡು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ನಿರ್ಣಯಸಾಗರ ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಪಾಠಸಂಪ್ರದಾಯಗಳು. ಬಂಗಾಳಿ ಪಾಠ (ಗೊರೇಷಿಯೊ ಪ್ರಾತಿನಿಧಿಕ) ಮತ್ತು ವಾಯವ್ಯದ ಪಾಠಸಂಪ್ರದಾಯ. ಈ ವಾಯವ್ಯ ಪಾಠಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ೧೯೨೩ರಲ್ಲಿ ಲಾಹೋರ್ ಡಿ.ಎ.ವಿ. ಕಾಲೇಜಿನವರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪಾಠಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಯಾಕೋಬಿ ಕಂಡುಹಿಡಿದು ಅವುಗಳನ್ನು ವರ್ಗೀಕರಿಸಿ ಈ ಕೆಳಕಂಡ ತೀರ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ-

(೧) ಸಾಮಾನ್ಯ ಪದ್ಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುವುದಾದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪಾಠ ಸಂಪ್ರದಾಯವೂ ಉಳಿದ ಎರಡು ಪಾಠಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಿಂದ ವಿಭಿನ್ನವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಇಲ್ಲವೆ ಉಳಿದ ಎರಡರ ಪೈಕಿ ಒಂದರಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲೇ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಮೂಲಪಾಠವಿದೆ ; (೨) ಪ್ರತಿಯೊಂದು

ಪಾಠಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ಲೋಕಗಳೂ, ಸುದೀರ್ಘವಾದ ಭಾಗಗಳೂ ಮತ್ತು ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಇಡೀ ಸರ್ಗಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಸರ್ಗಗಳು ಇತರ ಎರಡು ಪಾಠಸಂಪ್ರದಾಯಗಳ ಪೈಕಿ ಒಂದರಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲವೆ ಉಳಿದ ಎರಡು ಪಾಠಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಲ್ಲೂ ಕಾಣಬರುವುದಿಲ್ಲ ; (೩) ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಶ್ಲೋಕಗಳ ಅನುಕ್ರಮ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಎಲ್ಲಾ ಮೂರು ಪಾಠಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಪಾಠಸಂಪ್ರದಾಯದ ಒಟ್ಟು ೧೩೦೩ ಶ್ಲೋಕಗಳ ಪೈಕಿ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ ಬಂಗಾಳ ಪಾಠಸಂಪ್ರದಾಯದ ೧೨೨೮ ಶ್ಲೋಕಗಳ ಪೈಕಿ ೭೪೯ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಕಿಷ್ಕಿಂಧಾಕಾಂಡದ ಮೊದಲ ೩೦ ಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾನವಾಗಿದ್ದವೆಂದು ಯಾಕೋಬಿ ಕಂಡುಹಿಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ವಾಯವ್ಯ ಪಾಠಸಂಪ್ರದಾಯದ ಸುಂದರಕಾಂಡದ ೪೨೦೨/೨ ಶ್ಲೋಕಗಳ ಪೈಕಿ ಶೇಕಡ ೩೧ ರಷ್ಟು ಬಂಗಾಳ ಪಾಠ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲೂ, ಶೇಕಡ ೨೮ ರಷ್ಟು ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಪಾಠಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲೂ ಮರೆಯಾಗಿದ್ದು ಶೇಕಡ ೧೩ರಷ್ಟು ಕೇವಲ ವಾಯವ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿವೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರೊ. ಸಿ. ಬಲ್ಕೆ ತೋರಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾರೆ. (ನೋಡಿ. *Poona Orientalist*, ಸಂ. ೨೫. ಪುಟ ೩೭). ಅಲ್ಲದೆ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಬದಲಾವಣೆಯೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶ್ಲೋಕ, ಸಮಾಧಾನ ಮತ್ತು ಈಗಾಗಲೇ ವಿವರಿಸಲಾದ ಘಟನೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ವಿವರಣೆ-ಇವು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಬಂದಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯುಂಟೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಹಾಕಾವ್ಯವನ್ನು ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಹಲವಾರು ಶತಮಾನಗಳಿಂದ ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದ ವೃತ್ತಿಪರ ಸಂಗೀತಗಾರರ ಸ್ಮೃತಿಪರಂಪರಾಗತ ಮೂಲಪಾಠದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಈ ಮೂರು ಪಾಠ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಬರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಅಳವಡವುವು ಎಂಬ ಸಂಭವನೀಯ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಅವರು ಮುಂದಿಡುತ್ತಾರೆ. ಮೂರು ರಾಮಾಯಣ ಪಾಠಸಂಪ್ರದಾಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸಿದ ತಮ್ಮ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಸಿ. ಬಲ್ಕೆ ಅವರು (ಅಲಹಬಾದ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ) ಪಾಠಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಲ್ಲಿನ ಈ ಅಪಸರಣಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದ್ದಾರೆ (J. O. R., Madras ಸಂ. ೧೭, ಪುಟಗಳು ೧-೩೨). ಈ ಅಪಸರಣಗಳಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ರಾಮಾಯಣದ ವಿಷಯ, ಅಂದರೆ ಕಥಾರೂಪವೇ ಬದಲಾಗಿಲ್ಲ ಎಂಬ ತೀರ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಅವರು ಏಳು ಕಾಂಡಗಳಿಂದ ೧೫೨ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ (ಅ) ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಪಾಠಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ವಿಷಯ ಹೇಗೆ ಇನ್ನೊಂದು ಪಾಠಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಮರೆಯಾಗಿದೆ, ಅಥವಾ ಇತರ ಪಾಠಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಉಳಿದ ಎರಡರಿಂದಲೂ ಹೇಗೆ ಮರೆಯಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ; (ಆ) ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಪಾಠಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿಲ್ಲದ ವಿಷಯಗಳು ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ

ಒಂದು ಪಾಠಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಇತರ ಎರಡು ಪಾಠಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ; (ಇ) ಕೊನೆಯದಾಗಿ, ಅ ಅಥವಾ ಆ ಎಂದು ವರ್ಗೀಕರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದಂಥ ಇತರ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳು ಈ ಮೂರು ಪಾಠಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಲ್ಲಿವೆ, ಎಂಬುದನ್ನೂ ಅವರು ತೋರಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಮೂರು ಪಾಠಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಹೊಸ ವಿಷಯಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಸುದೀರ್ಘವಾದ ಭಾಗಗಳು ಅಥವಾ ಇಡೀ ಸರ್ಗಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಮೂರು ಪಾಠ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಎದ್ದುಕಾಣುವಂತಹ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಬಹುದು :

(೧) ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಪಾಠ ಸಂಪ್ರದಾಯದಂತೆ ರಾಮನ ಮತ್ತು ಆತನ ಸಹೋದರರ ಜನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶುಭಗ್ರಹಗಳು ಕೆಲವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟರಾಶಿಯಲ್ಲಿದ್ದವು ಎಂಬುದಾಗಿ ಬಾಲಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಉಳಿದ ಎರಡು ಪಾಠ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಮರೆಯಾಗಿದೆ. (೨) ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡದಲ್ಲಿ (೫೦. ೧೩-೧೪) ಸುದೀರ್ಘವಾಗಿ ಕಾವ್ಯಮಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಗಂಗಾನದಿಯ ವರ್ಣನೆ ಉಳಿದ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ ; (೩) ಬುದ್ಧನನ್ನು ನಾಸ್ತಿಕನೆಂದೂ ಹಾಗೂ ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡದಲ್ಲಿ (ಅಧ್ಯಾಯ ೧೦೯. ೩೪) ಆತನನ್ನು ಕಳ್ಳನಿಗೆ ಹೋಲಿಸುವುದು ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಪಾಠ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿದ್ದು ಗೊರೇಷಿಯೋ

೧ ತತಶ್ಚದ್ವಾದಶೇ ಮಾಸೇ ಚೈತ್ರೇ ನಾವಮಿಕೇತಿಥೌ | ನಕ್ಷತ್ರೇಽಂದಿತಿದೈವತ್ಯೇ ಸ್ವೋಚ್ಚ ಸಂಸ್ಥೇಷು ಪಂಚಸು | ಗ್ರಹೇಷುಕರ್ಕಟೇ ಲಗ್ನೇವಾಕ್ವತಾವಿಂದನಾ ಸಹ | ಪೂರ್ವದ್ಯಮಾನೇ ಜಗನ್ನಾಥಂ ಸರ್ವಲೋಕನಮಸ್ವತಂ | ಕೌಸಲ್ಯಾಜನಯದ್ರಾಮಂ.....|| ಪುಷ್ಯೇಜಾತಸ್ತುಭರತೋ ಮೀನಲಗ್ನೇ ಪ್ರಸನ್ನಧೀಃ |... ಸಾರ್ಪೇ ಜಾತೌ ಚ ಸೌಮೀತ್ರೀ ಕುಲೀರೇಃ ಭೃದಿತೇ ರವೌ | ಬಾಲಕಾಂಡ ೧೮. ಶ್ಲೋಕಗಳು ೮-೧೦, ೧೩-೧೪. ಅದಿತ್ತಿಯು ಪುನರ್ವಸು ನಕ್ಷತ್ರದ ಒಡತಿ. ಸರ್ಪಗಳು ಆಶ್ಲೇಷ ನಕ್ಷತ್ರಕ್ಕೆ ಉಚ್ಚ ಚಿಹ್ನೆಗಳು. ಮೇಷ, ವೃಷಭ, ಮಕರ ಕನ್ಯಾ, ಕರ್ಕಾಟಕ, ಮೀನ ಮತ್ತು ತುಲಾರಾಶಿಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ರವಿ, ಚಂದ್ರ, ಕುಜ, ಬುಧ, ಗುರು, ಶುಕ್ರ ಮತ್ತು ಶನಿಗ್ರಹಗಳ ಉಚ್ಚ ಚಿಹ್ನೆಗಳು. ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ರಾಮ ಮತ್ತು ಆತನ ಸೋದರರ ಜಾತಕದ ಬಗ್ಗೆ ಇದೇ ಲೇಖಕನ J.O.I. (ಬರೋಡ) ಸಂ. I. ಪುಟಗಳು ೫-೭) ಪತ್ರಿಕೆಯ ಲೇಖನವನ್ನು ನೋಡಿ. ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡ (೧೫.೩)ದಲ್ಲಿ ಕರ್ಕಾಟಕ ಚಿಹ್ನೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖ ಹೀಗಿದೆ : ಉದಿತೇ ವಿಮಲೇಸೂರ್ಯೇ ಪುಷ್ಯೇ ಚಾಮ್ಯಾಗತೇಹನಿ | ಲಗ್ನೇಕರ್ಕಾಟಕೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಚಂದ್ರೇ (ಜನ್ಮ) ರಾಮಸ್ಯಚಿಸ್ಥಿತಾ | (ಮದ್ರಾಸ್ ಮುದ್ರಣ). ಐದುಗ್ರಹಗಳು ಉಚ್ಚವಾಗಿರುವ ಜ್ಯೋತಿಷ ಶಾಸ್ತ್ರದ ವಿವರಗಳು ರಘುವಂಶ (III.13) ದಲ್ಲಿ ರಘುವಿನ ಜನನದ ಬಗ್ಗೆ ಇದೆಯೇ ಹೊರತು ರಾಮನ ಜನನದ ಬಗ್ಗೆ ಅಲ್ಲ (ರಘುವಂಶ. x-66-67).

ಮುದ್ರಣದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಇಡೀ ಅಧ್ಯಾಯವೇ ವಾಯವ್ಯ ಪಾಠ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವುದಿಲ್ಲ; (೪) ಅರಣ್ಯಕಾಂಡದ ಎರಡುಸರ್ಗಗಳು (೬೨ ಮತ್ತು ೬೩) (ದಾ. ಸಂಪ್ರದಾಯ) ಬಂಗಾಳಿ ಮತ್ತು ವಾಯವ್ಯಪಾಠ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಮರೆಯಾಗಿವೆ; (೫) ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಪಾಠ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಯುದ್ಧಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಆರುಸರ್ಗಗಳ ಒಂದು ಗುಂಪು (೧೦-೧೫) ಬಂಗಾಳಿ ಪಾಠ ಸಂಪ್ರದಾಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ, ವಾಯವ್ಯಪಾಠ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಭಾಗಶಃ ಮರೆಯಾಗಿದೆ.

ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣದಿಂದ ಉದ್ಧರಿಸಲಾದ ಅನೇಕ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಸ್ತುತ ಮುದ್ರಣಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾ : ಬರೋಡದ J.O.I. : *The Ramayana and its influence on Ballalasena and Ragunandana* (ಬಲ್ಲಾಳಸೇನ ಮತ್ತು ರಘುನಂದರ ಮೇಲೆ ರಾಮಾಯಣ ಮತ್ತು ಅದರ ಪ್ರಭಾವ) ಎಂಬ ಲೇಖನದ ಕರ್ತೃ ಶ್ರೀ ಭಾಬ್ಲೋಷ್ ಭಟ್ಟಾಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಬಂಗಾಳದ ರಾಜನಾದ ಬಲ್ಲಾಳಸೇನನ ದಾನಸಾಗರ (ಶಕೆ ೧೦೯೧ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೬೯-೨೦ರಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ) ಗ್ರಂಥವು ನಾಲ್ಕು ರಾಮಾಯಣದ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ಪೈಕಿ ಒಂದೇ ಒಂದು ಶ್ಲೋಕ ಯುದ್ಧಕಾಂಡ (೧೮.೩೦)ದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ೧೯೬೪ರಲ್ಲಿ *Unduan studies* ನಲ್ಲಿ ಭಾಬ್ಲೋಷ್ ಭಟ್ಟಾಚಾರ್ಯರ *Studies in Dharmasastra* ಲೇಖನವನ್ನು ನೋಡಿ. ಏಳು ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ (ದಾನಸಾಗರ ಮತ್ತಿತರ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ) ರಾಮಾಯಣದಿಂದ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾದ ಶ್ಲೋಕಗಳ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನೇ ಆ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ನೀಡುತ್ತಾರೆ. ಆ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಪತ್ತೆಹಚ್ಚಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ೫೫-೫೬ನೇ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಅವರು ಮತ್ತೊಂದು ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣದಿಂದ ಅದೇ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾದ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಪತ್ತೆ ಹಚ್ಚಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವಭಾರತದ ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಗ್ರಂಥಗಳ ಮೇಲೆ ರಾಮಾಯಣ ಮತ್ತು ಅದರ ಪ್ರಭಾವ ಎಂಬ ತಮ್ಮ ಇನ್ನೊಂದು ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಡಾ. ಭಾಬ್ಲೋಷ್ ಭಟ್ಟಾಚಾರ್ಯರು ಅನಿರುದ್ಧನ ಹಾರಲತಾ, ಕೃತ್ಯ ಗೃಹಸ್ಥ ಮತ್ತು ವಿವಾದಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಚಂಡೇಶ್ವರನ ಮೂರು ರತ್ನಾಕರಗಳು, ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಅಡಿಗಡಿಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಅನಿರುದ್ಧನು ಕೇವಲ ಐದು ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉದ್ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ರತ್ನಾಕರಗಳು ಕೇವಲ ನಾಲ್ಕು ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನೇ ಉದ್ಧರಿಸುತ್ತವೆ. ಮಧ್ಯಕಾಲೀನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧಕಾಲದ ಕೃತಿಗಳು ಎಂದರೆ ಗೋವಿಂದಾನಂದನ ನಾಲ್ಕು ಕೌಮುದಿಗಳ ಪೈಕಿ ಮೂರು ಕೌಮುದಿಗಳು ರಾಮಾಯಣದಿಂದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು

ಉದ್ಧರಿಸುತ್ತವೆ. ಆ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಮಟ್ಟಿನ ಶ್ಲೋಕಗಳು ರಾಮಾಯಣದ ಎಲ್ಲ ಪಾಠ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಅನಂತದೇವನ ರಾಜ ಧರ್ಮ ಕೌಸ್ತುಭವು ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ೩೯ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ರಾಮಾಯಣದಿಂದ ಉದ್ಧರಿಸಿದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಪಾಲು ಶ್ಲೋಕಗಳು ರಾಮಾಯಣದ ಮೂರು ಪಾಠ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಶ್ಲೋಕಗಳೊಂದಿಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೋಲುವುದಿಲ್ಲ.

ಉತ್ತರ ಕಾಂಡ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವಂಥ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಹಾಗಾಗಿ ಈ ಕಾಂಡವು ಆನಂತರ ಬಂದ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಕಾರರ ಕೃತಿಯಷ್ಟೇ ಆಗಿರದೆ ಮೂಲಕಾವ್ಯ ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಮತ್ತು ಔತ್ತರೇಯ ಸಂಪ್ರದಾಯವೆಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕಗೊಂಡ ಮೇಲೆ ರಚಿತವಾಗಿರಬೇಕು. ಸುಮಾರು ೭೫೦ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾರತವು ವನಪರ್ವದಲ್ಲಿ (ಅಧ್ಯಾಯ ೨೭೩-೨೯೨) ರಾಮಕಥೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತದೆ. ಉತ್ತರಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿರುವ ಕೆಲವು ಘಟನೆಗಳು ಕಾಳಿದಾಸನ ರಘುವಂಶ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ರಾಮನು ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬಂದ ಮೇಲೆ (ರಾವಣ ಮತ್ತು ಅವರ ಸೇನೆಯನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ) ತನ್ನ ಗೂಢಚಾರನಾದ ಭದ್ರನನ್ನು ಕರೆದು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ (ರಾಮನ) ಬಗ್ಗೆ, ಸೀತೆ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಸೋದರರ ಬಗ್ಗೆ, ಜನರು ಏನು ಮಾತನಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬುದನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲು ಆಜ್ಞೆಮಾಡಿದನು (ಉತ್ತರ ಅಧ್ಯಾಯ ೪೩-೪೬). ಸೀತೆಯನ್ನು ಕದ್ದೊಯ್ಯುವಾಗ ರಾವಣನು ಅವಳನ್ನು ತನ್ನ ತೊಡೆಯಮೇಲೆ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡು ಕರೆದೊಯ್ದು ಅಶೋಕ ವನದಲ್ಲಿ ಸೆರೆಯಿಟ್ಟನೆಂದೂ, ಅಂಥ ಸೀತೆಯನ್ನು ಮತ್ತೆ ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಜನರು ರಾಮನ ಸಾಹಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡರೂ ಈ ಬಗ್ಗೆ ಲಘುವಾಗಿ ಮಾತನಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವುದಾಗಿಯೂ, ಅಲ್ಲದೆ ಒಂದುವೇಳೆ ತಮ್ಮ ಹೆಂಡದಿರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಂಥದೇ ಘಟನೆಗಳು ಸಂಭವಿಸಿದಲ್ಲಿ ತಾವೂ ಕೂಡ ಅದನ್ನು ಸಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂದು ಪ್ರಜೆಗಳು ಟೀಕಿಸುತ್ತಿರುವ ಅಂಶವನ್ನು ಭದ್ರನು ರಾಮನಿಗೆ

೧ ಅಂಕಮಾರೋಷ್ಯ ತು ಪುರಾ ರಾವಣೇನ ಬಲಾದ್ಯ ತಾಮ್ | ಲಂಕಾಮಪಿ ಪುರಾ ನೀತಾಮಶೋಕ ವನಿಕಾಂ ಗತಾಮ್ | ರಕ್ತಸಾಂವಶಮಾಪನ್ನಾಂ ಕಥಂ ರಾಮೋನಕುತ್ಸತೆ | ಅಸ್ಮಾಕಮಪಿದಾರೇಷು ಸಹನೀಯಂ ಭವಿಷ್ಯತಿ | ಯಥಾ ಹಿ ಕುರುತೇ ರಾಜಾ ಪ್ರಜಾ ತಮನುವರ್ತತೆ | ಉತ್ತರಕಾಂಡ ೫೩. ೧೬-೧೯ ; ಹೋಲಿಸಿ 'ಸ ಕಿಂವದಂತೀಂ ವದತಾಂ ಪುರೋಗಃ ಸ್ವವೃತ್ತಮುದ್ಧಿಶ್ಯ ವಿಶುದ್ಧ ವೃತ್ತಃ | ಸರ್ಪಾಧಿರಾಜೋಽರುಭುಜೋಽಪ ಸರ್ಪಂ ಪಪ್ರಚ್ಛ ಭದ್ರಂ ವಿಜಿತಾರಿಭದ್ರಃ ||' ರಘು. ೧೪-೩೧.

ನಿವೇದಿಸಿದನು.^೧ ರಘುವಂಶದಲ್ಲೂ (೧೪.೩೧) ಗೂಢಚಾರನ ಹೆಸರು ಭದ್ರ ಎಂದಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಕಾಳಿದಾಸನಿಗೆ ಉತ್ತರಕಾಂಡ ಗೊತ್ತಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ರಘುವಂಶದ ೧೫ನೇ ಅಧ್ಯಾಯವು ಉತ್ತರಕಾಂಡವನ್ನೇ ನಿಕಟವಾಗಿ ಅನುಸರಿಸುತ್ತದೆ. ಹಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನೀಡಬಹುದು. ರಘುವಂಶದ ೧೫-೮೧-೮೪ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಉತ್ತರಕಾಂಡದ ೯೭. ೧೫-೧೭ನೇ ಶ್ಲೋಕಗಳೊಂದಿಗೆ ಹೋಲಿಸಬಹುದು. ಅಲ್ಲದೆ ರಘುವಂಶದ ೧೫.೮೭-೯೦ನೇ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಉತ್ತರಕಾಂಡದ ೧೦೦ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದೊಂದಿಗೆ, ರಘುವಂಶದ ೧೫.೮೯-೯೦ನೇ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಉತ್ತರಕಾಂಡದ ೧೦೧-೧೦೨ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದೊಂದಿಗೂ, ರಘುವಂಶದ ೧೫.೯೨-೯೫ನೇ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಉತ್ತರಕಾಂಡದ ೧೦೩-೫ನೇ ಶ್ಲೋಕದೊಂದಿಗೂ, ರಘು ವಂಶದ ೧೫.೯೭-೯೮ನೇ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಉತ್ತರಕಾಂಡದ ೧೦೭ನೇ ಶ್ಲೋಕದೊಂದಿಗೂ ಹೋಲಿಸಿ. ಕಾಳಿದಾಸನು ರಘುವಂಶದಲ್ಲಿ (೧೪.೭೦) ರಾಮಾಯಣದ (ಬಾಲಕಾಂಡ^೧ ೨.೧೮ ಮತ್ತು ೪೦) ಮಾತುಗಳನ್ನೇ ಪ್ರತಿಧ್ವನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಯುದ್ಧಕಾಂಡದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸುದೀರ್ಘವಾದ ಫಲಶ್ರುತಿ-ಅಂದರೆ ಅದನ್ನು ಓದುವುದರಿಂದಂಟಾಗುವ ಫಲಗಳು-ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಉತ್ತರಕಾಂಡದ ಕೊನೆಯಲ್ಲೂ^೨ ಸಹ ಫಲಶ್ರುತಿಯೊಂದಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಬಾಲಕಾಂಡದ ಮೊದಲನೆಯ ಸರ್ಗವು ರಾಮನು ರಾವಣನನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬಂದು ರಾಜನಾಗುವವರೆಗೂ, ಇಡೀ ರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆಯನ್ನು ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಬಾಲಕಾಂಡ ಇಲ್ಲವೆ ಉತ್ತರಕಾಂಡದ ವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತ ಉಲ್ಲೇಖ ಕಾಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪುನಃ ಬಾಲಕಾಂಡದ ೩ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ರಾಮನ ಜನನದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಆತನು ಸೀತೆಯನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುವವರೆಗೆ ನಡೆಯುವ ಘಟನೆಗಳ ಸಂಕ್ಷೇಪ ವಿವರಣೆ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಅವಿವಾಹಿತನೆಂದು-ಅರಣ್ಯಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಬರುವ ರಾಮನ ಮಾತಿನಂತೆ ಡಾ. ಬಲ್ಕ ಹೇಳುವ ಮಾತು (Poona Orientalist ಪತ್ರಿಕೆಯ ತಮ್ಮ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ; ಪುಟ ೪೧. ಸಂ, xxv) ಸರಿಯಲ್ಲ. ತನ್ನನ್ನು ಮದುವೆಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುತ್ತಿದ್ದ ಶೂರ್ಪನಖಿಗೆ ರಾಮನು ಪರಿಹಾಸ್ಯ

೧ ನಿಷಾದ ವಿದ್ಧಾಂಡಜದರ್ಶನೋತ್ಕಃ ಶ್ಲೋಕತ್ವಮಾಪದ್ಯತ ಯಶ್ಯ ಶೋಕಃ || ರಘು. ೧೪.೭೦ ; ಹೋಲಿಸಿ ಬಾಲಕಾಂಡ ೨.೧೮ ಶೋಕಾರ್ತಸ್ಯ ಪ್ರವೃತ್ತೋ ಮೇ ಶ್ಲೋಕೋ ಭಬತುನಾನ್ಯಥಾ | ಮತ್ತು ೨.೪೧ ಸೋನುವ್ಯಾಹರಣಾದ್ಧೂಯಃ ಶೋಕಃ ಶ್ಲೋಕತ್ವಮಾಗತಃ |

೨ ಯುದ್ಧಕಾಂಡ ಅಧ್ಯಾಯ ೧೩೧ (ಮದ್ರಾಸ್ ಮುದ್ರಣ) ಶ್ಲೋಕಗಳು ೧೧೪-೧೨೪ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಕಾಂಡ ಅಧ್ಯಾಯ III ಶ್ಲೋಕಗಳು ೧೧-೨೫-ನೋಡಿ ಫಲಶ್ರುತಿಗಾಗಿ.

ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಈ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಮರೆತುಬಿಡುತ್ತಾರೆ, ರಾಮನು (ಅವನೊಂದಿಗೆ ಸೀತೆ ಇರುತ್ತಾಳೆ) ಪರಿಹಾಸ್ಯದಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮಣನ ಜೊತೆಗೆ ಯಾವ ಸ್ತ್ರೀಯೂ ಇಲ್ಲ: ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಕೇಳು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಇದಲ್ಲವೂ ಹಾಸ್ಯದಿಂದ ಹೇಳಿದ್ದು ಏಕೆಂದರೆ 'ಪರಿಹಾಸಾವಿಚಕ್ಷಣಾ' ಎಂಬ ಸ್ವಷ್ಟ ಮಾತನ್ನು ನಾವು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಬಾಲಕಾಂಡದ ೭೩ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ೩೦-೩೩ನೇ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮನ ಹೆಂಡಂದಿರ ಹೆಸರೂ ಮತ್ತು ಊರ್ಮಿಳೆಯನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದನೆಂಬುದೂ (ಅಯೋಧ್ಯೆ ಅಧ್ಯಾಯ ೧೧೮.೫೩) ಖಚಿತವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಈಗ ದೊರೆಯುವ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ರಾಮಕಥೆ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಂಗಾರದ ಜಿಂಕೆಯ ಕಥೆ (ಮಾರೀಚಿ), ಅದರ ಸುಂದರ ಚರ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂಬ ಸೀತೆಯ ಬಯಕೆ (ಅರಣ್ಯಕಾಂಡ. ಅಧ್ಯಾಯ ೪೩-೪೪)ಯನ್ನು ಸಭಾಪರ್ವ ೭೬. ೫೨ರಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ವನಪರ್ವದಲ್ಲಿ (ಅಧ್ಯಾಯಗಳು ೧೪೭.೩೧ ರಿಂದ ೧೪೮.೧೯) ರಾಮನ ಕಥೆಯನ್ನು ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆಯಲ್ಲದೆ ರಾಮನು ಹನ್ನೊಂದು ಸಹಸ್ರವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಮುಕ್ತಾಯಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ಶ್ಲೋಕ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲೂ ಸಹ ಬರುತ್ತದೆ (ಯುದ್ಧ, ೧೩೧.೧೦೬). ದ್ರೋಣಪರ್ವ (ಅಧ್ಯಾಯ ೫೯) ರಾಮರಾಜ್ಯದ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ದ್ರೋಣಪರ್ವವು (೧೯೬.೩೬) ದ್ರೋಣನ ಸಾವನ್ನು ವಾಲಿಯ ಸಾವಿನೊಂದಿಗೆ ಹೋಲಿಸುತ್ತದೆ. ಎರಡು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನೂ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾದರೆ ಇಡೀ ಒಂದು ಬೃಹತ್ ಸಂಪುಟವನ್ನೇ ಬರೆಯಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ರಾಮಾಯಣಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚಿತವಾಗಿಯೇ ಭಾರತ ಮಹಾಕಾವ್ಯವೊಂದಿತ್ತು ಎಂಬ ಬಗ್ಗೆ ನನಗೆ ಅನುಮಾನವೇ ಇಲ್ಲ. (ನೋಡಿ. ಹಾಪ್‌ಕಿನ್ಸ್‌ನ *The Great Epic of India* ಗ್ರಂಥದ ಪುಟ ೬೧ ರಲ್ಲಿ ಆತನು ಹೇಳುವ ಮಾತು.) ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಕುರಿತ ಯಾಕೋಬಿಯವರ ಜರ್ಮನ್ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಭಾಗಶಃ ಇಂಗ್ಲಿಷಿಗೆ ಬರೋಡದ *Journal of the Oriental Institute* ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ, ಐದನೆಯ ಸಂಪುಟದಿಂದಾಚೆಗೆ ಡಾ. ಫೋಲರ್‌ವರು ಅನುವಾದಿಸಿ

೧ ಅಸಂಭವೇ ಹೇಮಮಯಸ್ಯ ಜಂತೋಸ್ತಥಾಪಿ ರಾಮೋ ಲುಲ್ಲಭೇ ಮೃಗಾಯ-
ಸಭಾ ೭೬.೫ ; ದಶವರ್ಷ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ದಶ ವರ್ಷಶತಾನಿ ಚ | ರಾಜ್ಯಂ ಕಾರಿತವಾನ್
ರಾಮಸ್ತತಃ ಸ್ವಭವನಂ ಗತಃ || ವನಪರ್ವ ೧೪೮.೧೯ ; ದ್ರೋಣಪರ್ವ ೫೯.೨೧.೨೨
(ಉತ್ತರಾರ್ಧ ; ಸರ್ವಭೂತಮನಃ ಕಾಂತೋ ರಾಮೋ ರಾಜ್ಯಮಕಾರಯತ್) ; ದಶರಥ
ಜಾತಕ (ಪುಟ ೧೩೦)ದಲ್ಲಿ ದಸವಸ್ಸಸಹಸ್ಸಾನಿ ಸಮಿವಸ್ಸಸತಾನಿಚ | ಕಂಬುಗೀವೋ ಮಹಾಬಾಹು
ರಾಮೋ ರಾಜ್ಯಂ ಅಕಾರಯೇತಿ | ಶ್ಲೋಕ ೯೩.

ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಶಲ್ಯಪರ್ವ (೩೯.೯-೧೦) ದಲ್ಲಿ ಜನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ರಾಮನು ರಾಕ್ಷಸರ ಶಿರಶ್ಚೇದನ ಮಾಡಿದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಶಾಂತಿಪರ್ವದಲ್ಲಿ^೧ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಶೂದ್ರನಾದ ಶಂಬುಕನನ್ನು ರಾಮನು ಕೊಂದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಟುವಿನ (ಅಕಾಲ ಮರಣಹೊಂದಿದ) ಜೀವ ಮರಳಿ ಬಂದ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ರಾವಣನ ಕಾರ್ಯದಿಂದ ರೋಷಗೊಂಡ ರಾಮನು ರಾವಣನನ್ನು ಸಾಯಿಸಿದ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಶಾಂತಿಪರ್ವವು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತದೆ.^೨ ದ್ರೋಣಪರ್ವವು ಘಟೋತ್ಕಚ ಮತ್ತು ಅಲಾಯುಧರ ಹೋರಾಟವನ್ನು ರಾಮರಾವಣರ ಹೋರಾಟ (೯೬.೨೭-೨೮)ಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಎಲ್ಲ ಶ್ಲೋಕಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ಒಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿ (ಇಂಡಿಯನ್ ಆ್ಯಂಟಿಕ್ವೈಟಿಯರಿ ; ಸಂ. ೧೪, ಪುಟಗಳು ೩೨೬-೩೨೭) ಕೀಲ್‌ಹಾರ್ನ್ ಸಂಪಾದಿಸಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ರಾಮಾಯಣಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ದಶರಥ ಜಾತಕಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕುರಿತ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಹಲವಾರು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದನ್ನು ವಿವರವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಲು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳಾಭಾವದಿಂದಾಗಿ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ದಶರಥಜಾತಕವು (Fausoboll's edition, vol. iv) ರಾಮಕಥೆಯ ವಿಕಟಾನುಕರಣವಾಗಿದೆ. ಆ ಕಥೆಯಂತೆ ಸೀತೆಯು ರಾಮನ ಸೋದರಿ, ದಶರಥನು ಬೆನಾರಸ್ ದೇಶದ (ಅಯೋಧ್ಯೆಯಲ್ಲ) ದೊರೆ. ಆತನಿಗೆ ೧೬೦೦೦ ಹೆಂಡತಿಯರು. ರಾಮನು ಕಾಡಿನಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗಿದ ಮೇಲೆ ಸೀತೆಯನ್ನು (ಸೋದರಿ) ರಾಣಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಅದರಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದಂಥದೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಜಾತಕಗಳು ಪಾಲಿಸಾಹಿತ್ಯದ ಆನಂತರದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ಬುದ್ಧನ ಕಾಲದಿಂದ ಅಶೋಕನ ಕಾಲದವರೆಗೆ ಬೌದ್ಧಸಾಹಿತ್ಯದ ವಂಶಾವಳಿಯ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ರೈಸ್‌ಡೇವಿಡ್ಸನು ತನ್ನ '*Buddhist India*' ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ನೀಡುತ್ತಾನೆ. ಅದನ್ನು ಹತ್ತು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆ ಪೈಕಿ ಜಾತಕಗಳು ಮತ್ತು ಧರ್ಮಪದಗಳು ಏಳನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ

^೧ ಶ್ರುತಿಯಂತೆ ಶಂಬುಕೇ ಶೂದ್ರೇ ಹತೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಾರಕಃ | ಜೀವಿತೋ ಧರ್ಮಮಾ
ಸಾಧ್ಯ ರಾಮಾತ್ಸತ್ಯ ಪರಾಕ್ರಮಾತ್ ||

^೨ ರೋಷಸ್ಯ ಹಿ ವಶಂಗತ್ತಾ ದಶಗ್ರೀವಃ ಪ್ರತಾಪವಾನ್ | ತಥಾ ಶಕ್ತಪ್ರತಿಸ್ಪರ್ಧೀ
ಹತೋ ರಾಮೇಣ ಸಂಯುಗೇ ||
-ಶಾಂತಿ. ೩೬೦.೧೫.

ಬರುತ್ತವೆ. ಜಾತಕಗಳು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೨೫೦ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚಿನವಲ್ಲ. ಬಹುಶಃ ಒಂದು ಶತಮಾನ ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನಕಾಲ ಆನಂತರದವುಗಳಾಗಿರಬೇಕು. ಭಾರತದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿದ್ದ ಜಾನಪದಗಳಿಂದ ಜಾತಕ ಕಥೆಗಳ ಬಹುಪಾಲು ಅಂಶಗಳು ಮೂಡಿಬಂದಿವೆ ಎಂದು ಊಹಿಸಿದರೆ ಸಮಂಜಸವೆನಿಸದೆ ಇರಲಾರದು. ಅವು ಬುದ್ಧನ ಹಿಂದಿನ ಅಸ್ತಿತ್ವಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಇದ್ದವು. ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಬಳಸುವಾಗ, ಈ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು (ಬೋಧಿಸತ್ವ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು) ಹಾಸ್ಯಾಸ್ವದವಾಗಿ ಬಳಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಿದ್ದವು (ಬಹುಶಃ ಉದ್ದೇಶಪೂರ್ವಕವಾಗಿ). ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಮಹಾಭಾರತದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಋಷಿಯ ಗುಣಗಳನ್ನು ಆತನ ಹೆಸರಿನ ಜಾತಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದೆಂದು ಕಣ್ಣು ದೀಪಾಯನ ಜಾತಕ (ಸಂ. ೪೪೪. ಅದರ ಗದ್ಯ ಎರಡು ವಿಶಿಷ್ಟ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿದೆ) ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಜಾತಕಗಳು ಹಲವು ಗಾಥಾಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಹಲವು ಗದ್ಯಭಾಗಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತವೆ. ಬಹುಸಂಖ್ಯೆಯ ಜಾತಕಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಥಾಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಗದ್ಯಭಾಗಗಳ ಅವುಗಳ ಈಗಿನರೂಪ ಕ್ರಿ. ಶ. ೫ನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು, ಸಿಲೋನಿನಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿತು. ಯಾಕೋಬಿ ('Das Ramayana' ಪು. ೮೪) ಮತ್ತು ಕೀತರ ಪ್ರಕಾರ (JRAS. ೧೯೧೫ ಪು. ೩೨೩) ಜಾತಕಗಳ ಗದ್ಯಭಾಗಗಳು ಗೊಂದಲದಿಂದ ಕೂಡಿವೆ ಹಾಗೂ ಆನಂತರದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳು ಉದ್ಭವಿಸುತ್ತವೆ. (೧) ದಶರಥ ಜಾತಕವು ರಾಮಕಥೆಯ ಹಳೆಯ ರೂಪವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆಯೇ? (೨) ದಶರಥ ಜಾತಕವು ನಿಜಕ್ಕೂ ರಾಮಾಯಣಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹಳೆಯದೇ? ಪ್ರಸಕ್ತ ಲೇಖಕನ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರ ನಿಷೇಧಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ದಿವಂಗತ ಎನ್.ಬಿ. ಉತ್ತಿಕರ್ ಅವರ ತೀರ್ಮಾನಗಳನ್ನು ಈ ಲೇಖಕ ಒಪ್ಪುತ್ತಾನೆ (JRAS. ಶತಮಾನೋತ್ಸವ ಪುರವಣಿ, ಪು. ೨೦೩-೨೧೧) JBBRASರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ ಇದೇ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಲೇಖನವನ್ನೂ ನೋಡಿ (ಹೊಸ ಮಾಲೆ, ಸಂ. ೪. ಪು. ೧೧೫-೧೩೪). ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಜಾತಕಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಾಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವಿಸುವ ಕಥೆಗಳಿಗೂ ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಅದೇ ಹೆಸರಿನ ಕಥೆಗಳಿಗೂ ಬಹಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ದಶರಥ ಜಾತಕದಲ್ಲಿ (ಸಂಖ್ಯೆ. ೪೬೧, ಪು. ೧೨೨) ಒಂದು ಗಾಥಾ ಬರುತ್ತದೆ. ('ಫಲಾನಂ ಇವ ಪಕ್ಷಾನಂ ನಿಚ್ಚಂ ಪಪತನಾಭಯಂ | ಏವಂ ಜಾತಾನಾಂ ಮಚ್ಚಾನಂ ನಿಚ್ಚಂ ಮರಣತೋ ಭಯಂ' ||). ಇದು ಗೊರೇಷಿಯೊ ಮುದ್ರಣದಲ್ಲೂ

೧ ಯಥಾಫಲಾನಾಂ ಪಕ್ಷಾನಾಂ ನಾನ್ಯತ್ರಪತನಾದ್ಭಯಂ | ಏವಂ ನರಾಣಾಂ ನಾನ್ಯತ್ರ ಮರಣಾದ್ಭಯಂ ||

ಬರುತ್ತದೆ (ಸಂ. II. ಪು. ೪೨, ಶ್ಲೋ. ೪) ಅದನ್ನು ಈ ಕೆಳಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ (ಇತರ ಮುದ್ರಣಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ).

ಈಗ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿರುವ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ರಾಮಕಥೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಕೆಲವು ಸಲ ಇರುವಂತೆ, ಪ್ರಚಲಿತ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲೂ ಮಹಾ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಉಪಾಖ್ಯಾನಗಳೂ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಸಾವಿತ್ರಿಯ ಕಥೆ (ಮದ್ರದೇಶದ ದೊರೆಯಾದ ಅಶ್ವಪತಿಯ ಮಗಳು, ಸಾಳ್ವರ ಅಂಧದೊರೆಯಾದ ದ್ಯುಮತ್ಸೇನನ ಮಗ ಸತ್ಯವಾನನ ಹೆಂಡತಿಯಾದವಳು) ಭಾರತದ ಎಲ್ಲ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ-ಆಕೆ ಪತಿವ್ರತಾ ಶಿರೋಮಣಿಯೆಂಬುದಾಗಿ ಗೊತ್ತಿದೆ. ಇದು ವನಪರ್ವದಲ್ಲಿ (ಅಧ್ಯಾಯ ೨೯೩-೨೯೯) ಬಂದಿದೆ. ಇದೇ ಕಥೆ ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡದಲ್ಲೂ ಬಹಳ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ರಾಮನು ತಾನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗುವಾಗ ಸೀತೆ ತನ್ನನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಲು ಮೊದಲು ತನ್ನ ಅನುಮತಿ ನೀಡಲಿಲ್ಲ. ಸಾವಿತ್ರಿಯ ಕಥೆ ಚಿರಪರಿಚಿತವೆನ್ನುವಂತೆ ಅದನ್ನು ಶ್ಲೋಕವು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತದೆ ಹಾಗೂ ಆ ಕಥೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಯಾವ ಘಟನೆಯನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಸುಂದರಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ಮತ್ತೆ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ (೨೪. ೧೧). ಸುಂದರಕಾಂಡದಲ್ಲಿ (ಅಧ್ಯಾಯ ೨೪. ೧೦-೧೨) ಆರುಮಂದಿ ಪತಿವ್ರತೆಯರ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದು ಆಪೈಕಿ ದಮಯಂತಿಯದೇ ಕೊನೆಯ ಹೆಸರಾಗಿದೆ.^೨ ನಿಷಧ ದೇಶದ ದೊರೆಯಾದ ನಳನ ಹಾಗೂ ಆತನ ನಿಷ್ಠಾವಂತ ಪತ್ನಿ ದಮಯಂತಿಯರ ಕಥೆ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬರುವ ದೀರ್ಘ ಆಖ್ಯಾಯನಗಳ ಪೈಕಿ ಒಂದು. ಅಲ್ಲದೆ ಅದು ಮನೋಹರವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಅದು ವನಪರ್ವದ ೫೨-೨೯ನೇ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಭೃಗುಋಷಿಯ ಪುತ್ರನೇ ಚ್ಯವನ. ವನಪರ್ವವು, (ಅಧ್ಯಾಯ ೧೨೨-೧೨೪) ಶರ್ಯಾತಿರಾಜನ ಪುತ್ರಿಯಾದ ಸುಕನ್ಯೆಯು ತನ್ನ ತಪ್ಪಿನಿಂದ ತಾನು ಅಂಧನನ್ನು ಮಾಡಿದ ಮುನಿಯನ್ನೇ

೧ ದ್ಯುಮತ್ಸೇನಸುತಂ ವೀರಂ ಸತ್ಯವಂತ ಮನುವ್ರತಂ | ಸಾವಿತ್ರೀ ಮಿಮಾಂ ವಿದ್ವಿಷ್ಟಮಾತ್ಮವಶ ವರ್ತಿನೀಂ || ಅಯೋಧ್ಯಾ ೩೦. ೬.

೨ ಲೋಪಾಮುದ್ರಾ ಯಥಾಗಸ್ತಂ ಸುಕನ್ಯಾ ಚ್ಯವನಂತಥಾ | ಸಾವಿತ್ರೀ ಸತ್ಯವಂತಂ ಚ ಕಪಿಲಂ ಶ್ರೀಮತೀ ಯಥಾ || ಸೌದಾಸಂ ಮದಯಂತೀವ ಕೇಶಿನೀ ಸಗರಂ ಯಥಾ | ನೈಷಧಂ ದಮಯಂತೀವ ಭೈಮೀ ಪತಿಮನುವ್ರತಾ. ಸುಂದರ. ೨೪. ೧೧-೧೨. ಹರ್ಷಚರಿತೆಯು (ಮೊದಲನೇ ಉಚ್ಚಾಸ್. ಪು. ೧೧-೧೨, ಪ್ರಸಕ್ತಲೇಖಕನ ಪ್ರತಿ) ಸುಕನ್ಯೆಯು ಶರ್ಯಾತ ರಾಜನ ಮಗಳೆಂದೂ ಚ್ಯವನ ಋಷಿಯೊಡನೆ ಆತನ ವಿವಾಹವಾಯಿತೆಂದೂ, ಚ್ಯವನನ ಆಶ್ರಮ ಸೋನ ನದಿಯಿಂದಾಚೆ ಎರಡು ಕ್ರೋಶದ ದೂರದಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಹೇಗೆ ಮದುವೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ಸಾಕಷ್ಟು ದೀರ್ಘವಾಗಿಯೇ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ಈಕೆಯ ಕೈಹಿಡಿಯಲೊಪ್ಪಿದರೂ ಆಕೆ ಕುರುಡನಾದ ಚ್ಯವನನಿಗೇ ಅಂಟಿಕೊಂಡಳು. ಈ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಪಾಲು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ ಅಲ್ಲದೆ ಕೆಲವು (ಸಾವಿತ್ರಿ, ದಮಯಂತಿ ಮತ್ತು ಸುಕನ್ಯಾ) ಸಾಕಷ್ಟು ದೀರ್ಘವಾಗಿರುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ರಾಮಾಯಣವಾದರೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಕೆಗೆ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ ಹಾಗೂ ಸಾಕಷ್ಟು ವಿವರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಸಗರನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ (ಅಯೋಧ್ಯಾ ೩೬. ೧೬ ಅಸಮಂಜಸ ಬಗ್ಗೆ). ಆದರೆ ಆತನ ಪತ್ನಿಯರ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲ. ವನಪರ್ವದಲ್ಲಿ (ಅಧ್ಯಾಯ ೧೦೬-೭) ಸಗರನು ಇಕ್ಷ್ವಾಕುವಂಶದವನೆಂದೂ, ವಿದರ್ಭೀ ಮತ್ತು ಶೈಬ್ಯರೆಂಬ ಇಬ್ಬರು ಹೆಂಡಂದಿರು ಆತನಿಗಿದ್ದರೆಂದೂ, ಶೈಬ್ಯಳಲ್ಲಿ ಅಸಮಂಜಸೆಂಬ ಮಗ ಇದ್ದನೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ತನ್ನ ಪ್ರಜೆಗಳ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಮುಳುಗಿಸುವ ಆಟದಲ್ಲಿ ಅಸಮಂಜಸ ತೊಡಗಿದ್ದುದರಿಂದ ರಾಜನು ಆತನನ್ನು ಗಡೀಪಾರುಮಾಡಿದನು (ಶಾಂತಿ, ಅಧ್ಯಾಯ. ೫೭. ೮-೯). ವಿದರ್ಭೀ ಪತ್ನಿಯಿಂದ ಸಗರನಿಗೆ ಅರುವತ್ತು ಸಾವಿರ ಮಂದಿ ಪುತ್ರರು ಜನಿಸಿದರು. ಇವರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಗೆದಾಗ ಕಪಿಲ ಋಷಿಯ ಬಳಿ ಅಶ್ವಮೇಧದ ಕುದುರೆ ಇದ್ದುದರಿಂದ, ಋಷಿಯನ್ನೇ ಕಳ್ಳನೆಂದು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಾಗ, ಆತನ ಕ್ರೋಧಕ್ಕೀಡಾಗಿ ಭಸ್ಮೀಭೂತರಾದರು. ಗೌತಮನ ನಿಷ್ಠಾವಂತ ಶಿಷ್ಯನಾದ ಉತ್ತಂಕನ ಕಥೆ ಸಾಕಷ್ಟು ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಆಶ್ವಮೇಧಿಕಪರ್ವದ ೫೫-೫೮ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲೂ ಹಾಗೂ ವನಪರ್ವದ ೧೩೨-೩೩ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲೂ ಬಂದಿದೆ. ಆತನು ಗೌತಮನ ಪುತ್ರಿಯನ್ನು ವಿವಾಹವಾಗಿ ಗೌತಮನ ಪತ್ನಿ ಅಹಲೈಯನ್ನು ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಕೊಂಡನು. ಏನನ್ನಾದರೂ ಸ್ವೀಕರಿಸಲೇಬೇಕೆಂದು ಉತ್ತಂಕನು ಆಕೆಯನ್ನು ಒತ್ತಾಯಿಸಿದಾಗ ನರಭಕ್ಷಕನಾದ ಸೌದಾಸರಾಜನ ಹೆಂಡತಿಯ ಆಭರಣಯುಕ್ತ ಕರ್ಣಾಭರಣಗಳನ್ನು ತಂದುಕೊಡುವಂತೆ ಕೇಳಿದಳು (೫೬.೩೧). ಆತನು ಸೌದಾಸನ ಬಳಿಹೋಗಿ ಆತನ ಪತ್ನಿ ದಮಯಂತಿಯ ಕರ್ಣಾಭರಣಗಳನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಬೇಡಿಕೊಂಡನು. ಸೌದಾಸನು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಹೋಗಿ ನೋಡಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸಿ ಆಕೆಗೆ ತನ್ನ ಸಂದೇಶವನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದನು. ಆಕೆ ನೀಡಿದ ಕರ್ಣಾಭರಣಗಳ ಬಗ್ಗೆ ದೀರ್ಘಕತೆಯಿದೆ. ಜನಕರಾಜನು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಗೋಷ್ಠಿಗಳನ್ನೇರ್ಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಆತನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಸೂತನೊಬ್ಬನು (ಬಂದಿನ್) ವಿದ್ವಾಂಸರೊಡನೆ ವಾದ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನಲ್ಲದೆ ಅವರನ್ನು ವಾದದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಉದ್ದಾಲಕನ ಬಳಿ ಕಹೋಡನೆಂಬ ಶಿಷ್ಯನಿದ್ದ. ಈತನು ತನ್ನ ಗುರುವಿನ ಪುತ್ರಿಯನ್ನು ವಿವಾಹವಾಗಿದ್ದನು. ಆಕೆ ಗರ್ಭಿಣಿಯಾದಳು. ಈತನು

ವೇದವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವಾಗ ತಪ್ಪು ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಗರ್ಭದೊಳಗಿದ್ದ ಶಿಶು ಈತನನ್ನು ಬೈದಿತು. ತಂದೆಯು ಭ್ರೂಣವನ್ನು ಶಪಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಮಗು ಅಷ್ಟಾವಕ್ರವಾಯಿತು. ಈ ಅಷ್ಟಾವಕ್ರನು ಸೂತನನ್ನು (ಬಂದಿನ್) ಸೋಲಿಸಿದನು. ವರುಣದೇವತೆಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದ್ದವರನ್ನು (ಸೂತನಿಂದ ಸೋತವರಲ್ಲಿ ಕಹೋಡನೂ ಒಬ್ಬ) ಬದುಕಿಸಿದನು. ಈ ಕೆಳಕಂಡ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಕಹೋಡನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದನು.^೧ ಹೋಲಿಕೆಗಾಗಲಿ ಅಥವಾ ದೃಷ್ಟಾಂತಕ್ಕಾಗಲಿ ಯಯಾತಿಯನ್ನು -ಅಯೋಧ್ಯಾ ೫.೧೦ ರಲ್ಲಿಯಂತೆ- ಅಡಿಗಡಿಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ('ಯಯಾತಿಂ-ಇವ ಪುಣ್ಯಾಂತೇ ದೇವ ಲೋಕಾದ್-ಇಹಚ್ಯುತಮ್') ಎಂಬ ಅದೇ ಪದಗಳಲ್ಲಿ (ಕಿಷ್ಕಿಂಧಾಕಾಂಡ ೧೭.೯), ಹೇಳಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಅರಣ್ಯ ೬೬.೭. 'ಜಾಮದಗ್ನ್ಯರಾಮ', ತಂದೆಯ ಅಪ್ಪಣೆಯ ಮೇರೆಗೆ ತಾಯಿಯನ್ನು ಕೊಂದವನು (ಅಯೋಧ್ಯಾ ೨೧.೩೩); ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನಿಟ್ಟ ವಿಷ್ಣು (ಕಿಷ್ಕಿಂಧಾ ೬೭. ೩ ಮತ್ತು ೨೫).

ಸುಂದರಕಾಂಡವು ಮೂಲ ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಒಂದು ಭಾಗವೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ವನಪರ್ವ ಮತ್ತು ಆಶ್ವಮೇಧಿಕ ಪರ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಸುದೀರ್ಘವಾಗಿ ಬಂದಿರುವ ಆರು ಮಂದಿ ಪತಿವ್ರತೆಯರ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಸುಂದರಕಾಂಡದ ಭಾಗವು ಬಹುಶಃ ಪರ್ವನ್ (ವನ ಹಾಗೂ ಆಶ್ವಮೇಧಿಕ) ಗಳಿಗಿಂತ ಆನಂತರದ್ದು ಎನ್ನಬಹುದು. ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಆರಂಭದ ಪರ್ವಗಳಿಗಿಂತ ವನ ಹಾಗೂ ಆಶ್ವಮೇಧಿಕ ಪರ್ವಗಳು ಈಚಿನವು ಎಂದು ಹಲವಾರು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾರೆ.

ರಾವಣನು ರಂಭೆಯನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ನಳಕೂಬರನು ರಾವಣನನ್ನು ಶಪಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ (ವನಪರ್ವ ೨೮೦, ೫೯-೬೦, ಉತ್ತರಕಾಂಡ ೨೬.೧೫ ಮತ್ತು ೪೧). ರಾವಣನ ಸೋದರ ವೈಶ್ರವಣನ ಮಗ ನಳಕೂಬರನಿಗೂ ರಂಭೆಗೂ ಪ್ರೇಮವಿತ್ತು; ಈ ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಆತನು ಬೇರಾವ ಹೆಂಗಸನ್ನೇ ಅಪಹರಿಸಿದಲ್ಲಿ ಆತನ ತಲೆ ಏಳು ಹೋಳಾಗಿ ಹೋಗುವುದೆಂದು ರಾವಣನನ್ನು ಶಪಿಸಿದನು. ದಶರಥನು (ತೀರಿಹೋದವನು ಹಾಗೂ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋದವನು) ರಾವಣನನ್ನು ಗೆದ್ದು ಹಿಂದಿರುಗಿದ ರಾಮನನ್ನು ಭೇಟಿಮಾಡುವ ಸಲುವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ರಥದಲ್ಲಿ ಬಂದು 'ಅಷ್ಟಾವಕ್ರನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕಹೋಡನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದಂತೆ ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ್ದೀಯೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಕಹೋಡನ ಮಗ ಅಷ್ಟಾವಕ್ರನ

^೧ ತಾರಿತೋಹಂತ್ರಯಾಪುತ್ರಸುಪುತ್ರೇಣ ಮಹಾತ್ಮನಾ | ಅಷ್ಟಾವಕ್ರೇಣಧರ್ಮಾತ್ಮಾ ಕಹೋಲೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಯಥಾ. ಯುದ್ಧಕಾಂಡ ೧೨೨. ೨೬ ಕಹೋಡನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ಶ್ಲೋಕ : ಇತ್ಯರ್ಥಮಿಚ್ಛಂತಿ ಸುತಾಂಜನಾಜನನಕರ್ಮಣಾ | ಯದಹನಾಶಕಂಕರ್ತೃಂ ತತ್ಪುತ್ರಕೃತವಾನ್ಮಮ || ವನಪರ್ವ ೧೩೪. ೩೩

ಕಥೆಯನ್ನು ವನಪರ್ವ ಅಧ್ಯಾಯ ೧೩೨-೪ರಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಗೋದಾನಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನೃಗರಾಜನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಸೇರಿದ ಹಸುವೊಂದನ್ನು ಪ್ರಮಾದವಶಾತ್ ದಾನಮಾಡಿದನು. ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಹಸು ತನ್ನ ಮಂದೆಯಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿ ರಾಜನ ಹಸುಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಹೋಗಿತ್ತು. ತನ್ನ ಹಸುವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದವನ ವಿರುದ್ಧ ರಾಜನಿಗೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ದೂರಿತ್ತನು. ಅನೇಕ ದಿನಗಳು ಕಳೆದರೂ ರಾಜನು ಇದರತ್ತ ಗಮನಹರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಈ ಇಬ್ಬರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ರಾಜನನ್ನು ಓತಿಕೇತವಾಗುವಂತೆ ಶಪಿಸಿದರು. ಈ ಕಥೆ ಅನುಶಾಸನ ೬-೩೮ರಲ್ಲಿ, ಆಶ್ವಮೇಧಿಕ ೯೦. ೯೯-೧೦೦ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅನುಶಾಸನ ೭೦ (ಸುದೀರ್ಘವಾಗಿ) ಮತ್ತು ೭೧. ೨ ರಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿದೆ.

ಸೀತಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ (ರಾಮಾಯಣದ ನಾಯಕಿ) ರಾಮಾಯಣವು ರೂಪಕಕಥೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹಲವಾರು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಭಾವಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸೀತಾ ಎಂಬ ಪದವು ಎರಡು ಕಡೆ ಬಂದಿದ್ದು (IV. 57.6 ಮತ್ತು ೭) ಸೀತಾದೇವಿಯೆಂಬ ಪ್ರಶಂಸೆಗೊಳಗಾಗಿದ್ದಾಳೆ.^೧ ನಮ್ಮ ಪುರಾಣಕ್ಕೆ ರಾಮನೆಂಬ ಮೂವರು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಪರಿಚಯವಿದೆ. ಅವರೇ ಜಾಮದಗ್ನ್ಯರಾಮ (ಅಥವಾ ಪರಶುರಾಮ), ಬಲರಾಮ (ಕೃಷ್ಣನ ಸೋದರ) ಮತ್ತು ದಾಶರಥಿ ರಾಮ. ರಾಮಾಯಣವು ಋಗ್ವೇದದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಗೊಂಡ ಕೊನೆಯ ಪಕ್ಷ ಒಂದು ಸಾವಿರ ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕಾಲವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಎಲ್ಲ ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿರುವಾಗ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದ ಇತಿಹಾಸವು ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಚರ್ಚಿಸುವುದು ಅನಗತ್ಯವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚೆಂದರೆ ರಾಮಾಯಣ ಕಥೆಯ ತಿರುಳು ಕೇವಲ ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೩೦೦-೨೫೦ ರಷ್ಟು ಹಳೆಯದೆಂದು ಮೇಲೆ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಶ್ವಘೋಷನು^೨ ತನ್ನ ಬುದ್ಧಚರಿತೆಯಲ್ಲಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಕಾವ್ಯಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಿರುವುದಾಗಿಯೂ ಆದರೆ ಚ್ಯವನ (ಆತನ ಪೂರ್ವಜ) ಹಾಗೆ ಮಾಡಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜೊತೆಗೆ, ಮೇಲೆ ತೋರಿಸಿರುವಂತೆ ರಘುವಂಶವು ಉತ್ತರಕಾಂಡವನ್ನು ನಿಕಟವಾಗಿ ಅನುಸರಿಸುತ್ತದೆ. ಕಾಳಿದಾಸನ ಕಾಲ ಕ್ರಿ.ಶ. ೩೫೦ ರಿಂದ ೪೫೦ರ ನಡುವಣದ್ದು

^೧ ಅವರ್ವಚೇ ಸುಭಗೇಭವ ಸೀತೇ ವಂದಾಮಹೇತ್ಯಾ | ಯಥಾನಃ ಸುಭಗಾಸಸಿ ಯಥಾನಃ ಸುಫಲಾಸಸಿ || ಇಂದ್ರಃ ಸೀತಾಂ ನಿ ಗೃಹ್ಣಾತು ತಾಂ ಪೂಷಾ ನು ಯಚ್ಚತು | ಸಾ ನಃ ಪಯಸ್ವತೀ ದುಹಾಮುತ್ಪರಾಮುತ್ಪರಾಂ ಸಮಾಂ || ಋ. IV. 57. 6-7, ಸೀತಾ ಎಂದರೆ ನೇಗಿಲಿನ ಉಕ್ಕಿ ಸಾಲು.

^೨ ವಲ್ಮೀಕಿನಾದಶ್ಚಜಗಾದಪದ್ಯಂಜಗ್ರಯನ್ನಚ್ಯವನೋ ಮಹರ್ಷಿಃ | ಬುದ್ಧಚರಿತ I, 43.

ಎಂದು ನಾವು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರೆ, ಈಗಿರುವ ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಕ್ರಿ. ಶ. ಸು. ೨೦೦ ಕ್ಕಿಂತ ಆನಂತರದ್ದಲ್ಲ ಕೊನೆಯ ಪಕ್ಷ ಒಂದು ಅಥವಾ ಎರಡು ಶತಮಾನ ಮುಂಚಿನದು ಎನ್ನಬಹುದು. ಮನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದನೆಂಬುದಾಗಿ ಕಿಷ್ಕಿಂದಾಕಾಂಡದ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಅವು ಈಗಿನ ಮನುವಿನಲ್ಲೂ ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ.^೧ ಅಯೋಧ್ಯಾ ೧೦೭. ೧೧-೧೩ರಲ್ಲಿ ಪಿತೃಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಗಯಾ ಹೇಳಿದ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿವೆ.^೨

ರಾಮಾಯಣ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕಾವ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತ ಕೃತಿಗಳು, ಅದರಲ್ಲೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಆರಂಭದ ಕೃತಿಗಳು, ಅದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆರಂಭದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರ ಪೈಕಿ ಮೇಧಾತಿಥಿಯು (ಮನುಧರ್ಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರ ; ಮನು iv.217) ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿ ತೀರಿಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ೪, ೮, ೯ ಮತ್ತು ೧೦ನೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರಾದ್ಧಕರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕೆಂದು ರಾಮಾಯಣ ಕಾವ್ಯ ವಿಧಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದಿದ್ದಾನೆ. ಮನು. ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ V. 7 ರಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಹೆಸರಿಸದೆ ಅದರಿಂದ ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥವನ್ನು ಮೇಧಾತಿಥಿಯ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ (ಯದನ್ಯಃ ಪುರುಷೋ ರಾಜನ್ ತದನ್ಯಾಸ್ತಸ್ಯ ದೇವತಾಃ)^೩.

^೧ ಶ್ರೂಯತೇ ಮನುವಾ ಗೀತೌ ಶ್ಲೋಕೌಚಾರಿತ್ರವತ್ಸಲೌ | ಗೃಹೀತೌಧರ್ಮಕುಶಲ್ಯ ಸ್ತತ್ರಥಾಚರಿತಂಮಯಾ || ರಾಜಾಭಿಃ ಧೃತದಂಡಾಸ್ತು ಕೃತ್ವಾಪಾಪಾನಿ ಮಾನವಾಃ | ನಿರ್ಮಲಾಃ ಸ್ವರ್ಗಮಾಯಾಂತಿ ಸಂತಃ ಸುಕೃತಿನೋ ಯಥಾ || ಶಾಸನಾದ್ವಾ ವಿಮೋಕ್ಷಾ ದ್ವಾ ಸ್ತೇನಃ ಸ್ತೇಯಾದ್ವಿಮುಚ್ಯತೇ | ರಾಜಾತ್ಪಶಾಸನ್ನಾ ಪಸ್ಯ ತದವಾಪ್ನೋತಿ ಕಿಲ್ಬಿಷಂ || ಕಿಷ್ಕಿಂದಾ ೧೮. ೩೧-೩೩ ನೋಡಿ ಮನು VIII, ೩೧೮ ಮತ್ತು ೩೧೬

^೨ ಶ್ರೂಯತೇ ಹಿ ಪುರಾತಾತ ಶೃತಗೀತಾಯಶಸ್ವಿನಾ ಗಯೇನ ಯಜಮಾನೇನ ಗಯೇಷ್ಟೇವಪಿತೃನಾ ಪ್ರತಿ | ಪುನಾಮೋನರಕಾದ್ಯಸ್ಯಾತ್ ಪಿತರಂ ತ್ರಾಯತೇಸುತಃ | ತಸ್ಮಾತ್ಪುತ್ರ ಇತಿಪ್ರೋಕ್ತಃ ಪಿತೃನೈಃ ಪಾತಿಸರ್ವತಃ || ಏಷ್ವವ್ಯಾಬಹವಃ ಪುತ್ರಾಗುಣವಂತೋ ಬಹುತ್ರತಾಃ | ತೇಷಾಂವೈಸಮವೇಶಾನಾಮಪಿ ಕಶ್ಚಿದ್ಧಯಾಂ ವ್ರಜೇತ್ || ಅಯೋಧ್ಯಾ ೧೦೭. ೧೧-೧೩. ಮೊದಲನೆ ಶ್ಲೋಕ (ಪುನಾಮೋ) ಮನು IX. ೧೩೮ರಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. (ಕೊನೆಯಪಾದ :- ತ್ವಯಮೇವ ಸ್ವಯಂಭುವಾ, ಆದಿಪರ್ವ ೨೨೯. ೧೪ (ಪೂರ್ವಾರ್ಧ), ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮ. ೧೫. ೪೪; ಎರಡನೆ ಶ್ಲೋಕದ ಭಾಗ ವನಪರ್ವ ೮೭. ೧೦ರಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ.

^೩ ತಥಾ ಚ ಪಕ್ಷಾನ್ ಭೋಜನೇಪಿ ವಿಧಿಮೇತಂ ಸ್ಮರಂತಿ | ಯದನ್ಯಃ ಪುರುಷೋರಾಜಂ ಸ್ತದನ್ಯಾಸ್ತಸ್ಯ ದೇವತಾಃ | ಇತಿ | ಮನು ಟೀಕೆ ಮೇಧಾ. (V. 7); ನೋಡಿ. ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡ ೧೦೨, ೨೦-೩೦ ಏಂಗುದಂ ಬದರೀಮಿಶ್ರಂ ಪಿಣ್ಯಾಕಂ ದರ್ಭಸಂಸ್ತರೇ | ನೃಸ್ಯರಾಮಃ ಸುದುಃಖಾಶೌ ರುದನ್ ವಚನಮಬ್ರವೀತ್ | ಇದಂ ಭುಂಕ್ತವ್ವ ಮಹಾರಾಜ ಪ್ರೀತೋ ಯದಶನಾವಯಂ | ಯದನ್ಯಃ ಪುರುಷೋ ಭವತಿತದನ್ಯಾಸ್ತಸ್ಯ ದೇವತಾಃ || ಇದೇ ಅಯೋಧ್ಯಾ ೧೦೩. ೧೪ ರಲ್ಲೂ ಪುನರಾವರ್ತಿತವಾಗಿದೆ. ರಾಮೋಣೇಂಗುದಿ ಪಿಣ್ಯಾಕಾಂ ಪಿತುರ್ದತ್ತಂ.

ದ್ವನ್ಯಾಲೋಕವು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೯ನೇ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಕಾಶ್ಮೀರದ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಗ್ರಂಥ) ಅರಣ್ಯಕಾಂಡ (೧೬.೧೩)ದಿಂದ ಒಂದು ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅಂಥ ಎಂಬ ಪದದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಹಿನ್ನೆಲೆಗೆ ತಳ್ಳುತ್ತದೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ನೀಡುತ್ತದೆ.^೧ ಇಷ್ಟಾದರೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಆಲಂಕಾರಿಕರು ಅದನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುವುದಾಗಲಿ, ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದಾಗಲಿ ಅಪರೂಪ.

ಮಹಾಭಾರತವನ್ನು ಹತ್ತಾರುಬಾರಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಅಪರಾರ್ಕನೂ ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಕೇವಲ ಎರಡು ಸಲ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ.^೨ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ (I. ೨೧೧)ವನ್ನ ಕುರಿತು ಹೇಳುತ್ತಾ ಅಪರಾರ್ಕನು ಒಂದು ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಾವುದೇ ವ್ಯಕ್ತಿ ಶರಣಾಗತನಾದವನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸದೆ ಆತನನ್ನು ತನ್ನೆದುರಿಗೇ ಸಾಯಲುಬಿಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅಂಥವನ ಸುಕೃತ (ಪುಣ್ಯ) ಸತ್ತವನಿಗೇ ಸೇರಿಬಿಡುತ್ತದೆ. ಮೃತನ ಸಂಬಂಧಿಗಳಿಗೆ ತರ್ಪಣ ಕೊಡುವುದರ ಬಗ್ಗೆ ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡ (೧೦೨-೨೭) ದಿಂದ ಶ್ಲೋಕವೊಂದನ್ನು ಅಪರಾರ್ಕನು (ಯಾಜ್ಞ III. ೫) ಉದ್ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ತಿಂಗಳಿನ ಮೊದಲನೆ ತಿಥಿಯಂದು ಅನಧ್ಯಯನವನ್ನು ಕುರಿತ ಸುಂದರಕಾಂಡದ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು (೫೯. ೩೫-೩೬) ಸ್ಮೃತಿಚಂದ್ರಿಕೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ (ಪ್ರತಿಪತ್-ಪಾಠಶಿಲಸ್ಯವಿದ್ಯೇವ ತಂತುಂಗತಾ). ವ್ರತ, ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ, ತೀರ್ಥಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಕೃತ್ಯಕಲ್ಪತರು ಮತ್ತು ನೈಯತಕಾಲ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣದ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ನೈಯತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾರತದಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕುಶ್ಲೋಕಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ನ್ಯಾಯ ಬೇಡಿಬಂದ ಪಕ್ಷಗಳಿಗೆ ನ್ಯಾಯ ನೀಡದೆ ಸುಖಲೋಲುಪತೆಯಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿರುವಂತಹ ರಾಜನನ್ನು ಎರಡು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು ನಿಂದಿಸುತ್ತವೆ. 'ಗೃಹಸ್ಥ'ನ ಬಗ್ಗೆ ಕಲ್ಪತರು ಹೇಳುವಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣದಿಂದ ಕೇವಲ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಮಹಾಭಾರತವನ್ನು ಇಪ್ಪತ್ತು ಕಡೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀ ನೆಲಸಿರುವ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುವಾಗ ಅನುಶಾಸನ (೧೧. ೬-

^೧ ಸಮೀಕ್ಷ್ಯಮೇಯದಂತಃ...ದೇವತಾಃ ||' ಅಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಲೌಕಿಕೀಶ್ರುತಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

^೨ ರವಿಸಂಕ್ರಾಂತ ಸೌಭಾಗ್ಯಸ್ತುಷಾರಾರುಣ ಮಂಡಲಃ | ನಿಃಶ್ವಾಸಾಂಧ ಇವಾದರ್ಶಶ್ಚಂದ್ರಮಾನ ಪ್ರಕಾಶತೇ || ಅರಣ್ಯಕಾಂಡ ೧೬.೧೩. (ರಾಮಾಯಣದ ಮದ್ರಾಸ್ ಆವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ 'ತುಷಾರಾವೃತಮಂಡಲಃ' ಎಂದಿದೆ.)

^೩ ವಿನಷ್ಟಃ ಪಶ್ಯತೋ ಯಸ್ಯರಕ್ಷಿತುಃ ಶರಣಾಗತಃ | ಆದಾಯ ಸುಕೃತಂ ತಸ್ಮಾತ್ಪರ್ವಂ ಗಚ್ಛತ್ಯ ರಕ್ಷಿತಃ || ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡ ೧೮.೩೦ ; ಅಪರಾರ್ಕನಿಂದ ಉದ್ಧೃತ ಪು. ೩೮೫.

೨೧) ದಿಂದ ೨೦ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಶಕವರ್ಷ ೧೦೯೧ರಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೧೬೯-೭೦) ಬಲ್ಲಾಳಸೇನ ರಾಜನಿಂದ ರಚಿತವಾದ ದಾನಸಾಗರ ಕೃತಿ ಮಹಾಭಾರತವನ್ನೂ ೨೦೦ಕ್ಕೂ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದರೆ ರಾಮಾಯಣದಿಂದ ಕೇವಲ ನಾಲ್ಕು ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.^೧

ತನ್ನ ತಂದೆಯ ತರುವಾಯ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾಗುವ ಹಕ್ಕು ಹಿರಿಯ ಮಗನಿಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಬೆಂಬಲಿಸಲು ಚಂಡೇಶ್ವರನ ರಾಜನೀತಿ ರತ್ನಾಕರ (ಸಂ.ಕೆ.ಪಿ. ಜಯಸ್ವಲ್) ಗ್ರಂಥವು ರಾಮಾಯಣದಿಂದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.^೨

ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯು ಬೋರ್ನಿಯೊ, ಜಾವ, ಬಾಲಿ ಮತ್ತಿತರ ಇಂಡೋನೇಷ್ಯನ್ ದ್ವೀಪಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ಸೀತೆಯನ್ನು ಹುಡುಕುವ ಸಲುವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಸುಗ್ರೀವನು ತನ್ನ ಅನುಯಾಯಿಗಳನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟನೆಂದು ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವ ದೇಶಗಳತ್ತ ಅವರ ಗಮನವನ್ನು ಆತ ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವದ್ದೀಪ (ಜಾವ)ವನ್ನು ಹೆಸರಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಕಿಷ್ಕಿಂಧಾ ೪೦. ೨೯-೩೦)^೩. ಟಾಲೆಮಿಯು (ಕ್ರಿ.ಶ.ಸು. ೧೫೦ರ ಭಾರತವನ್ನು ಕುರಿತ ತನ್ನ ಭೂಗೋಳಕೃತಿಯಲ್ಲಿ) ಅದನ್ನು ಜಾಜದೈನ್ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೩ನೆ ಶತಮಾನಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆಯೇ ಜಾವಾ ಮತ್ತು ಸುಮಾತ್ರಗಳು ಹಿಂದೂಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದವು ಎಂಬುದನ್ನು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಭಾರತದಿಂದ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಆರ್ಕಿಪೆಲಾಗೊ ದ್ವೀಪಗಳಿಗೆ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವಲಸೆ ಹೋಗುವ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು

^೧ ನೆಹರಾಜ್ಞಃ ಸುತಾಃ ಸರ್ವೇರಾಜ್ಯೇತಿಷ್ಠಂತಿ ಭಾಮಿನಿ | ಸ್ವಾಪ್ಯಮಾನೇಷು ಸರ್ವೇಷು ಸುಮಹಾನನಯೋ ಭವೇತ್ | ತಸ್ಮಾಜ್ಜ್ಯೇಷ್ಯೇ ಹಿ ಕೈಕೇಯಿ ರಾಜ್ಯತಂತ್ರಾಣಿ ಪಾರ್ಥಿವಾಃ | ಸ್ಥಾಪಯಂತ್ಯನವದ್ಯಾಂಗಿ ಗುಣವಸ್ತಿ ತರೇಷ್ವಪಿ || ರಾಮಾಯಣ, ಅಯೋಧ್ಯಾ ಲ. ೨೩.೨೪. ರಾಜನೀತಿ ರತ್ನಾಕರದಲ್ಲಿ ಉದ್ಧೃತ ಪು. ೭೬. ಅಯೋಧ್ಯಾ ೧೧೦. ೩೬ರಲ್ಲಿ ಬರುವ ವಾಸಿಷ್ಠರ ಮಾತುಗಳನ್ನೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ (ಪು. ೭೭). 'ಇಕ್ಷ್ವಾಕು ಕೂಣಾಂ ಹಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ರಾಜಾ ಭವತಿ ಪೂರ್ವಜಃ | ಪೂರ್ವಜೇ ನಾವರಃ ಪುತ್ರೋ ಜ್ಯೇಷ್ಠೋರಾಜಾಭವಿಷ್ಯತಿ.

^೨ ರಾಮಾಯಣೇ ಜಲಪ್ರದಾನವಾಕ್ಯಂ ರಾಮ ಆಹ | ಇದಂಪುರುಷ ಶಾರ್ದೂಲ ವಿಮಲಂ ದಿವ್ಯಮಕ್ಷಯಂ || ಪಿತೃಲೋಕೇಷು ಪಾನೀಯಂ ಮಧ್ವತ್ತಮುಪತಿಷ್ಯತಾಂ || ಯಾಜ್ಞ ಕುರಿತ ಅಪರಾರ್ಕ ೧೧೧. ೫. ಪು. ೮೭೫. ಈ ಶ್ಲೋಕ ಅಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸದೊಡನೆ ಅಯೋಧ್ಯಾ ೧೦೩.೨೭ರಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ ; ಏತತ್ತೇರಾಜಶಾರ್ದೂಲ ವಿಮಲಂ ತೋಯಮಕ್ಷಯಂ | ಪಿತೃಲೋಕಗತಸ್ಯಾದ್ಯ ಮಧ್ವತ್ತಮುಪತಿಷ್ಯತು.

^೩ ಯಂತಮಂತೋ ಯವದ್ವೀಪಂ ಸಪ್ತರಾಜ್ಯೋಪ ಶೋಭಿತಂ | ಸುವರ್ಣರೂಪ್ಯಕಂ ಚೈವ ಸುವರ್ಣಾಕರಮಂಡಿತಂ | ಯವದ್ವೀಪಮತಿಕ್ರಮ್ಯ ಶಿಶಿರೋ ನಾಮ ಪರ್ವತಃ || ಕಿಷ್ಕಿಂಧಾ ೪೦. ೨೯-೩೦.

ಪರಿಶೀಲಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಇದು ಸ್ಥಳವಲ್ಲ. ನೋಡಿ. ಡಾ. ಬಿಜನ್‌ರಾಜ್ ಚಟರ್ಜಿ ಅವರ 'India and Java' (ಕಲ್ಕತ್ತಾ, ೧೯೩೩) ; ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ೨೧೬ ಚಿತ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ರೇಗಿನಾಲ್ಡ್‌ಲೆಮೆ ಅವರ 'The culture of South=East Asia' 1954 ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿತ ; ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಸಿ.ಎಸ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸಚಾರಿ ಅವರು ಬರೆದಿರುವ 'South India and the Eastern Archipelago' ಲೇಖನ (ಪುಟಗಳು ೪೮೩-೪೯೭); ಪ್ರೊ. ಸಿಲ್ವಿನಾ ಲೆವಿ (ಜಿ. ಓ. ಎಸ್. ೧೯೩೩) ಸಂಪಾದಿಸಿರುವ 'Sanskrit Texts from Bali,' ಎಚ್. ಬಿ. ಸರ್ಕಾರ್ (ಕಲ್ಕತ್ತಾ, ೧೯೩೪) ರವರ 'Indian influence on the Literature of Fava and Bali,' ಸ್ಟೆಟರ್‌ಹೀಮ್‌ನ 'Rama Legend' and 'Pictorial History of Civilization in Java'; ಪ್ರೊ. ಕೆ.ಎ. ನೀಲಕಂಠ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ 'History of Srivijaya' (1949); ಎಸ್. ಕೆ. ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಸ್ಮಾರಕ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಡಾ. ಆರ್. ಸಿ. ಮಜುಂದಾರ್ ಅವರ 'Hindu Law in Java and Bali' ಲೇಖನ (ಪುಟಗಳು. ೪೪೫-೪೬೧).

ಮಹಾಭಾರತ ಜಾವಾದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯವಾಯಿತು ; ಐದು ಶತಮಾನಗಳಿಂದ ಜಾವಾ ದ್ವೀಪ ಮುಸ್ಲಿಮ್ ರಾಷ್ಟ್ರವಾಗಿದ್ದರೂ ಈಗಲೂ ಪ್ರಾಚೀನ ಹಿಂದೂ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳನ್ನು ಜಾವನೀಸ್ ಸೂತ್ರದ ಗೊಂಬೆ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳಾದ 'ವಯಂಗ್' ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದಿವೆ. ಜಾವಾ ಮತ್ತು ಸುಮಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತಾಂತ್ರಿಕ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳೂ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿವೆ. ಬಾಲಿ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಕವಿಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣವಿದೆ. ಜಾವಾದಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣದ ಹಲವಾರು ಪರಿಷ್ಕರಣೆಗಳು-ಗದ್ಯ ಮತ್ತು ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ- ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿವೆ.

ರಾಮಕಥೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತಹ ಹಲವಾರು ಪ್ರಸಂಗಗಳು ಜಾವನೀಸ್ 'ವಯಂಗ್'ನಲ್ಲಿ (ತೊಗಲುಬೊಂಬೆ) ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. India and Java ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ೨೯ನೇ ಪುಟದಲ್ಲಿ ಡಾ. ಬಿಜನ್‌ರಾಜ್‌ಚಟರ್ಜಿಯವರು ಹೀಗೆ ಬರೆಯುತ್ತಾರೆ. "ಆರನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕಾಂಬೋಡಿಯಾದ ಶಿಲಾಶಾಸನದಲ್ಲಿ ನಾವು ಈ ಉದ್ಭವವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. 'ರಾಮಾಯಣ ಮತ್ತು ಪುರಾಣದೊಂದಿಗೆ ಆತನು (ಸೋಮಶರ್ಮನ್ ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು) ಸಮಗ್ರ ಮಹಾಭಾರತವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಯಾವುದೇ ವಿಘ್ನ ಒದಗದಂತೆ ದಿನವೂ ಓದುವಂತೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಮಾಡಿದನು". ಇಂಡೋನೇಷಿಯಾದಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಮೇಲೆ ಭಾರತದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಕುರಿತು ಲೆವಿ ಅವರು ಹೀಗೆ ಬರೆಯುತ್ತಾರೆ: "ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಬಗೆಗೆ ಹೇಳಬೇಕೆಂದರೆ ದೂರದ ಕಾಂಬೋಡಿಯಾದಲ್ಲಿ, ದೂರದ ಜಾವಾದಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯ ಮೇಧಾವಿ ಅಂಗ್‌ಕೋರ್ ಮತ್ತು ಬೊರೊ-ಬುದರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಿರುವ ಅದ್ಭುತಗಳನ್ನು

ನಾವು ನೋಡಬೇಕು" ('Srivijaya' ದಿಂದ ಉದ್ಭವ; ನೀಲಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರೀ ಪು. II).

ಎರಡು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕುತೂಹಲ ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಪ್ರಕರಣಗಳೆಂದರೆ 'ಕಚ್ಚಿತ್‌ಪ್ರಶ್ನ' ಪ್ರಕರಣಗಳು. ಅವು ಸಭಾಪರ್ವ ೫ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ೧೭-೧೧೦ ಮತ್ತು ೧೧೪-೧೨೫ ಶ್ಲೋಕಗಳು (ಒಟ್ಟು ಎಲ್ಲ ೧೦೬ ಶ್ಲೋಕಗಳು); ಹಾಗೂ ರಾಜ್ಯ ಜನತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಆದರ್ಶ ರಾಜನಾದವನು ಏನು ಮಾಡಬಹುದು ಎಂಬ ಹಲವಾರು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ನಾರದ ಋಷಿಯು ಯುಧಿಷ್ಠಿರನಿಗೆ ಹಾಕುತ್ತಾನೆ. ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡದ ೧೦೦ ಅಧ್ಯಾಯದ ೭೬ ಶ್ಲೋಕಗಳು (ಆ ಪೈಕಿ ಮೊದಲ ಐದು ಶ್ಲೋಕಗಳು ಪೀಠಿಕೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿವೆ. ರಾಮನು ಸೀತಾಲಕ್ಷ್ಮಣರೊಡನೆ ಚಿತ್ರಕೂಟದಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ), ರಾಮನ ನಿರ್ಗಮನದ ತರುವಾಯ ಅಯೋಧ್ಯಾ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಭರತನನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತವೆ.^೧ ೬-೧೦ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮನು ಭರತನನ್ನು ದಶರಥನ ಬಗ್ಗೆ ವಿಚಾರಿಸುತ್ತಾನೆ, ಕುಟುಂಬದ ಗುರುವಿನ (ವಶಿಷ್ಠರ) ಬಗ್ಗೆ ವಿಚಾರಿಸುತ್ತಾನೆ ; ತನ್ನ ತಾಯಿ ಮತ್ತು ಮಲತಾಯಿಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿಚಾರಿಸುತ್ತಾನೆ; ಹಾಗಾಗಿ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ೬೬ ಶ್ಲೋಕಗಳಷ್ಟೇ ರಾಜ್ಯದ ಸರ್ಕಾರ, ರಾಜನ ಕರ್ತವ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗಳು ಮತ್ತು ಕುಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಿಷಯಗಳು ಆಗಿವೆ. ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ಸುದೀರ್ಘವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ (೧೦೬ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ). ಈ ಎರಡು ಅಧ್ಯಾಯಗಳ ಕುತೂಹಲ ಅಂಶವೆಂದರೆ ಸುಮಾರು ೨೯ ತದ್ವತ್ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಅವುಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣದ ಪಾಠ ಅಶುದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅತ್ಯಲ್ಪ ಬದಲಾವಣೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪಾಠಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿಲ್ಲ ; ಆದರೆ ಗಮನಾರ್ಹವಾದವುಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಕೇಳುವ ವ್ಯಕ್ತಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಕ ಉತ್ತರವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಇಚ್ಛಿಸುವಾಗ 'ಕಚ್ಚಿತ್' ಪದವನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. 'ಕಚ್ಚಿತ್ ಕಾಮ ಪ್ರವೇದನೆ' ಎಂದು ಅಮರಕೋಶ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಈ ಪದವನ್ನು ರಾಮಾಯಣವು ಬೇರೆ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲೂ ಬಳಸುತ್ತದೆ, ಬಾಲಕಾಂಡ ೫೨. ೭-೯. ಗೀತೆಯೂ ಸಹ ೧೮ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ೭೨ನೇ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಬಳಸುತ್ತದೆ. (ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ 'ಕಚ್ಚಿತ್-ಅಜ್ಞಾನ-ಸಮೋಹಃ ಪ್ರಣಸ್ತಸ್ತೆ ಧನಂಜಯ' ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ೧೮-೭೩ರಲ್ಲಿ ಹೀಗಿದೆ : 'ನಷ್ಟೋ ಮೋಹಃ' ಇತ್ಯಾದಿ).

^೧ ಮಹಾಭಾರತಕ್ಕೆ ಚಿತ್ರಶಾಲಾ ಆವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ, ರಾಮಾಯಣಕ್ಕೆ ೧೯೩೩ರಲ್ಲಿ ಆರ್. ನಾರಾಯಣಸ್ವಾಮಿಅಯ್ಯರ್ ಒಂದೇ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಆವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ; ಅ=ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡ ; ಸ=ಸಭಾಪರ್ವ; ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಕಚ್ಚಿತ್' ಪದ ಬಂದಿರುವುದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಅ=ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡ ಮತ್ತು ಸ=ಸಭಾಪರ್ವ)

(೧) ಅ. ೧೦೦.೧೨-ಸ. ೫.೨೯ 'ಅ' ದ 'ಅರ್ಥನೈಪುಣಮಾ' ಬದಲಾಗಿ 'ಅರ್ಥವಿತ್' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

(೨) ಅ. ೧೦೦. ೬೨-೬೩-ಸ. ೫.೧೯-೨೦ (ಸ. ದ 'ಪ್ರೀತಿಸಾರೇಣ' ಬದಲಿಗೆ ಅ ದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರೀತಿ ಲೋಭೇನ' ಎಂದಿದೆ).

(೩) ಅ. ೧೦೦.೫೨-ಸ. ೫.೩೨ (ಅ. ದ 'ಮಧ್ಯಮೇವಾತ್ರ' ಬದಲಿಗೆ ಸ ದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯಪಾದ 'ಸಂಸ್ಪೃಂಚಾತ್ರ' ಎಂದಿದೆ).

(೪) ಅ. ೧೦೦.೨೨-ಸ. ೫.೩೫ (ಅ. ದ 'ಸಹಸ್ರಾನ್-ಮೂರ್ಖಾಣಾಂ-ಏಕಂ-ಇಚ್ಛಸಿ' ಗೆ ಸ. ದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಪಾದದಲ್ಲಿ 'ಸಹಸ್ರೈರ್ಮೂರ್ಖಾಣಾ ಮೇಕಂ' ಎಂದಿದೆ).

(೫) ಅ. ೧೦೦.೨೪-ಸ. ೫.೩೭ (ಅ ದ 'ದಕ್ಷೋ'ಗೆ ಬದಲಾಗಿ 'ದಾಂತೋ' ಎಂದಿದೆ).

(೬) ಅ. ೧೦೦.೩೬-ಸ. ೫.೩೮ (ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಕೊಡದ ತಪ್ಪು ಪಾಠವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅ. ದ 'ಚಾರಣೈ'ಗೆ ಬದಲಾಗಿ 'ಚಾರಕೈಃ' ಎಂದಿದೆ).

(೭) ಅ. ೧೦೦.೧೧-೧೨-ಸ. ೫.೪೦-೪೧ (ಅ. ದ 'ಅನುದ್ರಷ್ಟಾಕ್ಕೆ ಬದಲು 'ಅನುಪ್ರಷ್ಟಾ' ಎಂದಿದೆ).

(೮) ಅ. ೧೦೦.೨೫-೨೮-ಸ. ೫.೪೩-೪೬ (ಸದಲ್ಲಿ 'ಉದ್ವಿಜಸೆ ಪ್ರಜಾಃ' ಎಂದಿದೆ ಅ. ದಲ್ಲಿ 'ಉದ್ವೇದಿತ ಪ್ರಜಂ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಬಂದಿದೆ)

(೯) ಅ. ೧೦೦.೩೦-ಸ. ೫.೪೬ (ಸೇನಾಪತಿಗುಣಸ್).

(೧೦) ಅ. ೧೦೦.೩೧-ಸ. ೫.೪೭ (ಸ ದ 'ಧೃಷ್ಟಾಪದಾನಾ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಅ. ದಲ್ಲಿ 'ಧೃಷ್ಟಾವದತಾಃ' ಎಂದಿದೆ).

(೧೧) ಸ. ೧೦೦.೩೨-೩೪-ಸ. ೫.೪೮-೫೦ (ಸ. ದ 'ವಿಕರ್ಷಸಿ' ಬದಲಾಗಿ ಅ ದಲ್ಲಿ 'ವಿಲಂಬಸೆ' ಎಂದಿದೆ (ಅ. ೩೩ರಲ್ಲಿ 'ಭರ್ತೃಃ ಕುಪ್ಯಂತಿ 'ದುಷ್ಯಂತಿ' ಎಂದಿದೆ. 'ಸದಾಯುಧಿ'ಗೆ ಬದಲು 'ಸಮಾಹಿತಾಃ' ಎಂದಿದೆ).

(೧೨) ಅ. ೧೦೦.೪೭ (ಅರ್ಥ) ಹಾಗೂ ಸ. ೫.೭೯ (ಅ ದಲ್ಲಿ 'ವಾರ್ತಾಯಾಂ ಸಂಶ್ರಿತಸ್ತಾತ ಲೋಕೋ ಹಿ ಸುಖಂ-ಏಧತೆ' ಸದಲ್ಲಿ 'ಲೋಕೋಯಂ ಸುಖಂ ಇತ್ಯಾದಿ).

(೧೩) ಅ. ೧೦೦.೫೩-ಸ. ೫.೩೬;

(೧೪) ಅ. ೧೦೦.೪೯-ಸ. ೫.೮೩ ;

(೧೫) ಅ. ೧೦೦, ೫೬-ಸ. ೯.೧೦೪ ('ಅದೃಷ್ಟಶಾಸ್ತ್ರ' ಮತ್ತು 'ಲೋಭಾದ'ಗೆ ಬದಲು 'ಅದೃಷ್ಟಃ...ಲೋಪಾದ್' ಎಂದು ಅ ದಲ್ಲಿದೆ.)

(೧೬) ಅ. ೧೦೦-೫೭-ಸ. ೫.೧೦೫ (ಅ. ದಲ್ಲಿ 'ಗೃಹೀತಶ್ಚೈವಪೃಷ್ಠಶ್ಚಕಾಲೇ' ಎಂದಿದ್ದರೆ ಸ. ದಲ್ಲಿ 'ದೃಷ್ಟೋ ಗೃಹೀತಸ್ತತ್ಕಾರೀ' ಎಂದಿದೆ.)

(೧೭) ಅ. ೧೦೦.೬೫-೬೭-ಸ. ೫.೧೦೭-೯ (ಅ ದಲ್ಲಿ 'ಮಂಗಲಸ್ಯಾಪ್ರಯೋಗಂ ಇತ್ಯಾದಿ' ಸ ದಲ್ಲಿ 'ಮಂಗಲಾದ್ಯಪ್ರಯೋಗಂ'

(೧೮) ಅ. ೧೦೦.೬೨-೬೩-ಸ. ೫.೧೯-೨೦ (ಅ. ದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರೀತಿಸಾರೇಣ' ಎಂದಿದ್ದರೆ ಸ.ದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರೀತಿಸಾರೇಣ' ಮತ್ತು 'ಸದಾವರದ'ಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ಸರ್ವಾನ್ ವರದ' ಎಂದಿದೆ).

(೧೯) ಅ. ೧೦೦.೭೨-ಸ. ೫.೧೧೦ (ಸ. ದ 'ಸಫಲಂ ಧನಂ'ಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಅ ದಲ್ಲಿ 'ಸಫಲಾಃ ಕ್ರಿಯಾಃ' ಎಂದಿದೆ).

ಈ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆಯಿಂದ 'ಕಚ್ಚಿತ್' ಪದ ಪ್ರಯೋಗವಾಗಿರುವ ೬೬ ಶ್ಲೋಕಗಳ ಪೈಕಿ ರಾಮಾಯಣದ ೨೯ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಸಭಾಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಶ್ಲೋಕಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಕೆಲವು ಅರ್ಥಶ್ಲೋಕಗಳು. ಪಾದಗಳು ಒಂದೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳನ್ನಿಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಈ 'ಕಚ್ಚಿತ್' ಅಧ್ಯಾಯವನ್ನು ರಾಮನು ಭರತನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವಾಗ ಹೇಳಿದ್ದೆಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ ದಶರಥರಾಜ ಮೃತನಾದ ಸಂಗತಿ ರಾಮನಿಗೆ ತಿಳಿದಿರಲಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಇನ್ನೊಂದು ಮಹತ್ವ ಟೀಕೆ. ರಾಮನು ವನವಾಸಕ್ಕೆ ಹೋದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಕೇಳಿ ದುಃಖೋನ್ಮಾದದಿಂದ ರಾಜನು ತೀರಿಕೊಂಡನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಈ ಅಧ್ಯಾಯಾನಂತರ (೧೦೧ ರಲ್ಲಿ ೫-೬) ಭರತನು ರಾಮನಿಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗಾಗಿ ರಾಮನ ಬಾಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕೆಲವು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳು-ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಗುರುಗಳಿಗೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಮರ್ಯಾದೆ, ಪುರೋಹಿತರು, ಮಂತ್ರಿಗಳು, ಸೇನಾಪತಿ ಮತ್ತು ದೂತರ ಬಗ್ಗೆ ವಿಚಾರಣೆ-ಅನೌಚಿತ್ಯ ಹಾಗೂ ಅಸಾಂಗತ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಈ ಉನ್ನತ ಅಧಿಕಾರವರ್ಗವನ್ನು ದಶರಥನೇ ಖುದ್ದಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ್ದನು. ಆದರೆ ಪಾಂಡುಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯವನಾದ ಹಾಗೂ ರಾಜಸೂಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಯುಧಿಷ್ಠಿರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ (ಸಭಾ ೩೩ರಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ) ಆ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳು ಯಥೋಚಿತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡದ ಅಧ್ಯಾಯ (೧೦೦) ಸಭಾಪರ್ವದ ೫ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಆಧಾರದಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಹಾಗೆಯೇ ೨೯ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸಭಾಪರ್ವದಿಂದ ಅನಾಮತ್ತಾಗಿ ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಾನು ಭಾವಿಸುತ್ತೇನೆ.

ರಾಮಾಯಣ ಕಾವ್ಯ, ಅದು ತನ್ನ ಪ್ರಧಾನ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತ ಆದರ್ಶಗಳನ್ನು ಮೂರ್ತಿಭವಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದೆ ಹಾಗೂ ಧರ್ಮ ಸಂಗ್ರಹದ ನೆಲೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಮಹಾಭಾರತದಷ್ಟು

ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಇದು ಜನಪ್ರಿಯವಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಡಾ. ಗೋಡೆ ಸ್ಮಾರಕ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಭಬ್ತೋಷ್ ಭಟ್ಟಾಚಾರ್ಯರ ಲೇಖನ 'Ramayana and its influence on medieval digests of East India' (ಪುಟಗಳು ೧೯-೨೬)ವನ್ನು ನೋಡಿ. ರಾಮಾಯಣ ನಿರೂಪಿಸುವ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದ ವಿವಿಧ ಪ್ರಕರಣಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಈ ಕೆಳಕಂಡ ಪಟ್ಟಿ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿನ ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೂ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ಒಂದು ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ಮದ್ರಾಸ್ ಪರಿಷ್ಕರಣಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತವೆ.

ಅಭಿಷೇಕ-ಅಯೋಧ್ಯಾ ೧೫, ಯುದ್ಧ ೧೩೧.

ಅರಾಜಕ-ಅಯೋಧ್ಯಾ ೬೭,

ಪಾತಕಗಳು-ಕಿಷ್ಕಿಂಧಾ ೧೭-೧೮.

ರಾಜಧರ್ಮ-ಬಾಲಕಾಂಡ ೭, ಅಯೋಧ್ಯಾ ೧೦೦, ಅರಣ್ಯ ೬, ೯, ೩೩,

೪೦-೪೧, ಯುದ್ಧ ೧೭, ೧೮, ೬೩.

ಶ್ರಾದ್ಧ-ಅಯೋಧ್ಯಾ ೭೬, ೧೦೩.

ಸತ್ಯಪ್ರಶಂಸಾ-ಅಯೋಧ್ಯಾ ೧೦೯.

ಸ್ತ್ರೀಧರ್ಮ-ಅಯೋಧ್ಯಾ ೨೪-೨೭, ೨೯, ೩೯, ೧೧೭-೧೧೮.

ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇಡೀ ಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಅನಧಿಕೃತವಾಗಿ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಉತ್ತರಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ೨೩ನೇ ಅಧ್ಯಾಯವಾದ ನಂತರ ಐದು ಸರ್ಗಗಳನ್ನು (೨೯೬ ಶ್ಲೋಕಗಳು) ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ೩೭ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವಾದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೈದು (೨೪೪ ಶ್ಲೋಕಗಳು) ಸರ್ಗಗಳನ್ನೂ, ೫೯ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಮೇಲೆ ಮೂರು ಸರ್ಗಗಳನ್ನೂ (೧೪೫ ಶ್ಲೋಕಗಳು) ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅನಧಿಕೃತ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿರುವುದಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಪುನರಾವೃತ್ತಿಗೊಂಡಿರುವಂಥ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ. ಅಯೋಧ್ಯಾ ೧೦೫. ೪-೧೨ ಹಾಗೂ ಯುದ್ಧ ೧೩೧, ೨-೧೦. ೨೯ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ('ಕಚ್ಚಿತ್'ಅನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ) ಮಹಾಭಾರತದಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ ಎಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಈಗಾಗಲೇ ತೋರಿಸಿಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಮೇಲಾಗಿ, ಹಲವಾರು ಶ್ಲೋಕಗಳು ಎರಡು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಸಮಾನವಾಗಿವೆ. (ಉದಾ : ಮೇಲಿನ ಗ್ರಂಥದ ೩೮೫-೩೮೬ ಪುಟಗಳನ್ನು ನೋಡಿ).

ಬೇಡನು ಕ್ರೌಂಚಪಕ್ಷಿಯನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯು ಶ್ಲೋಕವೊಂದನ್ನು ನುಡಿದನು, ಅದೇ ಭಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯ ರಚನೆಮಾಡಿದ ಆನಂತರದ

ಕವಿಗಳಿಗೆ ಮಾದರಿಯಾಯಿತು ಎಂಬುದಾಗಿ ಬಾಲಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವ (ಅಧ್ಯಾಯ ೨, ಶ್ಲೋಕ ೩-೩೧) ಅಂಶವನ್ನು ಸಮರ್ಥನೀಯ ಅಂಶವೆಂದು ಒಪ್ಪುವಂತಿಲ್ಲ. ದೊರಕುವ ಸಾಕ್ಷ್ಯಾಧಾರಗಳಿಂದ ಅದು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೩೦೦-೨೦೦ ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪ್ರಾಚೀನವಾದದ್ದೆಂದೂ, ರಾಮಾಯಣ ಕಾವ್ಯದ್ದೆಂದೂ ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ.

ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವದ ಉದ್ಧರಣೆಗಳಿಂದಾಗಿ ಪತಂಜಲಿಗಿಂತಲೂ ಶತಮಾನಗಳಷ್ಟು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಶ್ಲೋಕಭಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ಕೃತಿಗಳು ರಚನೆಗೊಂಡಿದ್ದವು ಎಂಬ ತೀರ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕೆಳಗಿನ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ.^೧

ಸುಂದರಕಾಂಡದಲ್ಲಿನ ಶ್ಲೋಕಗಳು ರಾಮಾಯಣದ ಕಾಲದ ಬಗ್ಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.^೨ ಸೀತೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಸಂಯೋಧಿಸುವಾಗ ದ್ವಿಜಾತೀಯರು (ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು, ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ಮತ್ತು ವೈಶ್ಯರು) ಬಳಸುವ ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಬಳಸಬೇಕೆಂದು ಅಥವಾ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರಾದುವ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಬಳಸಬೇಕೆಂದು ಎಂಬುದಾಗಿ ಹನೂಮಾನ್ ಆಲೋಚಿಸುತ್ತಿದ್ದುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

^೧ ಇಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವ ಮಹಾಭಾಷ್ಯ ಕೀಲ್‌ಹಾರ್ನ್ ಅವರ ಆವೃತ್ತಿ.

(೧) ಯದುದುಂಬರವರ್ಣನಾಂ (ಸಂ. I. ಪು. ೬);

(೨) ಏತಿ ಜೀವಂತಮಾನಂದಃ (ಸಂ. I. ಪು. ೨೭೭ ವಾರ್ತಿಕ. ೬ II. ೭. ೬) ಸಂ. II, ಪು. ೫೯ ವಾರ್ತಿಕ ೫. III. ೧.೬೭);

(೩) ತಪಃ ಶ್ರುತಂ ಚ ಯೋನಿಶ್ಚ (ಸಂ. I, ಪು. ೪೧) II. ೨.೬ ಮತ್ತು ಸಂ. II. ಪು. ೩೬೩ V. ೧.೧೧೫);

(೪) ಸಂಕರ್ಷಣದ್ವಿತಿತೀಯಸ್ಯ (ಸಂ. I, ಪು. ೪೨೬);

(೫) ವಾತಾಯ ಕಪಿಲಾವಿದ್ಯುತ್ (ಸಂ. I, ಪು. ೪೯೯ ವಾರ್ತಿಕ ೩, II. ೩.೧೩);

(೬) ದೂರಾದಾವಸಥಾನೂತ್ರಂ (ಸಂ. I, ಪು. ೪೫೭ ವಾರ್ತಿಕ ೨ II. ೩.೩೫);

(೭) ಚರ್ಮಣಿ ದ್ವಿಪಿನಂ ಹಂತಿ (ಸಂ. I, ೪೫೮ ವಾ. ೬. II. ೩.೩೬);

(೮) ಕಾಲಃ ಪಚತಿ ಭೂತಾನಿ (ಸಂ. II, ೧೬೭);

(೯) ತ್ರೀಣಿ ಯಸ್ಯಾವದಾತಾನಿ (ಸಂ. II, ೨೨೦. ವಾ. ೯. IV. ೧.೪೮);

(೧೦) ಮಹಿಪಾಲವಚಃ ಶ್ರುತ್ವಾ (ಸಂ. III. ೨೮೮ VII. ೨.೨೩);

(೧೧) ಸಾಮೃತ್ಯೈಃ ಪಾಣಿಭಿರ್ಘೃತಾಂತಿ (ಸಂ. III. ೩೬೭. ವಾ. ಪಾ. VII. ೧.೮);

^೨ ಅಹಮತಿತನುಶ್ಚೈವ ವಾನರಶ್ಚ ವಿಶೇಷತಃ | ವಾಚಂ ಚೋದಾಹರಿಷ್ಯಾಮಿ ಮಾನುಷೀಮಿಹ ಸಂಸ್ಕೃತಾಂ | ಯದಿವಾಚಂ ಪ್ರದಾಸ್ಯಾಮಿ ದ್ವಿಜಾತಿರಿವ ಸಂಸ್ಕೃತಾಮ್ | ರಾವಣಂ ಮನ್ಯಮಾನಾ ಮಾಂ ಸೀತಾ ಭೀತಾ ಭವಿಷ್ಯತಿ || ವಾನರಸ್ಯ ವಿಶೇಷಣ ಕಥಂ ಸ್ಯಾದಭಿಭಾಷಣಂ | ಅವಶ್ಯಮೇವ ವಕ್ತವ್ಯಂ ಮಾನುಷಂ ವಾಕ್ಯಮರ್ಥವತ್ | ಸುಂದರ, ೩೦. ೧೭-೧೯.

ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೪೦೦ ಅಥವಾ ೫೦೦ ರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಮತ್ತು ನೀಚವರ್ಗಗಳ ನಡುವೆ ಅಗಾಧ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಯಾವ ಆಧಾರವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕ್ರಿಸ್ತಶಕೆಗೆ ಒಂದೆರಡು ಶತಮಾನಗಳು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಅನಂತರವೇ ಆಗಲಿ ಅಗಾಧ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳುಂಟಾದವು ಎಂಬ ಸಂಗತಿ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ ಕೃತಿಗಳಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಕುರಿತ ಅತ್ಯಂತ ಗುಣೋಪಯುಕ್ತ ಕೃತಿಯೊಂದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ ನಾನು ಈ ಸಂಕ್ಷೇಪ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಮುಗಿಸುವಂತಿಲ್ಲ. ದಿವಂಗತ ರೈಟ್ ಆನರಬಲ್ ವಿ. ಎಸ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸಶಾಸ್ತ್ರೀಯವರು ರಚಿಸಿರುವ 'Thirty lectures on the Ramayana' ಎಂಬುದೇ ಆ ಕೃತಿ (ಮದ್ರಾಸ್ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಕಾಡೆಮಿ ಅವರಿಂದ ಪ್ರಕಟಿತ ; ೧೯೪೯ರಲ್ಲಿ). ಸಂಶೋಧಕ ವಿದ್ವಾಂಸರ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇವರು ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಮಾಯಣದ ಕಾಲ, ಅದರ ಕರ್ತೃ, ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಇತರರಿಗೆ ಋಣಿಯಾಗಿರುವುದು, ಪ್ರಸಕ್ತ ಪಾಠದ ಯಥಾರ್ಥತೆ, ಇವುಗಳನ್ನು ಅವರು ಕೈಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅವರು ಮಹಾಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರವಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ಭಾಷೆ ಮನಮಿಡಿಯುವಂತಹುದು, ಅದು ಆಗಾಗ್ಗೆ ಭಾವೋದ್ವೇಗದಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ ; ವಿವಿಧ ಪ್ರಕರಣಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಇವರಿಗಿರುವ ಪ್ರಭುತ್ವ ಅಸದೃಶವಾದುದು. ಮರಗಳ ಹಿಂದೆ ನಿಂತು ವಾಲಿಯ ಮೇಲೆ ರಾಮ ಆಕ್ರಮಣ ನಡೆಸಿದಾಗ ಹಾಗೂ ರಾವಣನನ್ನು ಕೊಂದು (ಯುದ್ಧ, ೧೧೮, ೧೨-೨೪) ಸೀತೆಯನ್ನು ಪರಿತ್ಯಜಿಸಿದ ಮೇಲೆ ರಾಮ ಬಳಸುವ ಕಠಿಣ ನುಡಿ, ಈ ಪ್ರಸಂಗಗಳಂತೂ ಇವರಲ್ಲಿ ಅದ್ಭುತವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿವೆ. ೨೨ರ ಉಪನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ (ಪು. ೪೩೨) ಇವರ ಮಾತುಗಳಂತೂ ಮನೋಜ್ಞವಾಗಿವೆ.

'ಅದು ರಾಮನ ಉದಾತ್ತತೆ. ಧರ್ಮದ ರಕ್ಷಣೆಗೋಸ್ಕರ ಯಾವುದನ್ನು ಪರಿತ್ಯಜಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಆತ ಹಿಂದೆ ಮುಂದೆ ನೋಡಲಿಲ್ಲ. ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ನಾನಾ ಮುಖಗಳಿವೆ. ತಾನು (ರಾಮನು) ಯಾವುದನ್ನು ಆಲೋಚಿಸಿದನೋ ಅದೇ ಧರ್ಮದ ತುತ್ತತುದಿ. ಆತನು ಅದನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದನು. ಅದರಾಚೆ ಅರ್ಪಿಸಬಹುದಾದದ್ದು ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಬರುವ ರಾಮ, ಸೀತ, ಭರತ, ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಮತ್ತು ಹನೂಮಾನರಂತಹ ಸಚ್ಚಾರಿತ್ರ್ಯಗುಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಪುರಾಣ (ಆನಂದಾಶ್ರಮ ಆವೃತ್ತಿ. IV. ೬೬. ೨೮-೨೯) ಹೇಳುತ್ತದೆ.^೧

^೧ ಯಸ್ಮಿನ್ ಧರ್ಮವಿಧಿಃ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರತಿವೃತ್ತಂ ತು ಯಸ್ಮಿಂತಂ | ಭ್ರಾತೃಸ್ನೇಹೋ ಮಹಾನ್ಯತ್ತ ಗುರುಭಕ್ತಿಸ್ತಥೈವಚ || ಸ್ವಾಮಿಸೇವಕಯೋರ್ಯತ್ರ ನೀತಿರ್ಮೂರ್ತಿ ಮತೀಕಿಲ | ಅಧರ್ಮಕ್ರೂರಶಾಸ್ತ್ರೀ ಯತ್ರ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಾದ್ಧಹಾತ್ || ಪದ್ಮಪುರಾಣ.

ರಾಮಾಯಣದ ತುಂಬ ಕಾವ್ಯಾತ್ಮಕ ಭಾಗಗಳಿದ್ದರೂ ಅವು ಅನೇಕ ವೇಳೆ ಪಾಣಿನಿಯ ವ್ಯಾಕರಣದಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಹಲವಾರು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು ; ಅಯೋಧ್ಯಾ ೧೨, ೩೬ ರಲ್ಲಿ 'ಕುರ್ಮಿ' (ಕರೋಮಿ ಬದಲಾಗಿ); ಅಯೋಧ್ಯಾ ೧೮, ೧೦ರಲ್ಲಿ 'ಆನಯಿತುಂ' (ಆನೇತುಂ ಬದಲಾಗಿ) ಹಾಗೂ 'ನಯಿಷ್ಯತಿ' (ನೇಷ್ಯತಿ ಬದಲಾಗಿ) ಅಯೋಧ್ಯಾ ೧೨. ೮೭; 'ಋಷ್ಯ' ಅಯೋಧ್ಯಾ ೯೭. ೧೨, 'ಮಂತ್ರೀಮಶ್ವ' ಸುಂದರಕಾಂಡ ೫೧. ೩೨ (ಮಂತ್ರೀಶ್ಚ ಬದಲಾಗಿ).

ರಾಮಾಯಣದ ಗುಜರಾತಿ ಪ್ರೆಸ್ ಆವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಿವೆ (ಏಳು ಭಾಗಗಳು, ೧೯೧೨-೨೦). ಇವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಮೂರರಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದೆಂದರೆ ಕೌಶಿಕ ಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನನಾದ ಗೋವಿಂದರಾಜನ್ ಪ್ರಣೀತವಾದ 'ಭೂಷಣ' ಎಂಬ ಪ್ರತಿ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದ ನಾನಾ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಈತನಿಗೆ ಅಸಾಧಾರಣ ಜ್ಞಾನವಿತ್ತು. ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಈತನ ಟೀಕೆ ತುಂಬ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿದೆ (ಬಾಲಕಾಂಡದ ಮೊದಲನೆ ಶ್ಲೋಕದ ಮೇಲೆ). ಆದರೆ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಮೂರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಲ್ಲೇ ಅತ್ಯಂತ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿದೆ. (I. 75, 4, I. 76. 15 ರಲ್ಲಿರುವಂತೆ).

ವೇದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಚರ್ಚೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ತಲುಪಿದ್ದರಿಂದ ತನಗೆ ಕೀರ್ತಿ ಲಭಿಸಿದೆಯೆಂದೂ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಪದ್ಯಗಳು, ಅಲಂಕಾರ ಮತ್ತು ನಾಟಕಕಲೆಯಲ್ಲಿ ತನಗೆ ತುಂಬ ಆಸಕ್ತಿಯುಂಟೆಂದೂ ಬಾಲಕಾಂಡದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಆತನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನದೇ ಆದ ಟೀಕೆಗಳಿಗೆ, ಬೇರೆಬೇರೆ ಕಾಂಡಗಳಿಗೆ ಮಣಿಮಂಜೀರ, ಪೀತಾಂಬರ, ರತ್ನ ಮೇಖಲಾಮುಕ್ತಾಹಾರ, ಶೃಂಗಾರತಿಲಕ, ರತ್ನ ಕಿರೀಟ, ಮಣಿಮಕುಟವೆಂದು ವಿವಿಧ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಈ ಲೇಖಕ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ವತ್ಸಗೋತ್ರದ ಶಟಕೋಪನು ಆತನ ಗುರುವಾಗಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆತನ ತಂದೆ ವರದನೆಂಬುವನು (ಯುದ್ಧಕಾಂಡದ ಟೀಕೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕೊನೆಯ ಶ್ಲೋಕ). ಸುಂದರಕಾಂಡವನ್ನು ಕುರಿತ ಟೀಕೆಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತಾನು ಹಿಂದಿನ ಆಚಾರ್ಯರ ಹಲವಾರು ಟೀಕೆಗಳನ್ನು ನೋಡಿರುವುದಾಗಿ ಆತನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾಶ, ಅಲಂಕಾರ ಸರ್ವಸ್ವ ಮತ್ತು ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರಗಳನ್ನು ಆತನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದರಿಂದ ಆತ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨ನೆಯ ಶತಮಾನದ ತರುವಾಯದವನು. ಬಹುಶಃ ೧೫ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯ ಕಾಲಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸಿದ್ದಿರಬಹುದು. ನೋಡಿ : ABORI (ಬೆಳ್ಳಿ ಸಂಚಿಕೆ ಸಂ. (೧೯೪೩) ಪುಟಗಳು ೩೦-೫೪) ದಿವಂಗತ ಪ್ರೊ. ಕೆ.ವಿ. ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಅವರ ಗೋವಿಂದರಾಜನನ್ನು ಕುರಿತ ಸವಿಮರ್ಶವಾದ ಲೇಖನ.

ಎರಡನೆ ಟೀಕೆಗೆ 'ರಾಮಾಯಣಶಿರೋಮಣಿ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಲೇಖಕನ ಹೆಸರು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಏಳನೆಯ ಕಾಂಡದ ಸಮಾಪ್ತಿ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ಶಿವಸಹಾಯ-ನಿರ್ಮಿತಿರೇಶ' ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಈ ಟೀಕೆಯನ್ನು ಶಿವಸಹಾಯನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ತ್ರಿವೇಣಿ (ಅಲಹಾಬಾದಿನ ಗಂಗಾ) ತೀರದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಈ ಟೀಕೆಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ತೋದಿರಾಮನ ಮಗ ಸೀತಾರಾಮ, ಆತನ ಮಗ ವಂಶಿಧರ ಎಂಬ ಶ್ರೀಮಂತ ಪೋಷಕನು ಈತನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಕೆಲವು ಶ್ಲೋಕಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಈ ಟೀಕೆಯೂ ಸಹ ಘನಪಾಂಡಿತ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಕೊನೆಯ ಶ್ಲೋಕ (೮) ದಿಂದ ಈ ಟೀಕೆ ಸಂವತ್ ೧೯೨೧, ಆಶ್ವಿನ ಶುಕ್ಲ ೧೦ (ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೬೪) ರಂದು ಪೂರ್ತಿಗೊಂಡಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಇದು ತೀರ ಆಧುನಿಕ ಟೀಕೆಯಾಗಿದೆ.

ಮೂರನೆಯ ಟೀಕೆಯೇ ತಿಲಕ.^೧ ರಾಮವರ್ಮನ್ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀನಾಗೇಶನೆಂಬುವನು ಈ ಟೀಕೆಯನ್ನು ರಚಿಸಿದಂತೆ ಸಮಾಪ್ತಿ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.^೨ ರಾಮವರ್ಮನ ಬೌದ್ಧಿಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದೇ ಆ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಪೋಷಕನಾಗಿರುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ರಾಮವರ್ಮನ್ ಬೇರಾವ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ್ದನೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದಿಲ್ಲ (ನಾಗೇಶಭಟ್ಟನಂತಹ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸನಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಕೊಟ್ಟವನು).

^೧ ಆರನೆ ಶ್ಲೋಕದ (ಟೀಕೆ) ಪೀಠಿಕಾಶ್ಲೋಕ: 'ನತ್ವಾರಾಮಂ ಶಿವಂ ಸಾಂಬಂ ರಾಮೋರಾಮ ಪ್ರವರ್ತಕಃ | ರಾಮಾಯಣಸ್ಯ ತಿಲಕಂ ಕುರುತೇ ರಾಮತುಷ್ಟಯೇ || ಬಾಲಕಾಂಡದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಹಲವು ಇತರ ಕಾಂಡಗಳಲ್ಲಿ ಟೀಕೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ. 'ಇತಿ ಶ್ರೀರಾಮಾಭಿರಾಮೇ ಶ್ರೀರಾಮಾಯೇ ರಾಮಾಯಣ ತಿಲಕೇ ಆದಿಕಾವ್ಯೇ ಬಾಲಕಾಂಡೇ ಸಪ್ತಸಪ್ತತಿತಮಃ ಸರ್ಗಃ'.

^೨ ನಿರ್ಮಲಂ ಕತಕಕ್ಷೋದಾಪಿ ರಾಮಾಯಣಾರ್ಣವಮ್ | ಅತ್ಯಂತಂ ನಿರ್ಮಲಂಚಕ್ರೇ ರಾಮಃ ಸ್ವಮತಿವಾಸಸಾ || ಭಟ್ಟನಾಗೇಶಪೂಜ್ಯೇನ ಸೇತುಃ ಶ್ರೀರಾಮವರ್ಮಣಾ | ಕೃತಃ ಸರ್ವೋಪಕೃತಯೇ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಮಾಯಣಾಂಬುಧೌ || ಮೊದಲನೆ ಶ್ಲೋಕವೊಂದೇ ಉತ್ತರ ಕಾಂಡದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಟಕ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾದ ಟೀಕೆಯ ಮೊದಲನೆ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೇ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಕಟಕ ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲೇ ಶ್ಲೇಷೆಯಿದೆ (ಟೀಕಾಗ್ರಂಥದ ಹೆಸರು ಹಾಗೂ ಮಣ್ಣು ನೀರನ್ನು ತಿಳಿಗೊಳಿಸುವ ಅಥವಾ ಕೊಳಕು ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಶುದ್ಧಿ ಮಾಡುವ ಶುದ್ಧೀಕರಣ ಗಡಿಗಿ). ಫಲಂ ಕತಕವ್ಯಕ್ತಸ್ಯ ಯದ್ಯಪ್ಯಮ್ಬುಪ್ರಸಾದಕಂ | ನ ನಾಮಗ್ರಹಣಾದೇವ ತಸ್ಯವಾರಿ ಪ್ರಸೀದತಿ || ಕಲ್ಪತರುವಿನಿಂದ ಉದ್ಭೂತ (ಪು. ೬೪). ಇದು ಮನುಸ್ಮೃತಿ VI. ೬೨ ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೧೬೫೦ ರಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಕುರಿತ ಟೀಕಾ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಕಟಕ ಅಥವಾ ಅಮೃತ-ಕಟಕ ಎಂದು ಹೆಸರುಂಟು.

ಬಾಲಕಾಂಡವನ್ನು ಕುರಿತ ಟೀಕೆಯ ಆರಂಭಶ್ಲೋಕಗಳು ರಾಮನು ಗ್ರಂಥಕರ್ತೃವೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ.

ಟೀಕೆ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆಯಲ್ಲದೆ ಪ್ರಸಕ್ತ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟು ಬೇಕೋ ಅಷ್ಟಿದೆ, ಗ್ರಂಥಕರ್ತೃವಿನ ವ್ಯಾಪಕ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನಾಗಲೀ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನಾಗಲೀ ಅದು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ನಾಗೇಶ (ಅಥವಾ ನಾಗೋಜಿಭಟ್ಟನು) ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೬೭೦-೧೭೫೦ರಲ್ಲಿ ನಡುವಣ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದನೆಂಬುದನ್ನು ಆನಂತರ ತೋರಿಸಿಕೊಡಲಾಗುವುದು. ABORI (ಬೆಳ್ಳಿ ಸಂಚಿಕೆ ಸಂಪುಟ ೧೯೪೩, ಪುಟಗಳು ೪೧೩-೪೧೪) ನಲ್ಲಿ ಪ್ರೊ. ಪಿ.ಪಿ.ಎಸ್. ಶಾಸ್ತ್ರೀಗಳ ಲೇಖನ 'The commentators of the Ramayana in the 15th to 17th Century A. D.' ಆತನು ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಕುರಿತ, ಅದರಲ್ಲೂ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣಭಾರತೀಯ, ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ. ದಕ್ಷಿಣಭಾರತದ ವೈಷ್ಣವರು ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ವಿಷ್ಣು ಪೂಜೆಯನ್ನು ಕುರಿತ ಪವಿತ್ರಗ್ರಂಥವೆಂದು ಪರಿಭಾವಿಸಿದ್ದರು.

ಆನಂದತೀರ್ಥರ (ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೩ನೇ ಶತಮಾನ) ಮಹಾಭಾರತ ತಾತ್ಪರ್ಯ ನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಏಳು ಅಧ್ಯಾಯಗಳು (III-IX) ರಾಮಾಯಣ ಕಥೆಗೇ ಮೀಸಲಾಗಿವೆ. ಮೊದಲನೆ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಅವರು ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. I. ೩೦ರಲ್ಲಿ ಅವರು ಋಗ್ವೇದ ಮತ್ತಿತರ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾರೆ.^೧ ಅಲ್ಲದೆ ಪಂಚರಾತ್ರ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಭಾರತ ಮೂಲ ರಾಮಾಯಣ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ-ಇವೆಲ್ಲವುಗಳನ್ನು ಸರ್ವತಂತ್ರ ಸ್ವತಂತ್ರಕೃತಿಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೂಲ-ರಾಮಾಯಣ ಎಂದರೆ ಅವರ ಭಾವನೆಯಲ್ಲಿ ಏನು ? ಎಂದರೆ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ರಾಮಾಯಣವಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಯಾವದೂ ಅಲ್ಲ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಭಾರತದ ಜನಪ್ರಿಯ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ತಮ್ಮ ಹೆಸರಿನ ಭಾಗವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಹಲವಾರು ಕೃತಿಗಳಿವೆ. IX ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ (ಶ್ಲೋಕಗಳು ೧೨೫-೨)^೨ ಮಹಾ ಆಚಾರ್ಯರು ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ:

^೧ ಋಗಾದಯಶ್ಚತ್ವಾರಃ ಪಂಚರಾತ್ರಂಚ ಭಾರತಂ | ಮೂಲ ರಾಮಾಯಣಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸೂತ್ರಂ ಮಾನಂ ಸ್ವತಃಸ್ತುತಮ್ ೧ I. ೩೦.

^೨ ಇತ್ಯಶೇಷಮರಾಣೇಭ್ಯಃ ಪಂಚರಾತ್ರೇಭ್ಯಮೇವಚ | ಭಾರತಚೈವ ವೇದೇಭ್ಯೋ ಮಹಾರಾಮಾಯಣಾದಪಿ || ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧಸ್ಯ ಹಾನಾನೀರ್ಣಯ ತತ್ಪತ್ತಃ | ಯುಕ್ತ್ವಾ ಬುದ್ಧಿಬಲಾಚ್ಚೈವ ವಿಷ್ಣೇರೇವ ಪ್ರಸಾದತಃ || ಬಹುಕಲ್ಪಾನುಸಾರೇಣ ಮಯೇಯಂ ಸತ್ಯಧೋದಿತಾ ನೈಕಗ್ರಂಥಾಶ್ರಯಾ ತಸ್ಮಾನ್ನಾಶಂಕ್ಯಾತ್ರ ವಿರುದ್ಧತಾ || IX. ೧೨೫-೧೨೬.

'ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕೃಪೆಯಿಂದ ಆತನು ಈ ಉಜ್ವಲ ಕಥೆಯನ್ನು ವಾದಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯಿಂದ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಎಲ್ಲ ವಿವಾದಗಳನ್ನು ಕಿತ್ತೊಗೆದಿದ್ದಾನಲ್ಲದೆ ಎಲ್ಲ ಪುರಾಣಗಳಿಂದ, ಪಂಚರಾತ್ರ ಕೃತಿಗಳಿಂದ, ಭಾರತದಿಂದ, ವೇದಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಮಹಾ ರಾಮಾಯಣದಿಂದ ಸತ್ಯಾಂಶವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ.' ಹಾಗಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಮಾಯಣ ಎಂಬುದು ಮೂಲರಾಮಾಯಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲೇ ಬಂದಿದೆ. ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ (I. ೩೦) ಮತ್ತು (IX. 125-127) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ರಾಮಕಥೆಯ ಮೂಲಗಳೇ.

ಎಸ್.ಎನ್. ತಾಡಪತ್ರಿಕರ್ (ABORI ಸಂ. V. ಪುಟಗಳು ೬೧-೬೮) ಅವರು 'ಮೂಲರಾಮಾಯಣ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವ (I.30) ಮೂಲರಾಮಾಯಣವು ಆಚಾರ್ಯರು ತಾವೇ ಸ್ವತಃ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವ (XI. ೨೫ರಲ್ಲಿ) ಮಹಾರಾಮಾಯಣದಿಂದ ವಿಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ ಎಂಬ ಹೊಸ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ತಿಲಕ ಟೀಕೆಯಿಂದ ಅವರು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಹಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅವರು ನೀಡುವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಅವರು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಹಲವಾರು ಶಬ್ದಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ತಾಡಪತ್ರಿಕರ್ ಯಾವುದನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೋ ಅದಕ್ಕೆ ಅವು ಬೆಂಬಲವಾಗಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ೧೩ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರು ಬಳಸಿರುವ ಪದಗಳಿಗೆ ಇಂಥದೇ ಅರ್ಥವಿದೆಯೆಂದು ಟೀಕಾಕಾರನು ಆಧುನಿಕ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಮೇಲೆ ಹೇರುವಂತಿಲ್ಲ.

ರಾಮಾಯಣ ಕಾವ್ಯಗ್ರಂಥವೂ ಆಖ್ಯಾನ ಗ್ರಂಥವೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ (ದಾನಸಾಗರದ ಪೀಠಿಕಾ ಶ್ಲೋಕ (೧೫. ಪು. ೩)ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಹಾಗೆ) ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿಲ್ಲ. J. O. I. (ಬರೋಡ) ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ (ಸಂ. II. ಪುಟಗಳು ೧೮-೨೨) ಡಾ. ಭಬ್ತೋಷ್ ಭಟ್ಟಾಚಾರ್ಯ ಅವರು 'The Ramayana and its influence on Ballalāsena and Raghunandana' ಎಂಬ ತಮ್ಮ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ 'ದಾನಸಾಗರದಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣದಿಂದ ಉದ್ಭವವಾದ ನಾಲ್ಕು ಶ್ಲೋಕಗಳ ಪೈಕಿ ಒಂದನ್ನು ಮತ್ತು ಯುದ್ಧಕಾಂಡದಲ್ಲಿ (ಅಧ್ಯಾಯ ೧೮. ೩೦ 'ವಿನಷ್ಟಃ...ರಕ್ಷಿತಃ') ಗುರುತಿಸಬಹುದೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ.^೧

^೧ ಇದೇ ಶ್ಲೋಕ ಹಿಂದಿನ ಗ್ರಂಥಕರ್ತನಿಂದ ಎಂದರೆ ಅಪರಾರ್ಕನಿಂದ (ಯಾಜ್ಞ ೧, ೨೧೧ ; ಪು. ೩೮೫) ಉದ್ಭವವಾಗಿತ್ತು ಹಾಗೂ ೮೨೨ ನೇ ಪುಟದಲ್ಲಿ 'ಇದಂ...ವಿಮಲಂ ದಿವ್ಯಯುಕ್ತಯಮ್ | ಪಿತೃಲೋಕೇಷು ಪಾನೀಯಂ ಮದತ್ತ ಮುಪತಿಷ್ಠಿತಾಮ್' (ಅಯೋಧ್ಯಾ ೧೦೩. ೨೨, ನಿರ್ಣಯಸಾಗರ ಆವೃತ್ತಿ) ಎಂಬುದನ್ನು ಅಪರಾರ್ಕನೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವಿಷಯ ಈ ಲೇಖಕನಿಗೆ ದೊರೆತಿರಲಿಲ್ಲ.

ಈ ಒಂದು ಶ್ಲೋಕ ಗುಜರಾತಿ ಪ್ರೆಸ್ ಪ್ರತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಆದರೆ ಬಂಗಾಳಿ ಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ನಾಲ್ಕು ಶ್ಲೋಕಗಳೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಿ.ಕೆ. ಗೋಡೆ ಸಂಸ್ಕರಣ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ (೧೯೬೦, ಪುಟಗಳು ೩೧೯-೩೨೬) 'on the Ramayana and its influence on the medieval digests of Eastern India' ಎಂಬ ಮತ್ತೊಂದು ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಇದೇ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹಾರಲತಾ, ಚಂಡೇಶ್ವರನ (ಕೃತ್ಯ, ಗೃಹಸ್ಥ ಮತ್ತು ವಿವಾದಗಳ ಮೇಲಣ) ಮೂರು ರತ್ನಾಕರಗಳು, ಗೋವಿಂದಾನಂದನ (ದಾನ, ಶ್ರಾದ್ಧದ ಮೇಲಣ) ಕೌಮುದಿಗಳು ಮತ್ತು ಅನಂತದೇವನ ರಾಜಧರ್ಮ ಕೌಸ್ತುಭಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ರಾಮಾಯಣದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ಚರ್ಚಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೋಕ್ಷವನ್ನು (ಪುಟಗಳು ೨೫-೨೬) ಕುರಿತ 'ಕಲ್ಪತರು' ರಾಮಾಯಣದ ಅರಣ್ಯ ಕಾಂಡದಿಂದ (ಅಧ್ಯಾಯ ೬, ೨) ಕೆಲವು ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಪಾಠಾಂತರಗಳೊಡನೆ-ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾರತವು ರಾಮಾಯಣಕ್ಕೆ ದೊಡ್ಡವೈದೃಶ್ಯವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಮಿತಾಕ್ಷರ ಮತ್ತು ಕಲ್ಪತರುಗಳಂತಹ ಸಾಕಷ್ಟು ಟೀಕೆಗಳು ಮತ್ತು ಸಂಹಿತೆಗಳು ಮಹಾಭಾರತದಿಂದ ನೂರಾರು ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸುತ್ತವೆ.

ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಕುರಿತ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಬರಹಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವೇಚಿಸುವುದು ಅಸಾಧ್ಯದ ಮಾತು. ಯಾಕೋಬಿಯವರ ರಾಮಾಯಣದ ಜರ್ಮನ್ ಕೃತಿಯನ್ನು ಇಂಗ್ಲಿಷಿಗೆ ಡಾ. ಎಸ್.ಎನ್. ಫೋರ್ಷ್‌ಲಾಲ್ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದು ಬರೋಡದ ಪ್ರಾಚ್ಯಸಂಸ್ಥೆಯ ಪತ್ರಿಕೆಯವರು (J.O.I.) ಹಲವಾರು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರಾಮಾಯಣದ ಕಾಲದ ಬಗ್ಗೆ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಕಲ್ಕತ್ತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಸಾಹಿತ್ಯವಿಭಾಗವು (ಸಂ. ೧೯) ಅದರ ಕಾಲ ಕ್ರಿ. ಶ. ೪೩೩ ಎಂದಿದೆ. ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ರಾಮೋಪಾಖ್ಯಾನ ಅಡಿಗಡಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ. ನೋಡಿ. ಸಭಾಪರ್ವ ೫೦. ೩೯, ವನಪರ್ವ ಅಧ್ಯಾಯ ೧೪೮-೧೫೨ (೩೧ ಶ್ಲೋಕಗಳು), ಅಧ್ಯಾಯ ೨೨೪-೨೯೩ ಸುಮಾರು ೨೬೯ ಶ್ಲೋಕಗಳು); ಬ್ರಹ್ಮ (ಅಧ್ಯಾಯ ೧೨೩ ಮತ್ತು ೧೫೪), ಪದ್ಮಪುರಾಣ (ಪಾತಾಳಖಂಡ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಖಂಡಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವಾರುಬಾರಿ), ನಾರದಪುರಾಣ, ಭಾಗವತ ಪುರಾಣ (IX, ೧೦-೧೧ ಸುಮಾರು ೮೨ ಶ್ಲೋಕಗಳು), ಅಗ್ನಿಪುರಾಣ (ಅಧ್ಯಾಯ ೫-೧೨, ಶ್ಲೋಕಗಳು ೧೮೯) ಮೊದಲಾದ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲೂ ಬರುತ್ತದೆ. ೧೯೪೯ ರ ಅಕ್ಟೋಬರ್ 'ಪ್ರೇರಣ' ಮಾಸಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಲೇಖಕರು ರಾಮಾಯಣದ ಮೇಲೆ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಟೀಕೆಗಳಿದ್ದವೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.